

Навчально-методичний посібник

**СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ
РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ
ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ
В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА

**СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ**

Навчально-методичний посібник

Київ

2025

УДК 376.015.3-056.263-053

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
(протокол №8 від 26.06.2025 р.)*

Авторський колектив:

Литовченко С.В., докт. пед. наук, проф., завідувач відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (розділ 1);

Литвинова В.В., старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (розділ 2);

Засенко В.В., докт. пед. наук, проф., дійсний член (академік) НАПН України, радник директора, почесний директор Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (розділ 3);

Вовченко О.А., докт. психол. наук, ст. дослідн., старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (розділ 4)

Рецензенти:

Круглик О.П., канд. пед. наук, доцент, завідувач кафедри сурдопедагогіки та сурдопсихології імені М.Д. Ярмаченка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Виговська М.О., директор Інтегровано-ресурсного центру №3 Деснянського району м. Києва

Литовченко С.В., Литвинова В.В., Засенко В.В., Вовченко О.А.

Сучасні технології реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху в умовах кризових ситуацій: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. 380 с.

У посібнику представлено методичні матеріали щодо навчання, розвитку та супроводу дітей з порушеннями слуху в умовах війни та в період повоєнного відновлення: технології адаптації освітньої програми для дітей з порушеннями слуху, специфіка її реалізації в умовах війни; оновлений перелік спеціального обладнання та допоміжних засобів для навчання дітей з порушеннями слуху; рекомендації для фахівців ІРЦ щодо проведення комплексної оцінки розвитку дітей з порушеннями слуху та узагальнення її результатів у висновок; рекомендації щодо психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах війни.

Автори сподіваються, що представлене видання допоможе педагогам та психологам створити сприятливе освітнє середовище, зорієнтуватися у чинній нормативній базі, підкаже оптимальні рішення актуальних проблем.

ISBN 978-617-8531-74-4

© Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025
© Авторський колектив, 2025

ЗМІСТ

Вступ	5
 Розділ 1. ОСВІТА ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ ВІЙНИ (Світлана Литовченко)	11
 Особливості адаптації освітнього середовища із врахуванням викликів війни	
Особливості проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку та визначення рекомендації в умовах війни	
 Розділ 2. НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ (Віра Литвинова)	101
 Розділ 3. ДІТИ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ (В'ячеслав Засенко)	170
 Розділ 4. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ (Ольга Вовченко)	200
 Психологічна травматизація дітей з особливими освітніми потребами за умов війни	
Травмо-інформований підхід у роботі практичного психолога в умовах ІРЦ та під час індивідуальних консультацій	

Психологічна допомога дитині з ООП фахівцями реабілітаційних центрів: технології, техніки, етапи

Діагностичний інструментарій особистості дитини за умов травмівної події/психологічної травми

Психотерапевтична робота з сім'ями, що виховують дитину з ООП в кризових ситуаціях

Формування саногенного мислення у дітей та дорослих за умов війни

СПЕЦІАЛЬНЕ ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ (Валентина Жук, Світлана Литовченко) 308

ДО УВАГИ ЧИТАЧА

Рекомендована література 323

Корисні ресурси 329

Вступ

Сучасні тенденції в освітній сфері, оновлення нормативно-правової бази, розроблення концептуальних положень подальшої оптимізації і розвитку національної системи освіти (Концепція «Нова Українська школа») зумовлюють значну увагу до стратегії розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами, яка передбачає забезпечення доступності до якісної освіти на всіх рівнях, дотримання міжнародних та конституційних принципів.

Освіта дітей з особливими освітніми потребами реагує на виклики воєнного часу, змінюється відповідно соціальних запитів, має власні «освітні втрати», але також і власні рішення.

За даними Міністерства освіти та науки України, станом на 2025 навчальний рік 4358 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, пошкоджено 3958 закладів освіти, з них 400 — повністю зруйновані.

Ці дані не є остаточними і, на жаль, постійно [оновлюються](https://saveschools.in.ua/)

<https://saveschools.in.ua/>

Навчально-методичний посібник «Сучасні технології реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху в умовах кризових ситуацій» – планова колективна розробка науковців відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

В основі представлених методичних матеріалів визначені та науково обґрунтовані *тенденції розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами* в Україні:

- створення умов для реалізації гуманістичної політики щодо забезпечення особам з особливими освітніми потребами конституційних прав та всіх прав, задекларованих в міжнародних документах, ратифікованих нашою державою, у сфері освіти та соціального захисту;

- трансформація існуючої системи спеціальної освіти через розширення її функцій та удосконалення структури для забезпечення доступної та якісної освіти упродовж життя;

- поширення практики інклюзивного навчання, що забезпечує соціальну інтеграцію осіб з особливими освітніми потребами (не в якості альтернативної системи освіти, а як одного з ефективних напрямів залучення учнів з особливими освітніми потребами, їх соціонавчального інтегрування);

- модернізація системи навчання осіб з особливими освітніми потребами шляхом впровадження інноваційних технологічних комплексів для забезпечення максимально можливого особистісного розвитку таких учнів, відповідно до їхніх індивідуальних потреб і здібностей;

- поширення підтримуючого навчання, як концептуального підходу, що має місце в умовах запровадження парадигми особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання, й реалізується у процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу у навчальному процесі, орієнтованих на індивідуалізацію та специфічні потреби учнів;

- якісна реорганізація компетентнісно зорієнтованої фахової підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, підвищення професіоналізму педагогів та освітніх менеджерів; обґрунтування критеріїв добору педагогічних працівників, що має забезпечити новий статус та фаховий рівень кадрів в освітній сфері, їх особисту відповідальність за знання і компетентності учнів.

Діти з особливими освітніми потребами, зокрема порушеннями слуху, є найбільш вразливою категорією серед здобувачів освіти, які в умовах воєнного часу потребують особливої підтримки

На сучасному етапі відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України основними пріоритетами освіти стає забезпечення сталості та якості навчання та викладання, зокрема шляхом застосування змішаного та дистанційного навчання (із врахуванням безпекової ситуації, коли очне навчання неможливе), надання психологічної допомоги, врахування потреб здобувачів освіти, які стали вимушено переміщеними особами в країні чи виїхали за кордон.

В умовах кризових ситуацій, воєнного стану в країні важливо забезпечити здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами із дотриманням необхідних умов – наданням психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвиткових послуг в різних інституційних умовах (спеціальних закладах освіти, закладах освіти з інклюзивним навчанням) відповідно до індивідуальних потреб та можливостей.

Стосовно дітей з порушеннями слуху у полі особливої уваги відірваність їх від повноцінного занурення в освітнє середовище закладу, проблеми забезпечення доступу до освіти в умовах змішаного та дистанційного навчання в синхронному/асинхронному режимах через особливі комунікативні потреби. Також збільшується частка дітей, що можуть мати тимчасові соціоадаптаційні, соціокультурні труднощі (полягають в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок пристосування до умов соціального середовища, інтеграції в соціальні групи тощо).

Освітні втрати – втрати у навчанні, пов’язані з когнітивними навичками учнів/-ць, прогалинами у знаннях, недосягненням очікуваних результатів навчання, визначених освітніми програмами, тощо. У ширшому сенсі освітні втрати можна розуміти не лише могли бути потенційно досягнуті за інших умов. Поняття освітніх втрат включає або може означати «втрати в освіті», «навчальні втрати», «прогалини в навчанні», «навчальні прогалини», «освітні розриви» і т. д. В широкому сенсі термін вживається в контексті втрати можливостей для всебічного розвитку учнів/-ць у кризових умовах, до яких також належать і військові дії на території країни як втрату (забування) попередніх досягнень у навчанні, але і як недоотримання або недосягнення результатів у навчанні, які Враховуючи вищесказане, актуалізуються питання застосування сучасних технологій реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху, що дозволять попередити та/або компенсувати освітні втрати (втрати чи недостатню сформованість компетентностей здобувачів освіти), що виникли через війну.

*Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф
за результатами дослідження (2024)*

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povno-masshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf>

У навчально-методичному посібнику представлено технології реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху в умовах воєнного стану, що сприятиме досягненню академічних та соціальних результатів освіти відповідно до індивідуальних можливостей учнів. Презентовано алгоритми (механізми) адаптації умов, форм, методів, засобів, супроводу

відповідно до специфіки навчання учнів з порушеннями слуху та індивідуальних можливостей із врахуванням негативного впливу кризових ситуацій.

Освітня практика має бути зорієнтована на визначення індивідуальної освітньої траєкторії дитини з порушеннями слуху, мають застосовуватися деталізовані механізми поетапної розробки індивідуальних програм/навчальних планів, адаптації/модифікації навчального матеріалу, різні варіанти оцінювання тощо

Застосування зазначених технологій сприятиме подоланню освітніх втрат у дітей з порушеннями слуху, забезпеченню безбар'єрного доступу до навчання, необхідного психолого-педагогічного супроводу та професійної підготовки.

Апробація методичних матеріалів відбувалася під час масових науково-практичних заходів (конгресів, конференцій, семінарів, майстер класів), курсів підвищення кваліфікації педагогів та шляхом публікацій у наукових виданнях.

Упровадження матеріалів посібника сприятиме підвищенню якості освіти дітей з порушеннями слуху, допоможе педагогам створити сприятливе освітнє середовище, зорієнтуватися у чинній нормативній базі, підкаже оптимальні рішення актуальних проблем.

Посібник адресовано педагогічним працівникам закладів освіти (спеціальних, з інклюзивним навчанням); фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів; викладачам та слухачам закладів післядипломної педагогічної освіти; викладачам закладів вищої педагогічної освіти; науковцям, аспірантам, студентам, батькам.

Шановні колеги!

Сьогодні досвід роботи спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями слуху, як і закладів з інклюзивним навчанням, інклюзивно-ресурсних центрів – вагомий.

Педагогічні колективи в важких умовах викликів воєнного часу знаходять рішення, щоб навчати та підтримувати учнів, утілювати актуальні зміни в організації шкільного простору, швидкого реагувати на зміни ситуації, потреби громади тощо.

В умовах війни роль спеціальних закладів в освіті дітей з порушеннями слуху, зважаючи на кадровий та матеріальний потенціал, безумовно підвищується. Розвиваються нові напрями роботи, упроваджуються актуальні методики, що зумовлює високу затребуваність таких закладів.

Дякуємо Вам за важливу співпрацю, яка перевірена складними умовами війни. Захоплюємося Вашими досягненнями та висловлюємо Вам слова поваги.

Авторський колектив

Розділ 1

ОСВІТА ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Світлана Литовченко

Порушення слуху впливає на розвиток дитини, зумовлює наявність особливих освітніх потреб та необхідність організації спеціальної підтримки у навчанні.

Сучасна стратегія розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами передбачає забезпечення доступності до якісної освіти на всіх рівнях та гарантує батькам права вибору освітнього маршруту для своєї дитини.

В основі сучасної освіти дітей з особливими освітніми потребами міжнародні стандарти та актуальні ключові принципи:

- сприйняття та реалізація міжнародних підходів та загальнолюдських цінностей щодо дотримання прав людини;
- демократичні та гуманістичні норми розвитку світової спільноти, недопущення дискримінації, повага до відмінностей, визнання їх нормою, свобода вибору;
- пріоритет інтересів дитини, цінність дитинства та співпраці з родиною, акцент на індивідуальні потреби та можливості, «сильні сторони» (потенціал) дитини (*«простір дружній до дитини», «дії в найкращих інтересах дитини»* тощо);
- мобільність та відкритість до змін системи освіти, реагування на сучасні соціальні (кризові) виклики, запити дітей, батьків, фахівців.

У складних умовах воєнного часу актуалізується концепція підтримуючого навчання, що має місце в умовах запровадження особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання, й реалізується у процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу у навчальному процесі, орієнтованих на індивідуалізацію та специфічні потреби учнів.

Варто зазначити, що сучасні підходи до оцінки особливих освітніх потреб передбачають, що:

- особливі освітні потреби більшою мірою є *індивідуальними*;
- на часі відмова від опори на категорії порушень, натомість насамперед *врахування індивідуальних особливостей розвитку, потреб кожної дитини* (тип та ступінь порушення обов'язково враховуються, але не є визначальними);
- міра прояву й специфічність особливих освітніх потреб визначають *специфіку підтримки* учнів у процесі навчання;
- об'єктивне визначення особливих освітніх потреб покликано сприяти *усуненню бар'єрів*, які перешкоджають повноцінній участі дитини у освітньому процесі та успішній соціалізації;
- введено поняття *«освітні труднощі»* та розроблено *підходи до визначення категорій (типів) освітніх труднощів* у дітей з особливими освітніми потребами, *які можуть мати різний ступінь прояву (від легкого до найтяжчого) та зумовлюють необхідність відповідного рівня підтримки*.

Освітні потреби залежить від індивідуальних особливостей та потенційних можливостей дитини, а також факторів (чинників) оточуючого середовища, які впливають на розвиток та навчання дитини (умови розвитку, специфіка реабілітації, супровід фахівців психолого-педагогічного профілю тощо).

Маємо на увазі спеціально створені умови, що передбачають пристосування компонентів життєвого простору дитини до своєрідності її

функціонування з метою попередження вторинних, третинних та ін. особливостей розвитку, для формування соціальних компетентностей, успішного навчання в школі за вибором, успішної соціалізації тощо.

Розглянемо групи факторів (чинників) або спеціально створених умов, які суттєво впливають на розвиток дитини з порушеннями слуху, на ступінь прояву її освітніх потреб (труднощів) (таблиця 1).

Таблиця 1

**Умови для розвитку та адаптації під час навчання
для дітей з порушеннями слуху**

Умови для успішного розвитку та навчання <i>(фактори (чинники), що впливають на весь хід розвитку дитини)</i>	Адаптації освітнього середовища, використання української жестової мови в освітньому процесі <i>(універсальний дизайн, адаптація, модифікація, спеціальні методи та прийоми, розумні пристосування)</i>
<i>визначають розвиток дитини на попередньому етапі</i>	<i>можуть чинити вплив у даний момент</i>
	<i>як саме облаштовано середовище, в якому навчається дитина, якою мірою враховано її потреби</i>
вчасне діагностування порушення, вчасне оптимальне слухопротезування, вчасне залучення до системи спеціального безперервного та комплексного супроводу	<i>універсальний дизайн освітнього середовища – забезпечення умов, за яких зручно навчатися всім (достатність освітлення, відсутність зайвих шумів, наочність, покрокові інструкції, практичні приклади застосування знань, зразок виконання завдання тощо)</i>
підтримка батьків дітей з порушеннями слуху – інформаційна, методична, психологічна; активна	<i>адаптації методів, прийомів, матеріалів (підкріплення словесної інформації наочністю – малюнки,</i>

участь батьків	схеми, таблиці, макети, піктограми, досліди, відео тощо; дублювати усну інформацію у письмовій та/або візуальній формі – підписи, відео тощо; збільшення часу на виконання завдань, врахування специфічного слухо-зорового сприймання мовлення; варіативність і множинність способів презентації навчального матеріалу (педагог), виконання завдань і презентації знань дітьми; порядок розміщення робочих місць тощо)
забезпечення комунікації з дитиною, починаючи з раннього віку, із урахуванням індивідуальних потреб дитини та запитів батьків (словесна мова, жестова мова)	<i>спеціальні методи та прийоми</i> – використання дактильної абетки, «глобальне читання», застосування жестової мови як допоміжної за потреби, спеціальні методики формування предметних компетентностей та ін.
доступ до спілкування, навчання, участі та соціальних контактів із урахуванням індивідуальних комунікативних потреб (повноцінна комунікація з педагогами й однолітками)	<i>білінгвальний підхід у навчанні</i> – використання української жестової мови як мови навчання та мови вивчення (за такого підходу жестова мова вважається рідною, її опановують першою, а словесну вивчають як другу)
доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, формування та розвитку мовлення, пізнавальної діяльності, комунікації тощо відповідно до потреб	<i>спеціальне облаштування простору закладу освіти, спеціальне обладнання</i> – обладнання для забезпечення безбар'єрності (світлова індикація початку та кінця уроку в класах, коридорах, їдальнях, бібліотеці тощо; світлова індикація інформаційного характеру; пожежна сигналізація, сигнал «Повітряна

	тривога» із світловою індикацією та ін.); технічні засоби звукопідсилення колективного використання, спеціальні допоміжні засоби та ін.
доступність спілкування в жестомовному середовищі, занять з вивчення жестової мови, вільне володіння педагогами жестовою мовою із урахуванням індивідуальних потреб дитини	
правильне налаштування засобів слухопротезування, моніторинг налаштування	
моніторинг прогресу та контроль розвитку дитини (розвиток словесного мовлення та/або жестової мови, академічні успіхи, соціально-емоційний стан, орієнтуючись на вік дитини, індивідуальні особливості та умови розвитку)	

Варто зазначити, що якщо рівень розвитку дитини не досягає очікуваного прогресу, перелік послуг необхідно переглянути та, можливо, змінити. Проте важливо враховувати, що умови розвитку дитини можуть бути не оптимальними (невчасно діагностовано порушення слуху, не проводилися заняття з фахівцями тощо), тож більшою мірою враховуємо індивідуальні досягнення дитини, а не вікові норми.

Незважаючи на складні умови війни, послуги, форма навчання, особливості супроводу мають базуватися на індивідуальних потребах дитини, а не на доступності ресурсів.

Приклади застосування адаптацій, спеціальних методів у навчанні дітей з порушеннями слуху (таблички зі словами для опанування навички глобального читання, добір табличок до предметів, говоріння з одночасною демонстрацією табличок; розташування парт півколом) представлено на рис. 1

Рис. 1. Приклади адаптацій та спеціальних методів навчання для дітей з порушеннями слуху

Отже, діти з порушеннями слуху можуть мати різні освітні потреби, в залежності від:

- типу та ступеня порушення;
- часу виникнення порушення та віку, в якому воно діагностовано;
- виду, часу, якості заходів з компенсації порушення (слухопротезування – слухові апарати, кохлеарна імплантація);
- провідного засобу комунікації родини та дитини (словесна/жестова мова);

- підходу, за якого відбувалось попереднє навчання, специфіки реабілітації;
- наявності комплексних порушень;
- індивідуальних особливостей.

Визначення потреб учнів з орієнтацією лише на тип порушення зорієнтовано на те, що труднощі та потреби є «закріпленими та незмінними» (йдеться про «ярлики», «стереотипи»). Натомість вчителям не менш важливою є інформація про сильні сторони, фактичний досвід, потенціал дитини в навчальній та соціальній складових освітнього процесу.

Відповідно до сучасних підходів особливі освітні потреби передбачають додаткову тимчасову чи постійну підтримку та зумовлюють *адаптацію освітнього середовища* :

- адаптацію фізичного середовища, умов проведення поточного та підсумкового оцінювання тощо;
- адаптацію методів, матеріалів, способів презентації навчальних досягнень (результатів навчання), критеріїв оцінювання тощо;
- залучення додаткових фахівців (сурдопедагог, логопед та ін.) та проведення корекційно-розвиткових занять;
- залучення асистента вчителя та/або асистента дитини (тьютора);
- використання допоміжних засобів для навчання, спеціального обладнання (розумних пристосувань);
- модифікацію навчальних програм (спрощення та/або скорочення змісту освіти).

Щодо обсягу підтримки визначено *п'ять рівнів підтримки* відповідно до ступенів прояву освітніх труднощів (таким новаціям передувала попередня робота, накопичення досвіду щодо визначення диференціації необхідної підтримки).

«Адаптація (від лат. пристосовую) – термін, який має кілька значень залежно від сфери застосування. Під поняттям адаптація загалом розуміється процес пристосування певного об'єкта; стан пристосування об'єкта; дію, спрямовану на об'єкт, з метою його пристосування до визначених вимог; пристосування об'єкта до використання в певних умовах.

У навчальному процесі адаптації застосовують для забезпечення особам з ООП якісного доступу до освіти. Щоб досягти цього та задовольнити різноманітні потреби учнів, зумовлені їхніми відмінностями (здібностями, рівнем розвитку, інтересами та ін.), педагогам необхідно змінювати навчальне середовище, методи навчання, матеріали тощо. Ці зміни або пристосування до потреб учнів відбуваються шляхом застосування адаптацій або за потреби модифікацій.

Зокрема, адаптація забезпечує якість навчання та однакові можливості для всіх учнів у доступі до всіх видів діяльності. У цьому контексті під адаптацією розуміються певні заходи, що допомагають учням з ООП в навчальному процесі засвоювати ті самі знання, що й їхні однолітки. Адаптація змінює характер навчання, не змінюючи при цьому навчальний зміст і понятійну складність навчальних матеріалів/ завдань/ діяльності.

Адаптація застосовується до:

- *курикулуму* (пристосування змісту за відповідними критеріями; визначення оптимального рівня засвоєння навчального матеріалу; добір адекватних навчально-методичних матеріалів; добір належних методик викладання, що полегшують засвоєння навчального матеріалу, а також забезпечують ефективне використання допоміжних ресурсів; добір форм роботи, що сприяють ефективному опануванню змісту освіти);
- *середовища* (зміни в організації/облаштуванні класної кімнати, порядок розміщення робочих місць, розподіл на групи тощо);

– *організації навчального процесу* (використання спеціальних методів, зміни у проведенні навчальних занять, надання спеціальних матеріалів тощо).

Адаптація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу)

– *зміна методів і способів навчання, рівня складності завдань з урахуванням індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами без зміни загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання*

Модифікація змісту навчального предмета (інтегрованого курсу) – зміна змісту (шляхом спрощення, виключення, об'єднання тощо) навчання з урахуванням особливих освітніх потреб учнів із зміною загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання

Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти

Адаптація здійснюється з урахуванням індивідуальних потреб учня, зокрема: *поведінки* (адаптація має допомогти дотриманню правил і вимог поведінки, підвищити мотивацію); *організаційних навичок* (адаптація має допомогти зосередитися, сконцентруватися тощо); *сенсорних потреб* (адаптація у вигляді спеціальних засобів і пристроїв, що допомагають компенсувати сенсорні труднощі тощо). Необхідність застосування адаптацій зазначається в індивідуальній програмі розвитку (ІПР) учня з ООП та безпосередньо реалізується педагогами у навчальному процесі» (О. Таранченко, <https://ispukr.org.ua/?p=12942>).

Модифікації навчальної програми стосуються спрощення змісту, суттєвого скорочення навчального матеріалу тощо та застосовують переважно при визначенні труднощів важкого та найтяжчого ступеня прояву.

Для кожного учня з особливими освітніми потребами у закладі освіти (з інклюзивним навчанням, спеціальному) складається *індивідуальна програма розвитку* – документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання, закріплює конкретні адаптації, модифікації (у разі потреби) та перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг.

Індивідуальна програма розвитку складається на підставі висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, наданого інклюзивно-ресурсним центром [Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти.](#)

Важливим є узгодження таких документів як Індивідуальна програма реабілітації дитини з інвалідністю (складається медичними працівниками), Висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини (надається в ІРЦ), Індивідуальна програма розвитку (складається в закладі освіти).

За результатами дослідження рівня педагогічної компетентності, проведеного в межах проєкту «Психолого-педагогічне забезпечення якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами в умовах інноваційних моделей надання їм освітніх послуг» (наказ МОН України від 28.11.2024 р. №1678), найбільшими викликами для вчителів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами є адаптація навчального матеріалу, індивідуалізація підходів, корекційна спрямованість занять і оцінювання результатів навчання.

<https://mon.gov.ua/news/ponad-1000-pedahohiv-pidvyshchyly-kvalifikatsiiu-dlia-iakisnoho-navchannia-ditei-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy>

Порушення слуху – незворотні стійкі ушкодження слухового аналізатора, що призводять до часткової чи повної втрати здатності чути.

Ступінь порушення слуху може суттєво відрізнятися: легкий, помірний, важкий, повна втрата.

Відповідно до міжнародної класифікації виділяють:

– мінімальне зниження слуху (0-20 дБ; труднощі сприймання та розуміння тихого мовлення в шумному середовищі);

– зниження слуху (туговухість) I ст. (21-45 дБ; труднощі сприймання тихого та віддаленого мовлення в тиші);

– зниження слуху II ст. (46-55 дБ; можливість сприймати розмовне мовлення тільки з близької відстані – 2 чи 3 м);

– зниження слуху III ст. (56-75 дБ; можливість сприймати тільки гучне мовлення на близькій відстані);

– зниження слуху IV ст. (76-90 дБ; залишаються певні слухові відчуття, які дають змогу сприймати гучні звуки довкілля та окремі звуки мовлення);

– глухота (91 дБ і нижче; можливість сприймати розмовне мовлення лише через слухове сприймання відсутня; слух не є головним «комунікаційним» каналом для сприймання та продукування мовлення)

У залежності від особливостей адаптації (специфіка реабілітації, спеціальні методи навчання) можливо розглядати умовні групи дітей з порушеннями слуху:

– діти зі зниженим слухом, слухопротезовані слуховими апаратами (слухове сприймання є основою для формування словесного мовлення та використання його для спілкування);

– *глухі діти* (самостійне опанування мовленням на основі слухового сприймання стає неможливим; слух не є основним «комунікаційним» каналом для сприймання та продукування мовлення; у більшості випадків основним засобом спілкування є українська жестова мова);

– *діти з кохлеарними імплантами* (діти з порушеннями слуху, які слухопротезовані за допомогою систем кохлеарної імплантації, що певним чином відновлює слухову функцію, створює можливість для розвитку слухового сприймання та формування словесного мовлення як засобу комунікації);

– *діти з жестомовних родин* (діти, для яких українська жестова мова є рідною, її опановують першою, а словесну вивчають як другу);

– *діти зі складними / комплексними порушеннями*.

Відповідно до сучасних підходів (розглядають як особливості розвитку позначаються на навчанні), *освітні труднощі більшості дітей з порушеннями слуху класифікують як «функціональні (сенсорні)»*. Порушення слуху може зумовлювати й *мовленнєві, навчальні, соціоадаптаційні* та інші труднощі, які в такому випадку мають вторинний характер, водночас також вимагають застосування відповідних педагогічних технологій. У дітей з порушеннями слуху можуть бути *соціокультурні труднощі*, зокрема щодо отримання інформації засобами жестової мови тощо.

Критеріями при визначенні ступенів прояву труднощів та рівнів підтримки в закладі освіти є: рівень розвитку слухового сприймання та здатність (можливість) сприймати звукову інформацію; рівень розуміння та використання мовних та мовленнєвих засобів (словесна мова, жестова мова) для спілкування/ навчання; здатність здійснювати ефективну самостійну навчальну діяльність; здатність до взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу, вміння встановлювати контакти та співпрацювати; здатність до взаємодії з представниками культури глухих, отримання інформації засобами жестової мови.

Варто зазначити, що учні з порушеннями слуху опановують загальний зміст освіти відповідно до Державних стандартів. На державному рівні спеціальних навчальних програм для дітей з порушеннями слуху не передбачено (єдина група серед дітей з особливими освітніми потребами, для яких створено спеціальні навчальні програми, – діти з порушеннями інтелектуального розвитку).

Натомість, специфіка навчання при порушенні слуху є суттєвою, але специфіка не змісту (він єдиний для всіх), а умов, форм, методів, засобів, супроводу, які відповідають потребам. Такі підходи суголосні з міжнародною практикою, водночас актуалізують питання розроблення рекомендацій з адаптації програм та методик, створення індивідуальних програм розвитку для учнів з порушеннями слуху.

«Зміст освітньої діяльності у спеціальних закладах загальної середньої освіти / спеціальних класах у 2025/2026 навчальному році спрямовано на реалізацію:

Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 №87 (у 2025 р. передбачено розроблення та затвердження оновленого Державного стандарту);

Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 №898, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2022 № 972;

Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 №1392, з урахуванням досягнень упровадження концептуальних засад реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» та подолання викликів, зумовлених особливостями освітнього процесу в умовах воєнного стану, зокрема подолання освітніх втрат.

Учні 1-4-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти (крім учнів з порушеннями інтелектуального розвитку), у випадку обрання

закладом освіти для створення освітньої програми закладу типових програм, затверджених МОН, навчаються за типовими освітніми програмами, затвердженими наказом МОН від 26.07.2018 № 814 «Про затвердження типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (зі змінами, наказ МОН від 16.08.2019 № 917).

Учні 5-10 (11) класів спеціальних закладів загальної середньої освіти у випадку обрання закладом освіти для створення освітньої програми закладу типових програм, затверджених МОН, навчаються за типовою освітньою програмою, затвердженою наказом МОН від 07.12.2021 № 1317 «Про затвердження типової освітньої програми для 5-10 (11) класів спеціальних закладів середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами» (зі змінами, внесеними наказами МОН від 29.08.2022 № 769, від 12.10.2022 № 898).

Зазначена типова освітня програма вводиться в дію поетапно, зокрема, у 2025/2026 навчальному році застосовується для організації освітнього процесу 5-х, 6-х, 7-х та 8-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти.

Відповідно наказ Міністерства освіти і науки України від 12 червня 2018 року № 627 «Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти II ступеня для дітей з особливими освітніми потребами» (зі змінами) втрачає чинність у 2025/2026 навчальному році в частині застосування для 5-х, 6-х, 7-х та 8-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти.

Учні 9-10-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти у випадку обрання закладом освіти для створення освітньої програм закладу освіти типових програм, затверджених МОН, продовжують навчатися за типовою освітньою програмою, затвердженою наказом МОН від 12.06.2018 № 627 «Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти II ступеня для дітей з

особливими освітніми потребами» (зі змінами, внесеними наказами МОН від 26.07.2018 № 815, від 10.06.2019 № 808).

Учні 11-х та 12-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти, які мають порушення зору (сліпі, зі зниженим зором), слуху (глухі, зі зниженим слухом), опорно-рухового апарату, у випадку обрання закладом освіти для створення освітньої програм закладу освіти типових програм, затверджених МОН, навчаються за типовою освітньою програмою, затвердженою наказом МОН від 22.07.2020 № 944 «Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти III ступеня для дітей з особливими освітніми потребами».

Модельні навчальні програми визначають орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендовані для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством.

Учні 5-х, 6-х, 7-х та 8-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами (із порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення) навчаються за модельними навчальними програмами для закладів загальної середньої освіти, які *адаптуються до психофізичних особливостей розвитку осіб з особливими освітніми потребами (абзац сьомий статті 9 Закону України «Про повну загальну середню освіту»)*. Зазначені програми розміщено на сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» та сайті Міністерства освіти і науки України» (Рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. Лист МОН України №1/17666-25 від 26.08.2025 р. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya->

fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf).

Особливості адаптації навчальних програм для учнів з порушеннями слуху:

- зміст освіти (змістові лінії, розділи, підрозділи, теми тощо) в цілому має бути збережений;
- очікуванні результати адаптуються до можливостей учнів та тієї специфіки сприйняття матеріалу і репрезентації знань, яка зумовлена постійно діючим чинником порушення слухової функції та його вторинними наслідками;
- розподіл навчального часу здійснюється у відповідності до Типових навчальних планів відповідної ланки освіти дітей з порушеннями слуху, які включено до Типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти відповідного ступеня для дітей з особливими освітніми потребами;
- доцільно передбачити попереджувально-розвиткову (корекційно-розвиткову) спрямованість навчання.

Основні взаємопов'язані складові освітнього процесу, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності: комунікація (спілкування, взаємодія, соціальні контакти); навчання (академічні знання, навички, уміння застосовувати знання тощо); орієнтація в оточуючому середовищі, зокрема звуковому та візуальному.

Діти з порушенням слуху як основний засіб спілкування та навчання можуть використовувати словесну та (або) жестову мову. Основну мову, якою спілкується дитина, потрібно застосовувати як базову (першу) мову у навчанні. Важливе місце у навчанні належить опануванню словесним письмовим мовленням (навички читання, письма тощо).

Діти з порушенням слуху сприймають інформацію частково через слух (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати

порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантатами) та через зір (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при зниженні слуху).

Безбар'єрність в освітньому процесі для таких дітей передбачає усунення перешкод у сприйманні звукової (акустичної) інформації шляхом поєднання наступних заходів – дублювання її засобами, що можуть сприйматися через зір (візуально), забезпечення оптимальних умов для сприймання звукової інформації (частина учнів зможуть її сприймати, але дещо спотворено, не в повному обсязі, за умови наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо).

Для дітей, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність у навчанні передбачає використання жестової мови як мови навчання поряд зі словесною, що зумовлює необхідність володіння вчителем жестовою мовою або використання послуг перекладача жестової мови.

Необхідною у більшості випадків є додаткова підтримка у вивченні предметів мовного циклу, часткове (тимчасове) спрощення (зниження складності) словесних висловлювань – прості речення, пояснення незнайомих слів (зокрема за допомогою наочності), скорочення навчальних текстів та ін. Доступність також передбачає можливість презентації знань дитиною у різний спосіб, врахування труднощів в опануванні мови та мовлення.

Важливо наголосити, що порушення слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації (що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання). Необхідно забезпечити відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в класі, поза класом, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Спектр та ступінь труднощів дитини, напрями та обсяг підтримки залежать від багатьох чинників і є індивідуальними для кожної дитини.

Поради та рекомендації:

- достатнє освітлення для того, щоб бачити обличчя усіх, хто залучений або може бути залучений до розмови та орієнтування у загальному контексті (ситуації) спілкування; важливо бачити наочність, підписи тощо;
- розташування дитини у класі (забезпечити звукову і зорову доступність, зокрема, обрати місце для дитини ближче до вчителя та дошки);
- забезпечення можливості для дитини завжди бачити обличчя вчителя, коли він говорить (уникати ситуацій, коли вчитель говорить, відвернувшись від дитини);
- дотримання слухової «робочої відстані» (відстані, на якій дитина здатна сприймати акустичні сигнали);
- зниження рівня загального шуму та відлуння, уникнення полілогу (говорити по черзі) (мінімізувати фоновий шум від внутрішніх (робота технічних засобів, переміщення стільців, навчального обладнання тощо) та зовнішніх (з коридорів, інших класів, вулиці, ігрових майданчиків тощо) джерел);
- дотримання природних темпу, гучності, виразності мовлення, артикуляції (занадто гучне та/або уповільнене мовлення утруднює розуміння);
- широке використання наочності, схем, таблиць, макетів, піктограм, інсценування тощо (підкріплення словесної інформації наочністю), надання зразка виконання завдання;
- використання підписів, дублювання усної інформації у письмовій формі, використання конспектів занять, фільмів та відео із субтитрами, слайдів із текстом, який озвучується тощо;
- уникання тривалого монологу вчителя, занадто розгорнутих речень; використання чітких, покрокових, візуалізованих інструкцій; зниження складності (за потреби) усних повідомлень та письмових текстів,

пояснення нових, незнайомих слів, абстрактних понять з опорою на наочність та досвід дитини;

- збільшення часу на виконання завдань, повторення матеріалу та закріплення навичок перед переходом до вивчення нового;

- врахування специфічного слухо-зорового сприймання мовлення (зокрема, важко записувати та одночасно слухати);

- володіння вчителем жестовою мовою або залучення перекладача жестової мови (дотримання правил організації навчання за участі перекладача жестової мови);

- варіативність та множинність способів викладання навчального матеріалу вчителем, виконання завдань та презентації знань дітьми (замість усної відповіді запропонувати письмову; замість написання диктанту – інше письмове завдання, тест тощо);

- за потреби додаткова індивідуальна допомога у навчанні, консультування (додаткова підготовка до уроків та закріплення матеріалу після уроків з вчителем, асистентом вчителя, батьками);

- мотивування дитини за допомогою створення позитивної атмосфери з опорою на її досвід та інтереси, заохочення (підбадьорювати, хвалити, відмічати навіть найменші успіхи тощо).

Умови забезпечення доступності:

- застосування сучасних підходів, методик, прийомів забезпечення доступності у навчанні: диференційоване викладання; множинні способи представлення навчального матеріалу та ін.

- використання технічних засобів звукопідсилення, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових та навчальних програм;

- програмне забезпечення (у смартфонах, ноутбуках тощо), що здійснює словесно-жестовий переклад, переклад усного мовлення на писемне, титрування;

- психологічна підтримка в адаптуванні до нових умов, соціалізації, подоланні психологічних проблем (зокрема, інколи діти можуть відмовлятися носити слухові апарати, користуватися ФМ-системою або іншими допоміжними пристроями, сидіти поряд з асистентом вчителя тощо, оскільки це привертає небажану увагу);
- організація командної роботи вчителя, сурдопедагога, психолога, сурдолога та ін. фахівців, спільне планування процесу навчання;
- співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби).

Адаптації визначаємо індивідуально для кожного учня. У якості ресурсу можна використовувати адаптації, рекомендовані для дітей, що мають порушення слуху, але акцент на індивідуальні потреби кожної дитини.

За результатами обговорень у фокус-групах за участі педагогів:

У ході обговорення учасники висловили такі думки та пропозиції. Щодо *змісту освіти*: необхідна варіативність типового навчального плану та освітніх програм, диференціація змісту навчання, що враховує індивідуальні освітні потреби вихованців (учнів), «загальну освітню програму необхідно доопрацювати / удосконалити таким чином, щоб педагог мав можливість зважено адаптувати зміст, процес та результат навчання у класі, де навчаються діти з порушеннями слуху: приміром мати 3-4 варіанти завдання різного рівня складності (для учнів без порушень інтелектуального розвитку; порушеннями інтелектуального розвитку; розладами аутистичного спектру тощо)»; різнорівневі завдання залежно від контингенту вихованців учнів класу, індивідуальних потреб та інтересів окремих дітей, специфічних цілей уроку тощо; розподіл дітей на різноманітні групи. Фактично йдеться про «рівні підтримки» в освітньому

процесі – підхід, який сьогодні активно впроваджується в інклюзивних класах.

Акцентувалося на можливості індивідуальної адаптації програми відповідно до можливостей та потреб учнів; визначення індивідуальної траєкторії розвитку та навчання; «діти з порушенням слуху навчаються за індивідуально адаптованими загальними програмами; навчання дітей, що мають порушення слуху та інтелектуального розвитку, організовується на основі спеціальних програм».

Були висловлені слушні методичні поради, зокрема: «вчителі-предметники мають тематично узгоджувати навчальний матеріал в межах одного класу», «новий матеріал презентується / вивчається одночасно з використанням жестової та словесної мов», «складний / новий навчальний матеріал подається тією мовою, у якій дитина більш компетентна»; «варто добирати методи практичного застосування знань, використання в реальному житті». Щодо гнучкості у розподілі кількості годин: «у школі збільшення годин на вивчення математики, української мови за рахунок зменшення уроків музики», «збільшення годин на вивчення предметів мовного циклу», «роль української жестової мови (УЖМ) у забезпеченні між предметних зв'язків суттєва, доцільно збільшити кількість годин на вивчення УЖМ», «збільшити години трудового навчання в старших класах, передбачити професійно орієнтоване навчання за затребуваними сучасними професіями, практику, екскурсії на підприємства»; «можливість профільного навчання».

У контексті обговорення питання *рівня загальної середньої освіти*, що забезпечує заклад, думки були одностайні: «рівень освіти має відповідати можливостям та здібностям учня»; «організація профільної освіти, що значно розширює перспективи продовження навчання після школи».

На думку учасників обговорення перспективними критеріями розвитку закладу освіти є:

– підвищення фахового рівня педагогів, їхній безперервний професійний розвиток (самовдосконалення), впровадження курсів підвищення кваліфікації для вчителів та вихователів із урахуванням змін в сучасній освіті, зокрема курсів жестової мови; зменшення паперової документації;

– покращення матеріально-технічної бази, впровадження інноваційних технологій в освітній процес (пристрої звукопідсилення, слухові апарати, підібрані відповідно до індивідуальних потреб дитини, допоміжні (аудіо) пристрої; ІТ-технології: проєктори, інтерактивні дошки, сучасна комп'ютерна техніка), залучення фахівців та педагогів до модернізації матеріально-технічної бази закладу; забезпечення необхідними підручниками, посібниками та іншими ресурсами, зокрема й електронними.

Було окреслено й зміни, важливі для всієї системи освіти дітей з порушеннями слуху. На часі рання діагностика та втручання, наступність у структурі освітніх послуг: дошкільна освіта, початкова освіта (з підготовчим / ресурсним класом за потреби), базова освіта з адаптованими програмами, старша ланка з можливістю вибору навчальних предметів (профільна освіта), професійна освіта в межах школи та НРЦ з врахуванням особливостей розвитку і можливостей учнів; адаптація дітей до життя; акцент на ціннісні орієнтири.

Водночас за останні роки система освіти зазнала суттєвих викликів: повномасштабна війна, тривалі періоди дистанційного навчання, зміна умов роботи педагогів, нові потреби учнів, які мають бути враховані при організації освітнього процесу для учнів з порушеннями слуху.

Якщо до повномасштабного вторгнення в контексті освітніх втрат ішлося перш за все про якість дистанційного навчання і забезпечення рівного доступу до нього дітей, які належать до різних соціальних груп, то освітні втрати в період повномасштабного вторгнення мають набагато ширший спектр — це і питання безпеки, і наявності інфраструктури, технічних і кадрових можливостей забезпечити освітній процес у громадах, і психологічний стан педагогів/-инь і представників учнівства, і плани дітей, які завершують навчання у школах, продовжувати освіту далі.

Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф за результатами дослідження (2024)

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf>

На сучасному етапі специфіка полягає в тому, що навчання відбувається в умовах воєнного часу, необхідно враховувати психологічний стан учнів, не перевантажувати, відволікти їх на конструктивну діяльність, емоційно підтримувати.

На основі аналізу теоретичних підходів до освіти дітей з порушеннями слуху, конкретних прикладів діяльності спеціальних та інклюзивних закладів освіти в умовах воєнного часу, можемо акцентувати на наступних позиціях:

– у надважкий період воєнного часу важливим є уважне ставлення до *психологічного стану* всіх учасників освітнього процесу, налагодження ефективної комунікації, зниження рівня тривожності, надання необхідної допомоги тощо.

Актуальна *психологічна підтримка учнів* – відповідно має бути впроваджена підготовка педагогів надавати таку підтримку, правильно організувати роботу на початку навчального дня, після тривалої тривоги, коли діти перебували в укритті, знизити рівень стресу дітей, стабілізувати психологічний стан; створити зону комфорту, яка асоціювалася б з відчуттям безпеки, сприяла усталеному режиму дня, відволікала від тривожних новин.

Значну увагу колективи закладів освіти надають роботі з дітьми вразливих груп, зокрема, дітям, які з родинами стали внутрішніми переселенцями, зазнали психологічної травми, були свідками трагічних подій тощо.

Багато дітей змінили місце навчання та звичний колектив (однокласники, педагоги), отже серед актуальних напрямів роботи з дітьми з порушеннями слуху – допомога в адаптації у закладі освіти, *формування соціальних компетентностей* учнів (вміння взаємодіяти, працювати у групі, висловлювати свої думки у різних соціальних ситуаціях, пристосовуватися до нових соціальних умов тощо).

В умовах війни навчання – атрибут мирного нормального життя, стабільності, це заспокоює, надає відчуття безпеки.

Важливе завдання педагогів – заспокоїти, створити психологічний комфорт, відволікти дітей від тривожних новин та страшних подій, надати можливість спілкування зі своїми вчителями та друзями

Діти з порушеннями слуху становлять окрему групу серед учнів з особливими освітніми потребами «з огляду на особливі потреби у комунікації».

Необхідно підкреслити: не зважаючи на складні обставини війни, варто сприяти формуванню у дітей позитивного світосприйняття, запевняти у тому, що все буде добре, дати відчуття безпеки, впевненості, що дорослі можуть відповісти на важливі питання: обговорювати події війни спокійно, вислуховувати, враховувати вікові особливості учнів – не привертати увагу до негативних моментів у молодшому віці (основні питання безпеки можна обговорювати в ігровій формі, з позитивним фоном).

Педагогам та батькам варто потурбуватися про себе, свій емоційно-психологічний стан, дізнатися та використовувати техніки подолання тривожності тощо.

– сигнал тривоги може перервати освітній процес у будь-який час – педагоги мають бути готові проводити уроки та корекційно-розвиткові заняття в різних умовах: традиційно у класі, в укритті, дистанційно у в синхронному/ асинхронному режимах і це часто непередбачувано. Педагогу важливо підготувати не лише зміст уроку / заняття, а й форми роботи, які можна швидко застосувати при зміні ситуації, формату навчання;

– під час навчання в умовах війни важлива підтримка батьків, підготовка матеріалів для батьків – методичних, інформаційних тощо (особливо важливо під час змішаного та дистанційного навчання, за умови частих «повітряних тривог», що переривають навчання, відтак закріплення навчального матеріалу продовжується вдома);

– під час навчання необхідно передбачити теми з мінної безпеки, поведження з незнайомими предметами тощо, презентації такої інформації в доступній формі, із врахуванням віку дітей. Доцільно підготувати та запропонувати поради для батьків, як діяти у складній ситуації, як надати дитині психологічну допомогу (можна скористатися освітніми платформами МОН України, де зокрема розміщено *Посібник з культури безпеки для дошкільнят: методичні рекомендації для занять із дітьми старшого дошкільного віку*, що містить правила поведження для дітей в ситуаціях небезпеки, зокрема в побуті та у разі мінної загрози <https://drive.google.com/file/d/1HoFuehtJ6LkTm6ueyZW9hTnUDWopw7Vh/view?usp=drivesdk>, а також, зважаючи на виклики воєнного часу, важливим є звернення до ресурсів міжнародних спільнот, ознайомлення із сучасними рекомендаціями на платформах міжнародних організацій, наприклад UNICEF Ukraine та ін.; МОН України підготовлено *Типову програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів дошкільної освіти щодо протидії мінній небезпеці* (наказ МОН України від 19 листопада 2024 р. №1634), мету якої визначено як проведення просвітницької роботи з учасниками освітнього процесу з питань

Радимо: враховувати стан учнів, не навантажувати завданнями, не створювати стресових ситуацій через навчання; включати творчі завдання (такі завдання сприяють нормалізації психологічного стану, дитина відволікається), більше дитячої літератури з позитивним сюжетом, творів про природу, тварин; розповідати чи інсценувати казки, використовувати елементи «лялькового театру» тощо

уникнення враження мінами, вибухонебезпечними предметами, надання першої домедичної підготовки та ознайомлення з правилами поведження в

надзвичайних ситуаціях та ін. <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-tipovoi-prohramy-pidvyshchenniakvalifikatsii-pedahohichnykh-pratsivnykiv-zakladiv-doshkilnoi-osvity-shchodo-protydii-minnii-nebezpetsi>);

- частина освітнього процесу відбувається в умовах змішаного та дистанційного навчання, натомість не всі учні мають необхідні технічні засоби для дистанційного навчання (гаджети, якісний інтернет-зв'язок). Для дітей з порушеннями слуху важливо бачити обличчя педагога, звук під час навчання має бути якісний, «затримки у часі» через неякісний зв'язок значно утруднюють навчання тощо, відтак важливо забезпечити учнів і педагогів технічними засобами для навчання;

- для дітей дошкільного віку під час дистанційної роботи більш ефективними є індивідуальні зустрічі/заняття (за індивідуальним планом) відповідно до можливостей, рівня підготовки дитини, психологічного стану; заняття у форматі онлайн проводяться не кожного дня; батькам надсилаються завдання для дітей та рекомендації щодо їх виконання (рекомендації зручно обговорювати під час запланованого онлайн заняття чи організовувати консультації за потреби);

- значна частина учнів з порушеннями слуху перебувають з батьками за кордоном, навчаються там у школах, їм важко поєднувати навчання в місцевих та українських закладах. Через це частина закладів освіти (передусім спеціальних) в Україні має проблеми з набором дітей; як варіанти вирішення проблеми – розширення переліку категорій дітей, які можуть навчатися у школі; розширення переліку послуг (забезпечення потреб громади в освітніх послугах); надання корекційно-розвиткових послуг дітям, які навчаються в інклюзивних групах/класах (змінний контингент); налагодження співпраці з ІРЦ та інформування батьків про послуги, особливості навчання та супроводу учнів у спеціальних закладах освіти (підготовка інформаційних матеріалів для батьків та ін.), узагальнення досвіду роботи спеціальних закладів освіти, проведення

В умовах воєнного стану при організації навчання потрібно враховувати: облаштування безпечного середовища в школі, обладнання укриття, організацію очного навчання, психосоціальну підтримку учнів та батьків. Потрібні нові підходи до організації роботи спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями слуху в умовах війни, передусім, йдеться про очне навчання і обладнання сучасного укриття для проведення уроків під час тривоги.

Галина Воробель, директор

Хмельницької спеціальної загальноосвітньої школи №33 (2024)

<https://doi.org/10.33189/ectu.v114i2.178>

спільних заходів та проєктів для спеціальних закладів, які навчають дітей з порушеннями слуху, тощо.

– необхідним є наявність варіантів організації освітнього процесу (із врахуванням обставин, що склалися, зокрема місце перебування дитини, можливості долучитися до навчання тощо; *пріоритетом залишається очне навчання*): уроки та заняття онлайн у синхронному режимі; записи уроків та занять із можливістю їх перегляду у зручний час, використання матеріалів та ресурсів на інтерактивних освітніх платформах МОН України.

Відповідно до чинного законодавства тривалість здобуття загальної середньої освіти для учнів з особливими освітніми потребами може бути продовжена на один рік (за бажанням батьків, на розгляд закладу освіти чи місцевого відділу освіти).

Тривалість здобуття повної загальної середньої освіти особами з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних класах, може бути продовжена на один рік на рівні початкової освіти та/або на один рік на рівні базової середньої освіти відповідно до індивідуальної освітньої траєкторії.

Потреба щодо продовження тривалості навчання визначається командою психолого-педагогічного супроводу не пізніше ніж за півроку до завершення навчання, що зазначається в протоколі засідання, та є підставою звернення до інклюзивно-ресурсного центру для повторної комплексної оцінки розвитку дитини.

На підставі висновку про повторну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, виданого інклюзивно-ресурсним центром, та заяви одного з батьків (іншого законного представника) дитини рішення про продовження тривалості навчання приймається педагогічною радою та вводиться в дію наказом керівника закладу освіти.

Тривалість здобуття початкової та базової середньої освіти в спеціальних закладах освіти та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти на рівнях, що визначені постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. [№ 221](#) «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/983-2020-%D0%BF#Text>

Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповненням освітньої програми корекційно-розвитковим складником.

Частина 5 статті 12 Закону України «[Про освіту](#)»).

[Діти](#) з [особливими](#) освітніми потребами мають право здобувати дошкільну освіту до восьми років.

Стаття 19 Закону України «Про дошкільну освіту»

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B8+%D0%B7+%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8#w2_1

Співробітниками Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України було проведено опитування керівників та педагогів закладів освіти, в яких навчаються діти з порушеннями слуху «*Чого найбільше потребують діти під час навчання в умовах війни?*».

Серед умов, які зазначили учасники опитування, на перших позиціях:

- безпечні умови навчання (*варіанти відповідей*: безпека; відчуття безпеки; безпечне місце під час війни; створення умовно безпечного освітнього середовища тощо);
- психологічна підтримка (*варіанти відповідей*: психологічна допомога, послуги психолога; педагогічна та психологічна підтримка; підтримка та соціальний супровід, підтримка психоемоційного здоров'я; розвиток резильєнтності, навичок саморегуляції; спрямованість на

збереження та відновлення, створення емоційно-позитивної атмосфери тощо);

– підтримка і розуміння дорослих – членів родини та педагогів (*варіанти відповідей*: підтримка, увага, любов; увага та турбота від дорослих, підтримка і допомога від педагогів; підтримка й супровід; емоційна підтримка; підтримка близьких; підтримка дорослих; в таких умовах діти потребують психологічної підтримки, розуміння, спілкування і стабільності; розуміння та терпіння у виконанні навчальних завдань тощо);

– спілкування з однолітками та педагогами (*варіанти відповідей*: перебування в оточенні дітей та дорослих, які розуміють їхні бажання та відчуття; живе спілкування; спілкування, захист; очне /«живе» спілкування; спілкування з друзями тощо. Якщо у 2022 р. педагоги зазначали, що «дітям важливо займатися дистанційно, бачити один одного, спілкуватися – це заспокоює їх і надає впевненості», то у 2025 р. акцентують на важливості очного формату для навчання та спілкування);

– індивідуальна підтримка, організація індивідуальних занять, консультацій (формування предметних компетентностей; розвиток навичок самоорганізації, концентрації уваги, вміння дотримуватися дисципліни; зайнятість, яка відволікає від війни тощо);

– надання актуальної інформації щодо поводження з небезпечними предметами, безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях;

– електронні засоби для дистанційного навчання (*варіанти відповідей*: якісні гаджети та інтернет зв'язок, електронні підручники; технічне забезпечення для «дистанційки»; допомога дорослого («дорослий поруч») під час онлайн навчання тощо);

– *проєктування перспективного майбутнього.*

Пріоритетною для дітей з порушеннями слуху є очна форма навчання, відповідно важливим є вирішення питань безпеки у закладах освіти.

Пріоритетним напрямом діяльності закладів освіти, в яких здобувають повну загальну середню освіту учні/учениці з особливими освітніми потребами, в тому числі спеціальних, є забезпечення безпечного освітнього середовища.

Рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf>

Досвід навчання та підтримки дітей з порушеннями слуху, інтелектуального розвитку, розладами аутистичного спектра, комплексними порушеннями з урахуванням сучасних викликів: НРЦ прийняв дітей з особливими освітніми потребами, які з родинами вимушено змінили місце проживання, – з Маріуполя, Херсона, Миколаєва, Запоріжжя та інших міст. Багато дітей пережили травмуючі події, потребують підтримки, родини знаходяться в скрутному становищі тощо. Тож, заклад забезпечує своїх учнів усім необхідним, навчає, психологічно підтримує.

Незважаючи на надскладні умови, педагогічний колектив працює над створенням власних програм, методичних розробок; постійно оновлюється матеріально-технічна база центру, виконуються ремонтні роботи з урахуванням вимог безпеки.

Війна триває, діти з педагогами кожного дня по кілька разів спускаються до укриття, де також створено умови для організації занять, перебування учнів. Частина учнів, які перебувають в інших містах чи закордоном, – займаються онлайн, для них педагоги проводять уроки та корекційні заняття за гнучким графіком, з урахуванням можливостей. Педагогічний колектив від початку повномасштабної війни активно залучений до волонтерської діяльності.

Матеріали науково-методичного семінару «Сучасні аспекти діяльності спеціального закладу освіти в контексті реалізації концепції Нова українська школа» (2024) за участі педагогів Одеського навчально-реабілітаційного центру «Чути серцем» Одеської обласної ради (директор – Світлана Кукурузенко)

<https://ispukr.org.ua/?p=12049>

Важливі освітні завдання в умовах війни: робота вихователів спеціальної школи (нормативні основи, кадровий потенціал, необхідність соціального захисту педагогів-вихователів); організація освітнього процесу з учнями, які перебувають за кордоном; залучення учнів до волонтерської діяльності, соціальних програм та проєктів; психологічна підтримка учнів, співпраця з батьками; фаховий супровід учнів з порушеннями слуху, які навчаються в інклюзивних класах (оплата праці за угодами, розуміння керівництвом інклюзивної школи важливості залучення до такої роботи саме фахівців-сурдопедагогів); надання узгоджених освітніх та соціальних послуг учням з порушеннями слуху; недопущення скорочення, реорганізації, злиття спеціальних шкіл в умовах війни.

Матеріали науково-методичного семінару «Позашкільна освіта та виховна робота з учнями з порушеннями слуху» (2024) за участі педагогів Житомирської спеціальної школи №2 Житомирської обласної ради (директор – Микола Міняйло, заступник директора –

Галина Кострикіна)

https://ispukr.org.ua/?p=12809&fbclid=IwdGRjcAONfqIjbGNrA416uWV4dG4DYWVtAjExAHNydgMGYXBwX2lkDDM1MDY4NTUzMTcyOAABHsB5Gl9g1GC2WBRIrm-pcFace400E7gWDsdglORcA5_ZS0OKgCyhhvUagLPh_aem_vap4fIn52YxkIsmwjStdUg

Нагальні питання: перспективи розвитку спеціальних закладів освіти, розширення переліку послуг, відповіді на сучасні потреби громади (забезпечення потреб громади в освітніх послугах); включення заходів щодо розвитку спеціальних закладів освіти до документів МОН України, які стосуються стратегії розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами. Це важливо з огляду на те, що в нашій країні розвивається «дуальна» освіта (інклюзивна та спеціальна), батьки мають можливість обирати між спеціальними закладами та інклюзивним навчанням; спеціальні заклади успішно навчають учнів, для яких саме такі умови є оптимальними; для учнів з порушеннями слуху – це й забезпечення права на самоідентичність, навчання українською жестовою мовою; допрофесійна та професійна підготовка учнів на базі спеціальних закладів освіти; підготовка за сучасними професіями, формування навичок, необхідних для життя; налагодження співпраці з ІРЦ та інформування батьків про послуги, особливості навчання та комплексного супроводу учнів у спеціальних закладах освіти, можливість отримувати корекційно-розвивальну допомогу (заняття), психологічний супровід учнів, які навчаються в інклюзивних групах/класах; підготовка інформаційних матеріалів, узагальнення досвіду роботи спеціальних закладів освіти, спільні заходи та проекти для спеціальних закладів, які навчають дітей з порушеннями слуху тощо.

Матеріали семінару «Перспективи розвитку освіти дітей з порушеннями слуху у контексті євроінтеграції» (2023) за участі педагогів Підкамінської спеціальної школи з поглибленою професійною підготовкою (директор – Богдан Українець), Чернівецького обласного навчально-реабілітаційного центру «Родина» (директор – Наталія Ткачук)

<https://ispukr.org.ua/?p=9967>

Важливі речі в умовах війни: освітні втрати та нові важливі рішення; облаштування безпечного середовища в школі, обладнання укриття; навчання учнів, які перебувають закордоном та навчаються там у місцевих школах; особливості проведення корекційно-розвивальних занять в дистанційному форматі (наразі на такі послуги є значний запит від батьків дітей з порушеннями слуху, які тимчасово навчаються в інших країнах); організація роботи у змішаних класах (очно та дистанційно); психосоціальна підтримка учнів та батьків; підтримка педагогів, які докладають значних зусиль в умовах війни, працюють очно та дистанційно, надають послуги дітям з різними освітніми труднощами та потребами, тож самі також потребують підтримки аби «залишатися у ресурсі»; удосконалення нормативного та навчально-методичного забезпечення освіти дітей з порушеннями слуху; організація міждисциплінарної співпраці фахівців, підтримки батьків.

Матеріали круглого столу «Освіта дітей з порушеннями слуху в умовах війни» (2023) за участі педагогів Спеціальної школи №9 м. Києва (у 2023 р. директор – Світлана Горенкова, нині – Дарія Литвиненко)

<https://ispukr.org.ua/?p=10886>

Рекомендації, впровадження яких на державному рівні забезпечить базову соціально-психологічну та освітньо-реабілітаційну допомогу родинам з дітьми з порушеним слухом в нових умовах життя.

1. Розробити національну програму онлайн-супроводу батьків дітей із порушенням слуху, яка містить психологічні, дидактичні, профільні фахові консультації, освітні ресурси та доступ до відповідних фахівців у форматі «одного вікна».

2. Створити інформаційні платформи, де акумулюватиметься актуальна інформація про: наявні послуги; фахівців; реабілітаційні, освітні, оздоровчо-лікувальні заклади; форми підтримки.

3. Підготувати педагогічних працівників до роботи з дітьми із порушенням слуху в онлайн-форматі, включаючи адаптацію навчальних програм; розробку, адаптацію, модифікацію спеціальних програм, методик та створення платформ та засобів для зворотньої комунікації.

4. Сприяти створенню, розвитку та взаємодії міждисциплінарних команд, здатних забезпечити комплексний супровід сімей у кризових ситуаціях, із чітко визначеними алгоритмами взаємодії

5. Забезпечити психоосвітню онлайн-підтримку батьків, спрямовану на формування та розвиток вмінь емоційної саморегуляції, конструктивної взаємодії з дитиною, членами родини, близьким оточенням та формування позитивної батьківської ідентичності в нових умовах.

Наталія Обухова, докт. психол. наук, проф. Євгеній Клопота (2025),

Запорізький національний університет

<https://doi.org/10.33189/ectu.v119i3.271>

Учні школи здобувають повну середню освіту, одержують корекційну та актуальну нині психологічну і соціальну підтримку, мають можливість навчатися дистанційно, що особливо на часі (у закладі розроблено власні інформаційні платформи з уроками та навчальними матеріалами, адаптованими для дітей з порушеннями слуху). Педагоги школи є авторами програми та навчально-методичних посібників з корекції та розвитку мовлення, де представлено розробки уроків, занять, методичні рекомендації та відео пояснення жестовою мовою (за QR-кодами).

Актуальні питання навчання учнів з порушеннями слуху (старші класи): психологічна підтримка учасників освітнього процесу; роль педагогів, які створюють психологічно комфортне середовище для дітей, що постраждали від війни; використання адаптованих технологій дистанційного навчання; застосування сучасних додаткових інструментів для учнів та педагогів (зокрема Microsoft Office 365 Education та ін.) з метою підвищення якості освіти.

Матеріали науково-методичного семінару «Створення безбар'єрного освітнього середовища: виклики на сучасному етапі» (2024) за участі педагогів Вечірньої (змінної) спеціальної школи №27 м. Києва (директор – Алла Садова)

<https://ispukr.org.ua/?p=11508>

Науковці Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України проводять значну роботу з упровадження сучасних підходів та навчально-методичного забезпечення в освітню практику, презентують результати наукових досліджень під час різноманітних заходів, у межах організації та проведення курсів підвищення кваліфікації, активно співпрацюють з закладами освіти, в яких навчаються діти з порушеннями слуху.

На сьогодні спеціальні заклади загальної середньої освіти відіграють важливу роль у реалізації конституційного права дітей з особливими освітніми потребами на доступ до якісної освіти. Їхня місія полягає не лише у наданні знань відповідно до державних стандартів, а й у створенні сприятливих умов для всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

У 2024/2025 навчальному році мережа спеціальних закладів загальної середньої освіти складалася з 279 закладів, у яких здобувало освіту 34,3 тис. учнів з особливими освітніми потребами (203 спеціальні школи, 25,3 тис. учнів та 76 навчально-реабілітаційних центрів, 9 тис. учнів).

Рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf>

Спеціальні та інклюзивні заклади освіти є експериментальним майданчиком Інституту, укладено угоди про творчу співпрацю, в межах яких проводяться актуальні науково-практичні заходи, розробляються інноваційні технології та практичні методики.

В нашій країні розвивається «дуальна» освіта (інклюзивна та спеціальна), такий підхід підтверджується і попитом з боку батьків, і міжнародним досвідом. Батьки мають можливість обирати між спеціальними закладами та інклюзивним навчанням; спеціальні заклади успішно навчають учнів, для яких саме такі умови є оптимальними (можливо, на певному етапі навчання); для учнів з порушеннями слуху – це й забезпечення права на самоідентичність, навчання українською жестовою мовою.

В умовах воєнного часу спеціальні заклади освіти окрім, власне, освітньої функції виконують також інші, надзвичайно важливі завдання: психологічна підтримка учасників освітнього процесу, створення умов для ціннісного самовизначення учнів, становлення української національної ідентичності; формування компетентностей, актуальних в умовах сучасних викликів, та ін. Одним з важливих завдань є залучення дітей та підлітків до волонтерської діяльності, різноманітних соціальних практик та проєктів.

Актуальними також є проєкти, що мають профорієнтаційну спрямованість (або сприяють професійному самовизначенню, набуттю допрофесійного досвіду, формуванню актуальних навичок у обраній професії тощо), сприяють утвердженню цінності здорового способу життя, з національно-патріотичного, фізичного, морального виховання особистості тощо.

Наведемо приклади реалізації актуальних соціальних проєктів для учнів з порушеннями слуху спеціальними закладами освіти.

Проект «Світ тиші під час війни в Україні», що реалізується Громадською організацією «Освітня допомога» та Хмельницькою спеціальною загальноосвітньою школою №33 (директор – Галина

Воробель) за грантової підтримки «The BEARR Trust» (Велика Британія). У межах проєкту було створено: серію інтерв'ю з молоддю із порушеннями слуху, в яких висвітлено актуальні проблеми, з якими стикаються люди із порушеннями слуху; форум-вистави, які висвітлюють болючі проблеми спільноти людей із порушеннями слуху в Україні (рис. 2).

Рис. 2. Інтерв'ю з молоддю із порушеннями слуху в межах проєкту «Світ тиші під час війни в Україні»

Волонтерський рух в нашій школі розпочався досить давно. Так, більше 10 років тому у нас діяв проєкт «Допоможи тому, хто потребує допомоги більше тебе», в рамках якого ми з учнями організовували концерти для одиноких літніх людей в геріатричному пансіонаті, онкохворих дітей у відділенні гематології, виготовляли подарунки, збирали на благодійних концертах кошти на придбання апаратури в сурдологічний центр обласної дитячої лікарні.

А потім у нас з'явилися благодійні ярмарки ... Для нас очевидним стало перше правило успішної мотивації до волонтерства: мета діяльності має бути не лише суспільно корисною, але й зрозумілою, близькою і емоційно значущою для її учасників.

З початком повномасштабного вторгнення і відновлення очного навчання ярмарки стали у нас регулярними. Участь у ярмарках виключно добровільна, але активних учасників обов'язково відзначаємо – дякуємо особисто, на лінійці, батьківських зборах, в соцмережах. Тож наступне наше правило мотивації волонтерства звучить так: добра справа має бути помічена і відзначена. І одразу ще одне: ніякого примусу, тиску і шеймінгу – лише добровільна участь і позитивне підкріплення.

Діти повинні мати можливість бачити тих, кому допомагають, і відчувати значущість своєї допомоги.

*Галина Кострикiна, заступник директора з виховної роботи
Житомирської спеціальної школи №2 Житомирської обласної ради*

(2024), С. 206-209

https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743112/1/%2B%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83_%202024%2B.pdf

Залучення учнів спеціальної школи до волонтерської діяльності – досвід Житомирської спеціальної школи №2 Житомирської обласної ради (директор – Микола Міняйло, заступник директора з виховної роботи – Галина Кострикіна) (рис. 3)

https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743112/1/%2B%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83_%202024%2B.pdf#гарні_справи_нашої_школи

Рис. 3. Волонтерська діяльність у Житомирській спеціальній школі №2 Житомирської обласної ради

Проект Community centre «Все можливо» впроваджено у Черкаському навчально-реабілітаційному центрі «Країна добра Черкаської обласної ради» (директор – Ірина Зганяйко). Це інноваційна програма для підлітків та молоді, що реалізується в межах молодіжної програми URNIFT ГО «Слов'янський культурний центр «Задзеркалля» за підтримки ЮНІСЕФ та уряду Японії.

Мета проєкту Community centre «Все можливо» – зруйнування бар'єрів, що існують між людьми, якічують, та людьми з порушеннями слуху.

Рис. 4. Учасники проєкту Community centre «Все можливо»

В межах проєкту учасники створили комунікаційно-ресурсний центр «Все можливо» – простір, де можна було б зустрічатися, співпрацювати, об'єднувати тих, хто переймається проблемами людей із порушенням слуху; зняли соціальні ролики, які підіймають тему безбар'єрного суспільства (за участі рок-гурту «SPIV BRATIV», для фестивалю RoboTerra 2024 – «Майбутнє України у твоїх руках» та ін.) та навчальні відео з вивчення української жестової мови; створили свою дактильну

Декілька років тому, підчас наради в МОН України за участі директорів спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху обговорювали доцільність створення освітнього простору (інтернет платформи), що об'єднував б досвід навчання дітей з порушеннями слуху, вже апробовані класичні методи та нові цікаві ідеї. І всі сурдопедагоги та батьки могли вільно користуватися таким ресурсом.

абетку (рис. 4).

Сьогодні сайти та сторінки спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху наповненні корисним та цікавим контентом –

презентації, рекомендації для батьків, відео уроків та заходів, фрагменти занять.

Педагоги, психологи, реабілітологи діляться своїми кращими розробками. Така відкритість взаємо збагачує, мотивує до розвитку, дає відчуття спільності, підтримує.

Особливо хочеться відмітити Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради» (директор – Ірина Зганяйко).

<http://krainadobra.ck.ua/>

<https://www.facebook.com/krainadobra1997>

<https://m.youtube.com/channel/UC4dbF4edGbK3xPQSDJC7X9g#bottom-sheet>

<https://instagram.com/krainadobra?igshid=YmMyMTA2M2Y=>

https://www.tiktok.com/@kraina_dobra? t=8WKzyloS901& r=1

Центр є експериментальним майданчиком Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (відділ освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку), укладено угоду про творчу співпрацю, в межах якої проводяться актуальні науково-практичні заходи, розробляються інноваційні технології та практичні методики.

Це сучасний простір для розвитку та навчання дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими порушеннями слуху, інтелектуального розвитку. Заклад реалізує важливі напрями роботи: дошкільне відділення, спеціальна загальноосвітня школа, реабілітаційне відділення https://m.youtube.com/watch?v=_rxwnoRzBIc&feature=youtu.be;

психокорекційна допомога, психолого-педагогічний супровід родин, розвиток творчих здібностей дітей (танцювальні та спортивні секції, розвиток трудових навичок), формування побутових навичок та соціальних комунікацій та багато іншого). Є учасником освітніх та соціальних проєктів, державних програм, міжнародних контактів, залучення бізнесу та

громадських організацій. І кожний успішний проєкт та співпраця розширює довіру та можливості для нових контактів.

В Центрі працюють висококваліфіковані фахівці. Заклад має розширену матеріально-технічну та методичну базу, сучасне інформаційно-комп'ютерне забезпечення (в тому числі програмні засоби для корекційно-розвивальних занять «Світ звуків», «Живий звук», «Видима мова», «Ігри для тигри», «Адаптація ЛОГО» та ін.). Після закінчення Центру відбувається супровід дитини щодо вступу та подальшого навчання як в Україні, так і за кордоном.
<https://ispukr.org.ua/?p=10281>

Досвід навчання та підтримки дітей з порушеннями слуху в умовах війни, зокрема облаштування кабінету безпеки у Черкаському навчально-реабілітаційному центрі «Країна добра Черкаської обласної ради» (директор – Ірина Зганяйко) представлено у відеоматеріалі:
<https://share.google/OH5VangGs0sCAsbrG>

Спеціальні школи шукають способи забезпечити безперервність освітнього процесу та спільно з громадами залучають додаткове фінансування на облаштування укриттів.

У Хмельницькій спеціальній загальноосвітній школі №33 (директор – Галина Воробель) в межах реалізації всеукраїнського благодійного проєкту з будівництва та облаштування укриттів у закладах освіти «Freedom Space», за фінансової підтримки міжнародних фондів, із залученням коштів громадських організацій обладнано сучасне укриття із комфортними аудиторіями, зонами для відпочинку, вентиляційною системою та автономним освітленням.

Під час тривоги освітній процес продовжується в укритті, де встановлено зручні меблі, проєктори, інше навчальне обладнання. Педагоги зазначають, що учні приходять в укриття не лише для того, щоб перечекати небезпеку, а й щоб провести своє дозвілля, тож після

закінчення війни воно стане додатковим освітнім простором у школі
(рис. 5)

Рис. 5. Укриття у Хмельницькій спеціальній загальноосвітній школі №33

Основні вимоги щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти представлено в рекомендаціях ДСНС

<https://dsns.gov.ua/upload/6/1/7/3/8/8/V664V79YQEyPpn5fJXZ5mInpYzp56m7ARpM1nAWJ.pdf>

[*Моя Фортеця*](#)

Постійно відбувається оновлення нормативно-правової бази освіти осіб з особливими освітніми потребами з урахуванням сучасних викликів та актуальних освітніх завдань:

Постановою Кабінету Міністрів України внесено зміни до *Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр*, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. №221 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. №1132), якими передбачено можливість надання спеціальними закладами загальної середньої освіти *реабілітаційних послуг (реабілітаційної допомоги) особам з особливими освітніми потребами та іншим особам з порушеннями зору та/або слуху, зокрема військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною.*

За рішенням засновника спеціальна школа може надавати особам, визначеним частиною другою статті 77 Закону України «Про освіту», під час отримання такими особами медичної та/або реабілітаційної допомоги в закладах охорони здоров'я такі послуги: навчання рельєфно-крапковому шрифту (шрифту Брайля) та читанню рельєфних малюнків; формування щоденних навичок самообслуговування; навчання соціально-побутовому орієнтуванню; навчання орієнтуванню в просторі та мобільності; навчання користуванню асистивними технологіями; *формування навичок*

зчитування з губ (за умови збереженої зорової функції); супровід слухопротезованої особи з метою адаптації до слухового апарату.

Для надання вищезазначених послуг вчителі-дефектологи спеціальної школи залучаються до роботи мультидисциплінарної реабілітаційної команди в закладах охорони здоров'я. Оплата за такі послуги може здійснюватися за рахунок державного та місцевого бюджету, додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством. Відповідні зміни внесено також до Переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної та комунальної форми власності, постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796.

Використання кадрового потенціалу спеціальних закладів загальної середньої освіти сприятиме адаптації військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, до цивільного життя, зменшенню наслідків травм, забезпечить психоемоційну підтримку та розвиток навичок самообслуговування й комунікації таких осіб.

МОН України підготувало лист №1/24197-25 щодо *організації освітнього процесу в умовах можливих масштабних відключень електропостачання*. Документ містить рекомендації для закладів освіти про гнучке планування навчального року, підготовку матеріалів на випадок блекаутів та забезпечення безперервності навчання <https://mon.gov.ua/npa/pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu-v-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-v-umovakh-mozhlyvykh-masshtabnykh-vidkliuchen-elektropostachannia>

Розроблено новий *«Порядок утворення та умов функціонування спеціальних класів у закладах загальної середньої освіти»* (наказ МОН України від 22.08.2025 р. №1182). Освітній процес у спеціальних класах здійснюється відповідно до освітньої програми закладу загальної середньої

освіти, що містить окремі навчальні плани для спеціальних класів, які складаються на основі типових освітніх програм для спеціальних закладів загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами або освітніх програм, розроблених суб'єктами освітньої діяльності, науковими установами, фізичними чи юридичними особами.

Проведення корекційно-розвиткових занять для учнів спеціальних класів здійснюється відповідно до програм з корекційно-розвиткової роботи для спеціальних закладів загальної середньої освіти.

Детальні рекомендації щодо утворення та функціонування спеціальних класів у 2025/2026 навчальному році надано у листі МОН від 05.05.2025 №1/9090-25.

Організація інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти здійснюється відповідно до *Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. №957 (із змінами), з урахуванням категорії особливих освітніх потреб та рівнів підтримки, рекомендованих інклюзивно-ресурсним центром.

У період дії воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) гранична кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах, визначена Порядком, не застосовується.

Всі діти інклюзивного класу, в тому числі діти з особливими освітніми потребами, навчаються за освітньою програмою закладу освіти, при цьому для дітей з особливими освітніми потребами передбачено доповнення освітньої програми корекційно-розвитковим складником.

Неправомірним є навчання дитини з особливими освітніми потребами за програмою спеціального закладу освіти. Типові освітні програми для спеціальних закладів освіти можуть бути лише ресурсом для здійснення адаптації та/або модифікації освітньої програми до потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Реалізація корекційно-розвиткового складника передбачає проведення індивідуальних та групових корекційно-розвиткових занять; корекційну роботу під час вивчення всіх навчальних предметів, що полягає у застосуванні адаптацій навчального матеріалу, використанні спеціальних методів та способів роботи відповідно до потреб і можливостей дитини.

В контексті зазначеного актуальними є:

- методичні рекомендації *«Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами»* (Український інститут розвитку освіти), в яких висвітлено питання щодо особливостей оцінювання, технік та підходів, які допоможуть вчителям фокусуватися на оцінюванні в інклюзивному класі, доступі кожного учня та учениці до якісної освіти, їхньому індивідуальному прогресі, а не на ранжуванні та рейтингах;
- методичні рекомендації *щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг* у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп, у яких описано особливості організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами з урахуванням порушень розвитку (лист МОН від 04.09.2024 №6/688);
- *Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами* (нова редакція, наказ МОН України від 29.05.2025 № 787). Примірне положення поширюється лише на заклади загальної середньої освіти. На відміну від закладів дошкільної освіти заклад загальної середньої освіти на підставі цього Примірного положення розробляє власне положення про команду психолого-педагогічного супроводу учня з особливими освітніми потребами.

У новій редакції Примірного положення уточнено основні завдання Команди супроводу, зокрема, щодо проведення оцінки та визначення потреби у наданні учню підтримки першого рівня або надання рекомендацій батькам учня з особливими освітніми потребами звернутися

до інклюзивно-ресурсного центру для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи, а також чітко визначено функції Команди супроводу за умови наявності висновку ІРЦ та відсутності такого висновку.

Для учня, у якого виникають труднощі під час навчання, та який не має висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, з метою визначення потреби в постійній чи тимчасовій підтримці в освітньому процесі Команда супроводу здійснює: спостереження за учнем; вивчення психофізичного стану учня; консультації з батьками учня; оцінку потреби учня в наданні підтримки в освітньому процесі.

За результатами спостереження, вивчення психофізичного стану учня та оцінки потреби в наданні підтримки Команда супроводу приймає рішення про: надання учню підтримки першого рівня відповідно до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. №957; надання рекомендацій батькам звернутися до інклюзивно-ресурсного центру з метою проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи; відсутність потреби у наданні підтримки першого рівня в закладі загальної середньої освіти.

За потреби Команда супроводу за участі фахівця (консультанта) інклюзивно-ресурсного центру та за погодженням із батьками учня з особливими освітніми потребами може прийняти рішення про зміну рівня підтримки з урахуванням динаміки розвитку учня з особливими освітніми потребами протягом навчального року. Зміна рівня підтримки може здійснюватися виключно в межах суміжного рівня. Рішення про зміну рівня підтримки обов'язково фіксується в протоколі засідання команди супроводу, який підписується всіма членами команди супроводу та завантажується до АС «ІРЦ».

Важливою функцією вчителів закладу загальної середньої освіти є спостереження за учнем під час освітнього процесу та проведення оцінки

його розвитку з метою визначення потреби в наданні підтримки першого рівня та подальшого розроблення індивідуальної програми розвитку або надання інших рекомендацій.

Спостереження за учнем – це перший і ключовий етап для надання підтримки першого рівня, бо саме від результатів вивчення особливостей розвитку учня залежить своєчасність виявлення освітніх потреб, труднощів та надання додаткової підтримки учню.

Педагоги закладу загальної середньої освіти спостерігають за учнем в різних ситуаціях: під час уроків, перерв, під час індивідуальної та групової роботи, спілкування з однолітками.

В процесі спостереження вчителі зокрема фіксують темп виконання завдань, рівень розуміння, реакцію на інструкції, здатність концентруватися на завданні, стосунки з однолітками, залученість учня під час виконання групових завдань, емоційний стан (прояви тривожності, замкнутості, надмірної збудженості), труднощі, які виникають під час виконання завдань, особливості поведінки.

Вчителі визначають, який характер мають виявлені під час спостереження труднощі – постійний чи ситуативний. За результатами спостереження, вивчення психофізичного стану учня та оцінки потреби в наданні підтримки Команда супроводу приймає відповідне рішення.

У разі наявності особливих освітніх потреб вчителі забезпечують освітній процес учня з особливими освітніми потребами з урахуванням особливостей його розвитку та відповідно до ІПР, здійснюють адаптацію та / або модифікацію навчального матеріалу, адаптацію освітнього середовища відповідно до його потреб та можливостей.

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf>

Узагальнення результатів комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини з порушеннями слуху в ІРЦ

Оцінка фізичного розвитку особи

Здійснюється фахівцем з використанням додаткових засобів або шляхом спостереження. Під час оцінки визначаються: обмеження функціонування органів та їх вплив на освіту; обмеження функціонування кінцівок дитячого організму та їх вплив на освіту; **обмеження слухової функції та їх вплив на освіту**; обмеження зорової функції та їх вплив на освіту; обмеження опорно-рухової (кістково м'язової) функції та їх вплив на освіту; відповідність фізичного розвитку дитини (ваги, зросту, м'язового тону, тощо) її віку; оцінка постави; оцінка ходьби та її особливостей; оцінка рухової пам'яті; оцінка фізичних якостей; оцінка дрібної моторики; оцінка вміння орієнтуватися у великому та малому просторі; оцінка вміння виконувати дії за зразком; наявність диспраксії; оцінка наявних навичок фізичної активності.

За результатами оцінки визначаються потреби (найближчі цілі розвитку) і надаються рекомендації, в тому числі щодо **облаштування робочого місця**, адаптації/модифікації рухливостей, ігор, фізичних занять, адаптації/модифікації навчального предмету «Фізична культура», занять з відповідними спеціалістами, адаптації/модифікації спортивних занять (легка атлетика, гімнастика та ін.) у позашкільних закладах або гуртках та секціях.

За результатами оцінки визначаються: наявність фізичних труднощів у навчанні; **наявність функціональних труднощів у навчанні сенсорного та моторного характеру**; потреба в асистенті дитини (учня) / в супроводі під час інклюзивного навчання; розумне пристосування та його особливості; адаптація/модифікація навчального предмету «Фізична культура»; адаптація/модифікація спортивних занять у позашкільних закладах або гуртках та секціях; **рекомендації фахівцям, що надають**

послуги з ритміки, лікувальної фізкультури, фізичної терапії / фізкультури, орієнтування у просторі, розвитку слухового, зорового, тактильного сприймання, корекції зору, корекції та розвитку психофізичних функцій, використання елементів терапій, визначених у Примірному переліку додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) для осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 88.

Оцінка мовленнєвого розвитку

Здійснюється фахівцем з використанням додаткових засобів або шляхом спостереження. Під час оцінки визначаються: особливості мовленнєвих функцій; особливості відтворення звуко-складової структури слова; особливості розбірливості мовлення; особливості темпу і ритму; особливості мелодико-інтонаційного малюнку; особливості характеристик голосу; особливості фонетико-фонематичного сприймання; особливості використання словникового запасу і граматики; особливості перебігу читання; особливості комунікації; особливості артикуляційної моторики; стан дихальної, голосової та динамічної сторони мовлення; стан звукової сторони мовлення; стан зв'язного мовлення; обмеження або своєрідність писемного виду діяльності; оцінка компетентностей з мовно літературної галузі, в тому числі читання тексту на рівні складності класу; розуміння прочитаного (відповідає на запитання по тексту); розуміння прихованого змісту прочитаного тексту; письмо з дотриманням правопису; списування друкованого та рукописного тексту; написання під диктування на рівні складності класу та освітньої програми закладу.

За результатами оцінки визначаються потреби (найближчі цілі розвитку) і надаються рекомендації, в тому числі щодо адаптації/модифікації мовно літературної галузі, корекційно-розвиткового складника у мовно-літературній галузі, рекомендації для спеціалістів, що

надають корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні послуги, зокрема щодо логопедичної роботи.

За результатами оцінки визначаються: наявність функціональних труднощів у навчанні мовленнєвого характеру; наявність навчальних труднощів; адаптація/модифікація навчальних предметів мовно-літературної галузі; адаптація/модифікація навчальних предметів інших галузей для забезпечення розвитку мовлення та комунікативних навичок; рекомендації фахівцям, що надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги, в тому числі з розвитку мовлення, альтернативної комунікації, ***сурдопедагогічної корекції, розвитку сприймання мовлення та формування вимови***, корекції та розвитку психофізичних функцій з використання елементів терапій, логоритміки тощо, використання елементів терапій, визначених у Примірному переліку додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) для осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 88.

<https://ispukr.org.ua/articles/21/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4.%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%86%D0%A0%D0%A6.pdf>

Варто зазначити, що незважаючи, що порушення слуху можна певним чином розглядати як порушення фізичного розвитку, рекомендації з розвитку слухового сприймання як психічного процесу не доцільно включати до розділу «фізичний розвиток». Розвиток слухового сприймання тісно пов'язаний з формуванням та розвитком мовлення, тож такі рекомендації можуть бути включені до розділу «мовленнєвий розвиток».

При визначенні напрямів та обсягу підтримки враховують:

- ступінь зниження слуху;

- час/вік виникнення порушення слухової функції, час/вік, у якому воно діагностовано;
- вид, час, якість заходів з компенсації (слухопротезування, кохлеарна імплантація);
- актуальний стан слухового сприймання;
- мовний потенціал і рівень розвитку мовлення, вміння використовувати контекст, наявність мовленнєвої практики, особливості спілкування і комунікації, провідний засіб комунікації;
- основну мову спілкування у родині (жестомовна /нежестомовна);
- підхід, за якого відбувалось попереднє навчання / умови освітнього процесу;
- рівень навченості, індивідуальні особливості дитини.

Діти з порушеним слухом є доволі розмаїтою групою й потребують застосування різних методів, прийомів та організаційних форм в освітньому процесі.

Навіть діти з однаковим рівнем зниження слуху, однаковими індивідуальними технічним засобами відновлення чи підсилення слухового сприймання можуть по-різному чути і сприймати звуки довкілля, в тому числі мовлення.

Наприклад (схематично):

для дитини з порушенням слуху на етапі вступу до школи за умови вчасного виявлення порушення, оптимального слухопротезування, фахового супроводу тощо потрібне лише дотримання принципів універсального дизайну (мінімальні/незначні труднощі, або труднощі легкого ступеня прояву – перший або другий рівень підтримки);

для дитини з порушенням слуху з жестомовної родини, для якої жести мови є основним засобом комунікації, необхідна підтримка у вигляді супроводу жестовою мовою, використання жестової мови як мови навчання (другий-третій рівень підтримки);

для дитини з порушенням слуху, яка не отримала фахової допомоги в дошкільний період, не навчалася ні жестовою, ні словесною мовою, – суттєва підтримка (третього-четвертого рівня).

Тобто діти з однаковим типом порушення та однаковим ступенем його прояву можуть мати зовсім різні потреби, різний рівень функціонування (відповідно до МКФ). Якщо взяти до уваги приклади дітей з комплексними порушеннями, враховувати індивідуальні особливості, широта потреб збільшується, а варіацій буде безліч.

Біологічні/медичні чинники мають значення, але вони не є визначальними щодо участі дитини в освітньому процесі.

Діти з порушеннями слуху можуть відчувати різні труднощі при навчанні (мати їх різний ступінь вияву, що може не мати прямої кореляції з порушенням слуху), ці труднощі можуть стосуватися різних сфер розвитку дитини: фізичної (сенсо-моторної), когнітивної, мовленнєвої, емоційно-вольової, соціальної), а відтак дитина може мати різні потреби (відповідно до цих сфер розвитку) в підтримці, одні з яких є «незначними» і «очевидними» – з ними можна впоратися на рівні закладу освіти, інші є предметом вивчення з боку ІРЦ (Е. Данілавичюте).

Категорію освітніх труднощів визначаємо як «функціональні (сенсорні)»; дитина з порушенням слуху може також мати мовленнєві, навчальні, соціоадаптаційні та інші труднощі (потреби), які в такому випадку мають вторинний характер і водночас вимагають застосування відповідних педагогічних стратегій у правильній послідовності.

За наявності комплексних порушень розвитку дитина може мати освітні труднощі різних категорій (інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні та ін.); у дітей з порушеннями слуху можуть бути труднощі (потреби) соціокультурні (зокрема щодо отримання інформації засобами жестової мови тощо).

Дитина з порушенням слуху внаслідок адаптивних можливостей організму, оптимальної комплексної реабілітації може мати не відчувати

труднощів у навчанні, відтак не мати особливих потреб у організації підтримки / не потребувати особливої підтримки.

Необхідно враховувати варіативність освітніх маршрутів для дітей з порушеннями слуху, що зумовлено значною кількістю чинників (тип порушення, ступінь зниження слуху, засоби абілітації/реабілітації, запити батьків / мова спілкування у родині, індивідуальні особливості дитини тощо):

- підхід, за якого сім'я обирає розвиток слухового сприймання та словесного мовлення дитини як основного засобу комунікації (за такого підходу важливий корекційний супровід з розвитку слухового сприймання й мовлення: формування вимови, опанування значень слів української мови, сприймання й продукування повідомлень тощо);

- білінгвальний підхід, що передбачає сприйняття осіб з порушеннями слуху як лінгвокультурної меншини, у якій домінуюча (перша і основна) мова спілкування з дитиною – жестова, що використовується у формі природного жестового мовлення для дітей з порушеннями слуху (супровід передусім передбачає заняття з розвитку жестомовної компетентності дитини, розвитку писемного мовлення, розвиток слуху зоро-вібраційного сприймання усного мовлення та формування вимови, здатності зчитувати з губ тощо).

Порушення слухової функції може впливати на природний шлях розвитку дитини – мовленнєвий розвиток, пізнавальні можливості, взаємодію з навколишнім середовищем; при проєктуванні оптимального освітнього середовища необхідно враховувати як обмеження, викликані функціональним сенсорним порушенням, так і компенсаторні можливості успішного розвитку таких дітей; оцінювати і брати до уваги потенціал, потреби та сильні сторони дитини, а також умови її розвитку й навчання.

Відповідно до сучасних сурдопедагогічних підходів, урахування особливих потреб більшості дітей з порушеннями слуху передбачає насамперед мінімізацію та усунення бар'єрів у їхній комунікації з

оточенням в освітньому процесі (комунікаційні потреби); відтак при визначенні рівня підтримки фахівцю необхідно оцінити рівень сформованості комунікативної компетентності дитини, особливо тих її складових, що є специфічними для дітей з порушеннями слуху.

Розрізняють такі засоби комунікації:

мовні (словесні – усне мовлення, писемне мовлення; жестові – природне жестове мовлення; кальковане жестове мовлення (розглядають як різновид словесного мовлення); дактилювання; мануоральне артикулювання – зорове сприймання усного мовлення / «зчитування з губ/обличчя»);

немовні (загальноповсякденні жести, знаки, символи; зображення, малюнки тощо).

При визначенні рівня підтримки для дитини оцінюють також її:

слухові потреби – виявлення особливостей слухового сприймання і, відповідно, шляхів його підтримки, в тому числі за рахунок використання різноманітних технічних допоміжних пристроїв (слухових апаратів, кохлеарних імплантів тощо), та використання залишків слуху для розвитку здатності розрізняти звуки (зокрема мовлення), визначати їх джерело, розуміти їхнє значення шляхом тренування слухової уваги й пам'яті, що в сукупності забезпечує розвиток слухового сприймання;

мовленнєві потреби, діагностування яких передбачає з'ясування особливостей мовленнєвого розвитку, насамперед рівня сформованості власного усного мовлення дитини та шляхів оптимізації процесу його розвитку, зокрема через формування правильної вимови, опанування значень слів української мови, сприймання та продукування повідомлень.

Рівні розвитку слухового сприймання та володіння словесним мовленням / жестовою мовою – важливі, але не єдині критерії для визначення рівня підтримки для дитини (приміром, жестомовна дитина, яка не використовує для спілкування усне словесне мовлення, не обов'язково потребуватиме підтримки четвертого чи п'ятого рівня,

оскільки на достатньому рівні володіє жестовою мовою, яка є для неї основним засобом комунікації); такий підхід використовуємо попри те, що рівні підтримки визначаються для дітей, які навчатимуться в інклюзивних групах/класах зі словесним мовленнєвим середовищем.

Комплексна оцінка розвитку дитини має проводитися з використанням тих допоміжних технічних засобів (слухових апаратів (СА), кохлеарних імплантів (КІ) тощо), які дитина використовує в повсякденному житті. Якщо порушення слуху компенсоване слуховими апаратами або/та кохлеарними імплантами, то рівень підтримки визначається відповідно до актуального рівня розвитку дитини, її можливостей та труднощів за умови використання зазначених пристроїв (приміром, дитина з КІ може потребувати підтримки в межах першого або другого рівнів підтримки, незважаючи на медичний діагноз «Глухота»).

У контексті проблеми важливо зазначити таке. За результатами досліджень виділяють такі умовні групи потреб дітей з порушеннями слуху: слухова, що проявляється в доступності аудіальної інформації як засобу отримання, розширення та уточнення уявлень і знань молодших школярів зі зниженим слухом про світ; мовна і мовленнєва – самовираження шляхом використання мовних і мовленнєвих засобів, зрозумілих оточенню; загальнонавчальна, що проявляється у здійсненні ефективної самостійної навчальної діяльності; соціоінтегративна як міжособистісна взаємодія з усіма суб'єктами навчального процесу; соціокультурна як взаємодія з представниками культури глухих, отримання інформації засобами жестової мови (О. Федоренко).

Корекційно-розвивальні послуги для дітей з порушеннями слуху можуть включати: розвиток слухового (слухо-зорового, слухо-зорово-вібраційного) сприймання та формування вимови, розвиток мовлення (усного, писемного) (сурдопедагог, логопед), розвиток здатності орієнтуватися у просторі, координації, розвиток почуття ритму (ЛФК, музично-ритмічні заняття, фонетична ритміка), формування жестомовної

комунікативної компетентності, розвиток когнітивної та емоційно-вольової сфер, комунікації (психолог, соціальний педагог) та ін.

Пропонуємо варіант оформлення висновку інклюзивно-ресурсного центру за результатами комплексної оцінки дитини з порушеннями слуху (2023 р.н.).

5. Напрями оцінки

Оцінка фізичного розвитку особи

<i>Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)</i>	<i>Потреби</i>	<i>Рекомендації</i>
Антропометричний розвиток відповідає віку. Навички самообслуговування формуються. Моторика розвинена добре (вкладає вкладки, складає вежу з кубиків, збирає пірамідку тощо). Любить грати м'ячом, дотримується простих правил гри. Мовлення сприймає на зорово-слуховій основі з наочним підкріпленням. Слухопротезований слуховими апаратами на два вуха. Функціональні сенсорні труднощі помірного ступеня прояву (двобічна сенсоневральна туговухість IV ст.).	Зміцнення вестибулярного апарату. Подальший розвиток загальної та дрібної моторики, координації. Словесний та жестовий супровід під час занять фізкультурою. Застосування елементів ЛФК за програмою для дітей з порушеннями слуху. Розвиток слухо-зорового сприймання. Розвиток слухо-зорової уваги, пам'яті, спостережливості.	Розвивати моторні навички засобами рухових та ритмічних вправ. Вправи на розвиток координаційних здібностей, концентрації та переключення уваги, точності виконання рухів. Розширювати в процесі фізичного виховання знання та уявлення про оточуючий світ, властивості предметів тощо. Використовувати елементи фонетичної ритміки, лікувальної фізичної культури (програми для дітей з порушеннями слуху). Візуальна (наочна) підтримка в освітньому процесі, забезпечення оптимального аудіального середовища (відсутність зайвих шумів, відлуння, невелика відстань від педагога), використання жестової мови як однієї з двох мов навчання (словесна та жести).

Оцінка мовленнєвого розвитку

<i>Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)</i>	<i>Потреби</i>	<i>Рекомендації</i>
В контакт вступає поступово, почуває себе спокійно поряд з мамою (зі слів мами охоче взаємодіє з дітьми, у новому оточенні потрібен час для звикання). В сім'ї спілкуються жестовою та словесною мовами. Рівень володіння жестовою мовою відповідає віку – називає тварин, предмети з оточення, дії, знає основні кольори; висловлює бажання, відповідає на запитання. Словесне мовлення сприймає на зоровій та слуховій основі з наочним підкріпленням (малюнки). Активний словник складається з окремих звуконаслідувань (ба-ба та ін.), вокалізацій. Завдання відповідно до віку виконує. Наявність функціональних мовленнєвих труднощів помірного ступеня прояву, які зумовлені порушенням слуху.	Розвиток мовної (жестової, словесної) компетентності. Розвиток зорово-слухового сприймання мовлення, розуміння мовлення. Збагачення словникового запасу. Поступове формування словесного мовлення з опорою на жестову мову та наочність.	Формувати уміння сприймати на слух (із слуховими апаратами) звуки оточення (немовленнєві звуки) на різній відстані, різної гучності, з різних джерел. Формувати навички сприймання (слухо-зоро-тактильно) та розуміння словесного мовлення. Формувати вимову та накопичувати словниковий запас, вчити дактильне мовлення. Дотримуватися етапності у формуванні слухових уявлень (сприймання, розрізнення, упізнавання, розпізнавання). Застосовувати вправи на розвиток моторика артикуляційного апарату, формування зорового уявлення про правильне положення органів артикуляції в момент вимови, розвиток мовленнєвого дихання. Поступово формувати навички глобального та аналітичного читання, активний словниковий запас (з опорою на жестову мову, наочність). Уникати механічного вивчення слів та фраз. Розвивати навички володіння українською жестовою мовою.

Оцінка освітньої діяльності

<i>Компетенція (знання,</i>	<i>Потреби</i>	<i>Рекомендації</i>

<i>здібності, уміння, навички)</i>		
У новому оточенні потребує часу для адаптації. Досвід занять з педагогами відсутній, дома займається з мамою (мама працює вчителем). Проявляє зацікавленість до іграшок, книжок (у звичному оточенні). Показує та називає жестовою мовою, що зображено на малюнках (під час комплексної оцінки взаємодії з мамою). Використовує предмети та іграшки за призначенням відповідно віку. Любить малювати олівцями, маркерами на дитячій дошці. Інструкцію сприймає на зорово-слуховій основі (з використанням жестової мови). У звичному оточенні поведінка відповідає ситуації. Освітня діяльність формується в межах вікової норми, труднощі поодинокі, незначні.	Умови для засвоєння програмних знань, формування навичок; адаптація методів та матеріалів для розвитку мовлення, формування елементарних навчальних навичок, розширення знань про навколишнє середовище. Виконання завдань за візуальною, словесною та жестовою інструкцією.	Збільшення часу на виконання завдань, покрокове практичне навчання із постійним закріпленням вивченого. Вчити діяти за наслідуванням. Поступово застосовувати методику "глобального читання" (сприймання підписів). Передбачити велику кількість наочності, застосовувати методи інсценування та драматизації, предметно-практичної діяльності (ліплення, малювання тощо); повторюваність, закріплення з використанням різноманітних прийомів відповідно до досвіду.

Потреби в адаптації, модифікації програм навчальних предметів, допоміжних засобів для навчання та в розумному пристосуванні(у разі потреби)

<i>Назва</i>	<i>Потреби</i>	<i>Рекомендації</i>
<i>Адаптація</i>	<i>зміна характеру представлення навчального матеріалу, не змінюючи зміст навчання</i>	<i>пристосування освітнього середовища, адаптації навчальних підходів та навчальних матеріалів</i>
Психолого-педагогічна адаптація (умови, методи, способи презентації навчального матеріалу). Адаптація матеріалів.	Забезпечення слухової та візуальної доступності під час занять. Максимальне використання наочності. Формування мовної компетентності засобами жестової та словесної мов. Допомога та підтримка у процесі навчання. Покрокове засвоєння навчального матеріалу відповідно до програми розвитку.	Збагачувати уявлення про довкілля засобами жестової та словесної мов з опорою на збереженні функції. Послідовно формувати зорові образи мовленнєвих одиниць словесної мови; формувати словниковий запас через уточнення понять та уявлень, що позначені словом/жестом, співвідносити з зображенням (наочність) та писемним

		мовленням. Розвивати дактильне мовлення, здатність зчитування з губ/обличчя. Рекомендації для організації освітнього середовища: - знизити рівень загального шуму та відлуння, мінімізувати фоновий шум від внутрішніх (робота технічних засобів, переміщення стільців, навчального обладнання тощо) і зовнішніх (з коридорів, інших груп, вулиці, ігрових майданчиків тощо) джерел; - говорити, дотримуючись природних темпу, гучності, виразності мовлення, артикуляції (занадто гучне та/або уповільнене мовлення утруднює розуміння); - використовувати наочність, макети, піктограми, інсценування, драматизацію, досліди тощо (підкріплення словесної інформації наочністю); надавати зразок виконання завдання; - поступово використовувати підписи, дублювати усну інформацію у письмовій та/або візуальній формі, використовувати відео, мультфільми тощо. Час для адаптації у новому оточенні.
<i>Модифікація</i>		
<i>Допоміжні засоби для навчання</i>	<i>для відновлення, компенсації природних функцій організму, з метою надання можливостей брати активну участь в процесі взаємодії та спілкування</i>	<i>пристрої, обладнання, засоби та технології, що використовуються з технічною, дидактичною, методичною, функціональною, навчально-розвивальною, ігровою, комунікативною метою для покращення навчальної діяльності, розвитку навичок комунікації та</i>

		<i>забезпечення надання підтримки в освітньому процесі</i>
Відповідно до Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти (Наказ МОН України №414 від 23.04.2018 р).	Навчальні та корекційно-розвивальні комп'ютерні програми. Додаткова наочність. Відеоматеріали. Обладнання для занять з сурдопедагогом (набори для розвитку слухових відчуттів (немовленнєві та мовленнєві звучання), дидактичні матеріали та ін.). Дидактичні матеріали жестовою мовою / з жестовим супроводом, дактилем.	Допоміжні засоби для виявлення рівня слухомовленнєвого розвитку, проведення занять з розвитку слухового сприймання, формування навичок орієнтування в акустичному середовищі, розвитку мовлення.
<i>Розумне пристосування</i>	<i>запровадження необхідних адаптацій із метою забезпечення реалізації особи з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту на рівні з іншими особами</i>	
Пристосування освітнього процесу. Забезпечення безбар'єрного середовища.	- залучення асистента вихователя за умов інклюзивного навчання; - створення ресурсної кімнати; - застосування прилаштувань освітнього середовища (мінімізувати сторонні та фонові шуми, розташовувати робоче місце дитини так, щоб вона мала можливість бачити обличчя педагога, а відстань була комфортною для зорового та слухового сприймання); - додаткова підтримка у навчанні та соціалізації.	- складання індивідуальної програми розвитку; - адаптація методів навчання та матеріалів; - заняття з сурдопедагогом, психологічний супровід на період адаптації.

6. Інформація про особливості, пов'язані із здоров'ям особи

Особливі освітні потреби (наявність):

Функціональні труднощі - Слухова функція - III ступеня прояву (помірного ступеня прояву)

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги

<i>Види послуг</i>	<i>Напрям</i>	<i>Період/обсяг</i>	<i>Спеціаліст</i>
Заняття з практичним психологом	Психологічний супровід	на період адаптації у закладі освіти	практичний психолог
Заняття з вчителем-логопедом			
Заняття з вчителем-дефектологом	Розвиток слухомовленнєвих навичок	4 години на тиждень	вчитель-дефектолог/сурдопедагог
Заняття з вчителем-реабілітологом			
Додаткові заняття			
Інше			
Повторна психолого-педагогічна оцінка: за бажанням		Мета повторної оцінки: моніторинг динаміки розвитку, визначення потреби у додатковій підтримці для здобуття початкової середньої освіти	Напрями повторної оцінки: комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку

8. Рекомендації

<i>Рекомендації</i>	<i>Заходи</i>	<i>Період проведення</i>	<i>Відповідальний за проведення</i>
Рекомендації для асистента вчителя (вихователя), асистента майстра виробничого навчання, асистента викладача	Розвиток навичок ігрової та пізнавальної діяльності, мовлення. Формування знань і уявлень про навколишній світ, накопичення словникового запасу. За умов інклюзивного навчання оптимальним є залучення асистента вихователя, який володіє жестовою мовою	на період інклюзивного навчання	асистент вихователя
Рекомендації для вчителів (вихователів/викладачів)	Навчання та виховання за індивідуальною програмою	на період інклюзивного навчання	вихователь

	розвитку. Розвиток слухо-мовленнєвих навичок, розширення знань про довкілля. Розвиток словесного мовлення. Вивчення жестової мови. Командна робота з вчителем корекційно-розвиткової роботи, ін. фахівцями та батьками		
Рекомендації для практичного психолога			
Рекомендації для вчителя-логопеда			
Рекомендації для вчителя-реабілітолога			
Рекомендації для вчителя-дефектолога	Розвиток слухового сприймання, формування навичок слухозорового сприймання та розуміння мовлення. Розвиток словесного мовлення. Розширення знань про довкілля відповідно до програми розвитку	на період інклюзивного навчання	вчитель-дефектолог/сурдопедагог
Рекомендації для батьків або законних представників (потреба в асистенті учня, супроводі під час інклюзивного навчання, консультація лікаря, фахівця із соціальної роботи/ соціального працівника тощо)	Співпраця з педагогічними працівниками закладу освіти. Виконання додаткових завдань з дитиною. Забезпечити вдома достатність спілкування, дотримуватися рекомендацій	постійно	батьки

	фахівців щодо розвитку та навчання дитини. Забезпечувати оптимальне налаштування засобів слухопротезування.		
Рекомендації щодо створення безбар'єрного середовища у закладі освіти	Забезпечення слухової та візуальної доступності в закладі освіти (комунікація, навчання, орієнтація в оточуючому середовищі).	на період навчання	адміністрація закладу освіти

9. Рекомендований рівень підтримки в закладі освіти

Третій рівень підтримки (труднощі помірного ступеня прояву)

Інклюзія це про «створення умов», а не про «відсутність умов»

(приклад з практики – визначення рівня підтримки для учениці, яка має функціональні освітні труднощі (слухова функція), розглядали ймовірність навчання в інклюзивному класі)

Обговорення висновків в ІРЦ – це маленькі фахові дискусії у колі досвідчених колег, де думка кожного є цінною та важливою.

Ділимося результатами нашого міні засідання: визначаючи рівень підтримки для дитини з особливими потребами, маємо рекомендувати що необхідно додати / змінити в освітньому процесі, щоб дитина успішно навчалася;

якщо учень чи учениця може опанувати загальний зміст освіти (немає порушень інтелектуального розвитку), то потрібно рекомендувати такі зміни і умови, за яких дитина не відчуватиме бар'єрів у процесі опанування змістом освіти, буде навчатися на рівні зі всіма однокласниками;

наприклад, якщо учениця має порушення слуху та вільно володіє жестовою мовою, необхідно передбачити перекладача жестової мови, доцільні адаптації методів та матеріалів, а не модифікації (суттєві спрощення та скорочення змісту)

Кожен випадок унікальний, загальні алгоритми потрібно застосовувати гнучко.

Комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини онлайн

В умовах війни важливо використовувати різні можливості та форми для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини з урахуванням кожного індивідуального випадку.

Від початку війни до правил діяльності ІРЦ з метою забезпечення доступу до освіти та корекційно-розвиткових послуг (допомоги) дітям з особливими освітніми потребами внесено зміни до *«Положення про інклюзивно-ресурсний центр»*, враховано умови та ситуації, зокрема коли дитина тимчасово перебуває за кордоном або на окупованих територіях та не може пройти комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку безпосередньо в ІРЦ.

Так, відповідно до *«Положення про інклюзивно-ресурсний центр»*:

– *подовжена дія наявного висновку ІРЦ. «У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) для осіб, які здобувають загальну середню освіту та тимчасово перебувають за кордоном, під час переходу між рівнями освіти строк дії висновку, який використовувався у процесі здобуття освіти на попередньому рівні освіти, продовжується на період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду).*

Повторна комплексна оцінка має бути проведена не пізніше ніж через три місяці після припинення чи скасування воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду), повернення здобувача освіти з-за кордону або повернення тимчасово окупованої території, на якій проживає здобувач освіти, під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території» (*Положення доповнено пунктом 34-1 згідно з Постановою КМ № 979 від 30.08.2022*).

ЯК ПРОЙТИ ПОВТОРНУ КОМПЛЕКСНУ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНУ
ОЦІНКУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ, ЯКЩО ВИ ЗНАХОДИТЕСЬ ЗА КОРДОНОМ?

- Ви можете користуватися наявним висновком ІРЦ;
- повторна комплексна оцінка повинна бути проведена не пізніше, ніж через три місяці після повернення дитини з-за кордону до України.

Норми «Положення про інклюзивно-ресурсний центр» було деталізовано у *Методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2022/2023 навчальному році (Лист МОН України № 1/10258-22 від 06.09.2022)*:

Для дітей, які перебувають за кордоном та не мають можливості виїхати для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку в Україну, вивчення рівня їхнього розвитку, актуальних можливостей з метою складання індивідуальної програми розвитку та організації освітнього процесу з урахуванням потреб, проводиться командою психолого-педагогічного супроводу – для дітей, які навчаються в інклюзивних класах (групах), або психолого-педагогічним консилиумом – для дітей, які здобувають освіту у спеціальних закладах освіти.

– передбачено проведення комплексної оцінки розвитку онлайн. В окремих випадках повторна комплексна оцінка розвитку дитини між рівнями освіти може бути проведена в онлайн режимі фахівцями ІРЦ, які проводили первинну оцінку розвитку, здійснювали супровід цієї дитини в освітньому процесі та сліdkували за динамікою її розвитку.

Для дітей, які не проходили раніше комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку в ІРЦ, потребують її вперше та не мають можливості виїхати для проведення оцінки, ІРЦ проводить таку оцінку з використанням доступних для батьків дитини засобів та способів зв'язку (онлайн).

Також зазначено, що для дітей, які не проходили раніше комплексну психолого-педагогічну оцінку в ІРЦ, потребують її вперше та перебувають за кордоном, така оцінка в ІРЦ може бути проведена онлайн з врахуванням результатів оцінки, проведених за кордоном, з використанням визнаних міжнародних діагностичних методик, що дають можливість визначити стан дитини, рівень інтелекту, тощо.

Тобто можливе використання наявних висновків ІРЦ (подовжена дія), але можуть бути випадки, коли потрібно провести комплексну оцінку розвитку дитини онлайн/дистанційно.

МОН України було розроблено та розміщено на офіційному сайті інструкцію щодо проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини онлайн та отримання висновку ІРЦ (05.09.2022):

МОН надає інструкцію для батьків (інших законних представників) дітей, що мають ознаки особливих освітніх потреб, не мають висновку ІРЦ про комплексну психолого-педагогічну оцінку та перебувають за кордоном.

Якщо Ви перебуваєте за кордоном та потребуєте висновку ІРЦ:

1. Зареєструйтеся онлайн на порталі ircenter.gov.ua та створіть кабінет користувача.

2. Завантажте до кабінету користувача скановані документи (документи, що посвідчують особу заявників; свідоцтво про народження дитини; інші документи, що посвідчують особу, якій проводитиметься комплексне оцінювання). У разі відсутності оригіналів можуть бути використані копії документів і документи з сервісу «Дія».

3. Залиште на порталі інформацію щодо доступного способу зв'язку (номер телефону тощо).

4. Дочекайтеся, коли представник ІРЦ зв'яжеться з Вами.

5. Проконсультуйтеся з представником ІРЦ щодо обстеження дитини, зокрема:

Ви можете надати ІРЦ результати обстеження з використанням діагностичних інструментів для визначення інтелектуального рівня розвитку дитини WISC-IV, методики Leiter-3, а також методик для визначення особливостей розвитку дітей із розладами аутистичного спектра PEP-3 та CASD;

Ви можете пройти та надати ІРЦ результати діагностичних обстежень рівня інтелекту, особливостей розвитку дітей із розладами аутистичного спектра з використанням інших діагностичних методик;

Ви можете надати результати обстеження, здійснені в закладі освіти чи будь-якому іншому закладі/установі за кордоном, що надають інформацію про наявність особливих освітніх потреб (труднощів) у дитини.

6. Зв'яжіться з представниками ІРЦ онлайн і пройдіть обстеження відповідно до інструкцій.

7. Дочекайтеся повідомлення від ІРЦ про готовність висновку.

8. Зайдіть до особистого кабінету на порталі ircenter.gov.ua та збережіть висновок у зручному форматі.

Дія висновку, що використовувалася у процесі здобуття освіти на попередньому рівні освіти, продовжується на строк дії воєнного стану. Тобто Ви можете використовувати наявний висновок. Повторне

комплексне оцінювання має бути проведене не пізніше ніж через три місяці після припинення чи скасування воєнного стану та повернення дитини з-за кордону (<https://mon.gov.ua/ua/news/instrukciyi-dlyabatktiv-yak-otrimati-psihologo-pedagogichnu-ocinku-rozvitku-ditini-z-ooop-yakshoperebuyayete-za-kordonom>).

ЯК ОТРИМАТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНУ ОЦІНКУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ
З ООП ЯКЩО ЗНАХОДИТЕСЯ ЗА КОРДОНОМ?

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

1. Зареєструватися онлайн на порталі <https://ircenter.gov.ua/> та створити кабінет користувача;
2. Завантажити до кабінету користувача скановані документи;
3. Залишити на порталі інформацію щодо доступного способу зв'язку (номер телефону, контакти месенджерів тощо).
4. Дочекатися, коли представник ІРЦ зв'яжеться з Вами.
5. Проконсультуватися з представником ІРЦ щодо обстеження дитини
6. Пройти обстеження онлайн відповідно до інструкцій.
7. Дочекатися повідомлення від ІРЦ про готовність висновку;
8. Увійти до особистого кабінету на порталі <https://ircenter.gov.ua/> та зберегти висновок у зручному форматі.

Пропонуємо рекомендації для фахівців ІРЦ щодо проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини в онлайн режимі. В основу рекомендацій покладено досвід фахівців Інклюзивно-ресурсного центру №3 Деснянського району м. Києва з проведення дистанційної комплексної оцінки розвитку дітей, які вимушено через війну знаходяться за кордоном.

Визнаємо, що такий формат є винятком (вимушеною мірою у період дії надзвичайних станів), оскільки не може повністю замінити спілкування, взаємодії, спостереження тощо.

Рекомендації для фахівців ІРЦ щодо проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини в онлайн режимі:

- кожен випадок індивідуальний та унікальний;

- дистанційна комплексна оцінка розвитку потребує високого професійного рівня фахівців, ретельної підготовки, вміння працювати з онлайн платформами тощо;

- підготовка до проведення комплексної оцінки онлайн може потребувати попереднього обговорення з батьками (законними представникам): з'ясувати, яким пристроєм буде користуватися дитина (телефон, планшет, комп'ютер), можливі проблеми з інтернет-зв'язком; особливості встановлення контакту, спілкування, допомогу батьків у поясненні інструкцій; дозволений час перебування перед екраном (при порушенні зору зокрема) та інших моментів;

- дитина має добре бачити інформацію на екрані (телефону, планшету тощо), це питання слід заздалегідь узгодити з батьками;

- завдання (діагностичні матеріали) можна оформлювати у вигляді презентації та/або демонструвати малюнки та картки. Малюнки мають бути гарної якості, з чітким зображенням, чіткими контурами, не дрібні (дитина може дивитися на маленькому екрані телефона);

- враховувати, що значною мірою (у багатьох випадках) потрібна буде допомога з боку батьків, зокрема для налаштувань зв'язку, додаткових пояснень (участь батьків більша, ніж під час «звичайної» комплексної оцінки);

- звертаємо увагу на якість звуку (налаштування звуку у пристрої);

- можна передбачити «фізкультхвилинки», під час яких дитина відпочине, а завдання можна спланувати таким чином, щоб побачити як дитина орієнтується у просторі;

- можна запропонувати такі орієнтовні завдання залежно від віку дитини, її індивідуальних можливостей – прочитати (прослухати) текст та відповісти на запитання до нього (на слайді), текст може бути з малюнками; поговорити про явища природи, пори року (малюнки); національні символи, державні та народні свята (малюнки); завдання на увагу, пам'ять

(визначити, що змінилося на малюнках), мислення – встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, класифікацію тощо;

– обсяг матеріалів завдань може бути зменшений (у порівнянні зі «звичайної» оцінкою), доцільно обрати основні показові завдання; зазвичай розпочинають оцінку із відносно полегшених завдань для налаштування дитини, уникнення хвилювання; завершувати варто завданнями та спілкуванням, що сприяють створенню та підтримці позитивного настрою;

– за потреби для отримання додаткової інформації для здійснення комплексної оцінки можна попросити батьків (інших законних представників дитини) надіслати відеоматеріали, зняті особисто, щодо виконання дитиною запропонованих завдань (як дитина вирізає ножицями, малює, спілкується у звичному оточенні тощо).

Проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку в режимі онлайн для дітей з порушеннями слуху має свою «додаткову» специфіку, з огляду на труднощі сприймання інформації на слух, спілкування засобами словесного мовлення та / або жестової мови.

В Інклюзивно-ресурсному центрі №3 Деснянського району м. Києва було проведено комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку онлайн для учнів з порушеннями слуху, які наразі перебивають за кордоном.

$$\begin{array}{r} 549 \\ + 373 \\ \hline 922 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 637 \\ + 263 \\ \hline 900 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 307 \\ + 110 \\ \hline 423 \end{array}$$

55

Крила

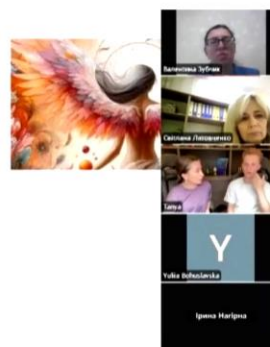
Ліна Костенко

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...
А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!

Дякуємо за відповіді!

Ти – молодець!

Пропонуємо *рекомендації*, в яких враховано особливості діагностики розвитку дітей з порушеннями слуху в режимі онлайн:

– при плануванні комплексної оцінки розвитку враховуємо: ступінь прояву порушення, вид та час слухопротезування (слуховий апарат, кохлеарний імплант, слуховий апарат кісткової провідності), рівень розвитку слухового сприймання та мовлення (вивчаємо документи, характеристику, довідки про стан слуху та ін.; спілкуємося з батьками, за можливості – з педагогами, які навчали дитину); з'ясовуємо провідний спосіб комунікації / основні засоби спілкування (словесна, жестова мови); досвід попереднього навчання, реабілітації (в якому закладі навчався, з якими фахівцями займався); наявність комплексних / додаткових порушень; індивідуальні особливості дитини.

Важливо: діти з порушеннями слуху можуть мати різні освітні потреби (в залежності від специфіки реабілітації комусь важливіший якісний звук (мікрофон), комусь – добре бачити артикуляцію губ,

наявність підписів); для жестомовних дітей (дітей, для яких основним чи одним з основних засобів спілкування є українська жестова мова) процес проведення комплексної оцінки в ІРЦ має будуватися на основі двомовності (білінгвальний підхід) з використанням жестової мови; перш ніж планувати спілкування для дітей з порушеннями слуху, варто запитати батьків чи дитину, який формат буде найзручнішим (те, що «працює» при безпосередньому спілкуванні, може не допомагати в режимі он-лайн, наприклад, якщо дитина сприймає матеріал на слухо-зоровій основі у звичайній обстановці, в умовах онлайн необхідними будуть перетворення аудіо інформації у текстову, використання жестової мови тощо).

Залежно від ступеня порушення слуху, можливостей, які забезпечують засоби слухопротезування, рівня розвитку слухового сприймання частину інформації (або всю інформацію) діти сприймають через слух (або на слухо-зоровій основі).

Отже, важливо забезпечити слухову доступність:

- якісне обладнання (камери, мікрофони / гарнітура) – якісний звук, якісний зв'язок (швидкість Інтернету, трансляція без гальмування);

- відсутність зайвих шумів, відлуння у приміщеннях, де знаходиться фахівець (фахівці) та дитина. Для того, щоб зменшити фоновий шум потрібно зачинити вікна та двері, вимкнути чи відійти від приборів, що «шумлять», дистанціюватися від інших колег. Подібні поради доцільно дати батькам, щоб зменшити рівень шуму у кімнаті, де перебуває дитина під час комплексної оцінки. Також батьки мають заздалегідь перевірити обладнання, яким буде користуватися дитина, за можливості використовувати додаткові технології для підсилення звуку при роботі з комп'ютером;

- нормальний темп, гучність та виразність мовлення фахівця, чітка артикуляція (занадто гучне та /або уповільнене мовлення утруднює розуміння);

- частково спрощувати усні повідомлення (та письмові тексти), використовувати прості речення, короткі чіткі покрокові інструкції (уникати тривалого монологу фахівця, розгорнутих речень), використовувати знайомі слова з опорою на вік і досвід дитини (при використанні ймовірно нових /незнайомих слів застосовувати наочність);

- врахувати, що дитина сприймає матеріал на слухо-зоровій основі (зокрема, важко записувати, малювати та одночасно слухати тощо).

Частину інформації (або всю інформацію) діти сприймають зором, відповідно необхідно забезпечити *візуальну доступність* під час комплексної оцінки (у багатьох випадках зір є основним каналом сприймання інформації дитиною):

- можливість добре бачити обличчя фахівця (фахівець не відвертається, не закриває обличчя руками, у кімнаті хороше освітлення, кут та відстань розташування камери забезпечують можливість добре бачити обличчя фахівця);

- підкріплення словесної інформації наочністю, використання малюнків, фото, схем, відео тощо; використання візуальних інструкцій; доцільно запропонувати зразок виконання завдання, за потреби повторити інструкцію, декілька раз продемонструвати зразок;

- слухова інформація має бути доступна через друкований текст, доцільними є слайди із текстом, який озвучується (одночасно говорити і демонструвати цей текст у друкованому вигляді на екрані);

- можливість презентації знань дитиною в різний спосіб. Добирати завдання, де дитина може продемонструвати свої знання практично/ письмово (виконати приклад, з'єднати правильні відповіді, обрати правильну відповідь тощо). Передбачити мовленнєвий та наочно-практичний рівні розв'язання одного й того ж навчального завдання;

- додаткові запитання, які не написані на слайді, можливо вводити у вікні чата, щоб дитина (або батьки) мали змогу їх прочитати додатково до прослуховування;

– за потреби (можливості) включити функцію додавання підписів / субтитрів.

Варто передбачити збільшення часу на виконання завдань (враховувати специфічне слухо-зорове сприймання мовлення); за потреби знизити складність усних повідомлень фахівця; забезпечити варіативність і множинність способів презентації навчального матеріалу фахівцем, виконання завдань і презентації знань дитиною (замість усної відповіді запропонувати показати, намалювати тощо); під час оцінки звертатися безпосередньо до дитини (навіть за активної участі батьків). Під час комплексної оцінки варто демонструвати позитивні емоції, підбадьорювати дитину посмішкою, жестом.

Якщо дитина володіє жестовою мовою, фахівець, який проводить комплексну оцінку розвитку, має володіти жестовою мовою або залучати перекладача жестової мови. При роботі за участі перекладача важливо дотримуватися певних правил організації спілкування (передбачити більше часу із врахуванням перекладу; звертатися безпосередньо до дитини або батьків; за потреби повторити запитання).

Варто уточнити, що при звичайному режимі конференції, наприклад в ZOOM, дитина буде бачити фахівця ІРЦ у маленькому «віконечку», що значно ускладнює сприймання, тому слід використовувати формат, коли на екрані (у дитини) два однакових «вікна» – з презентацією та фахівцем. При проведенні оцінки із перекладом жестовою мовою відео із перекладачем також розміщується на екрані (дитина постійно бачить презентацію, фахівця та перекладача).

Важливо: об'єктивності та створенню сприятливого комфортного середовища сприятиме (за потреби) залучення до проведення оцінки педагога школи (закладу дошкільної освіти), в якій навчалася дитина і який добре її знає, досконало володіє жестовою мовою (якщо основним засобом спілкування дитина, яка проходить комплексну оцінку, є українська жестова мова).

Оптимальним також є варіант, коли попередню комплексну оцінку розвитку дитини проводили ті ж самі фахівці ІРЦ (перед вступом до дошкільного закладу освіти, першого класу тощо). Така наступність дозволяє не лише прослідкувати динаміку розвитку, навчальні досягнення, а також оцінити доцільність обраного освітнього маршруту, визначити напрями корекційно-розвивального супроводу, спрогнозувати рекомендації на майбутнє.

Рекомендації з оформлення презентації: фон однотонний, без зайвих деталей, які відволікають увагу; текст контрастного кольору, розмір та шрифт зручні для читання (краще уникати використання курсиву); використовувати абзаци, маркери (щоб текст легше сприймався); малюнки використовувати конкретні, реалістичні, без зайвих деталей.

Рекомендації з оформлення табличок: для демонстрації можна використовувати таблички, на яких друкованими літерами написані слова, словосполучення, речення (запитання, завдання). Рекомендовано стандартні розміри табличок – не менше 20 см: колір – чорний; висота літер – 3 см; розташування на папері – відступ 0,5 см від країв таблички; достатня відстань між літерами та словами. Демонструвати таблички необхідно одночасно з приговорюванням тексту, який на них написано.

У контексті проблеми необхідно зазначити, що онлайн формат за потреби під час війни інтегрується в педагогічну практику. Так, відповідно до статті 55 Закону України «Про освіту» право обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти належить батькам здобувачів освіти. Заклади освіти організовують здобуття загальної середньої освіти в очній (денній) формі, у тому числі із застосуванням змішаного навчання, та/або дистанційній формі, у тому числі створюючи дистанційні класи, за індивідуальною формою (екстернатною (екстернатом), сімейною (домашньою), педагогічним патронажем). Під час організації освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами важливо застосовувати індивідуальний підхід до

кожного здобувача освіти в найкращих інтересах дитини для дотримання її права на продовження здобуття освіти.

У період дії воєнного стану, учні/учениці інклюзивних класів, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування), здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, в тому числі перебувають за кордоном, та не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку можуть отримати корекційно-розвиткові послуги в ІРЦ, в тому числі дистанційно (Про організації освітнього процесу осіб із особливими освітніми потребами у 2024/2025 навчальному році [лист МОН від 03.09.2024 №6/679-24](#)).

Комплексна оцінка, у тому числі повторна, проводиться: за письмовим (або он-лайн, використовуючи АС «ІРЦ») зверненням (заявою) до інклюзивно-ресурсного центру батьків (одного з батьків) або інших законних представників особи з особливими освітніми потребами, особи, яка подала заяву відповідно до частини четвертої статті 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», яка досягла 14 років (за погодженням із батьками, іншими законними представниками), органів опіки та піклування (для дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування (у разі непризначення законного представника у відповідному до законодавства порядку), повнолітньої особи (далі – заявники).

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) можуть надаватися копії документів, що посвідчують особу дитини, особу батьків (інших законних представників) дитини, повнолітньої особи, свідоцтва про народження дитини або пред'являтися документи з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія) (*Положення про інклюзивно-ресурсний центр доповнено пунктом 34-1 згідно з Постановою КМ [№ 979 від 30.08.2022](#)*).

Про важливість діагностики порушень слуху у дітей

Актуальний кейс з досвіду колег фахівців ІРЦ.

«З практики автора як фахівця інклюзивно-ресурсного центру, цілком можливі випадки, коли наявні у здобувача освіти функціональні мовленнєві труднощі і підозра на порушення інтелектуального розвитку зумовлені насправді не діагностованими у дитини в дошкільному віці порушеннями слуху. Тобто інтелектуальні можливості здобувача дитини з ООП маскувалися тяжкими порушеннями слуху. Порушення слуху не завжди помітні. Зокрема, як приклад, хлопчик Інокентій (ім'я дитини змінено) відвідував інклюзивну групу в закладі дошкільної освіти. Попередній медичний діагноз: Затримка мовленнєвого розвитку. Плосковальгусна деформація стоп. Як наслідок, проведені вчителем-логопедом закладу дошкільної освіти корекційні заняття не давали відчутного ефекту.

Зокрема, з характеристики вчителя-логопеда закладу освіти: «Анатомічна будова органів артикуляційного апарату без патологій, недостатня рухомість м'язів губ і язика. Дихання малооб'ємне... Значні труднощі у розумінні зверненого мовлення... Прості інструкції не завжди розуміє, тому виконує не одразу, потребує повторення та уточнення... Фонематичні процеси грубо порушені. У мовленні користується переважно «своєю» мовою».

З характеристики психолога ЗДО: «Поступово встановлює контакт з дорослими. Інструкцію дорослого не виконує, потребує повторення... Починає виконувати завдання, не дослухавши інструкцію... Виконує лише те, що йому цікаво».

(керівник Інклюзивно-ресурсний центр №3 Миколаївської міської ради – канд.психол.наук Дмитро Прасол)

<https://www.facebook.com/share/p/1AAZDpCXqn/>

Порушення слуху може бути непомітним для батьків.

Приклад, що наводиться у нашому посібнику: «Дитина, яка не чує, реагує на гучний стук, повертається, коли на підлогу впав важкий предмет, відчуває кроки, коли не бачить того, хто йде. Батькам може здаватися, що у дитини нормальний слух. Всі ці звуки супроводжуються досить сильною вібрацією, саме її і сприймає дитина, але не через органи слуху, а переважно через м'язи і кісткову тканину. Дитина також може реагувати на потік повітря, що супроводжує мовлення. Малюк може відчутти рух повітря, коли відчиняються двері у приміщенні. Поведінка дитини (озирнулася, пішла до входних дверей тощо) може бути сприйнята батьками як реакція на звук. Більш складно може бути помітити помірне порушення слуху. Адже дитина зі зниженим слухом чує гучні звуки та звуки помірної сили недалеко від вушка, частково сприймає і розуміє мовлення, навчається говорити, щоправда із запізненням та недосконало».

Дитина з порушенням слуху: навігація для батьків / В. В. Жук, В. В. Литвинова, С. В. Литовченко, Н. В. Піканова, О. М. Таранченко (2018). <https://ispukr.org.ua/?p=4298>

Також маємо випадки, коли у дитини із затримкою мовленнєвого розвитку та проявами гіперактивності, особливостях комунікації, порушеннях взаємодії визначали соціоадаптаційні чи інтелектуальні труднощі, натомість причина була саме у порушенні слуху. Дитина відчувала потребу в активності та комунікації, але через порушення слуху не мала можливості задовольнити такі природні дитячі потреби.

Під час прийому у лікаря-отоларинголога в умовах звичайної поліклініки також може бути не виявлено порушення слуху. На основі

зовнішнього огляду та обстежень лікар діагностує такі захворювання як синусит, риніт, отит тощо та призначає потрібне лікування. Для діагностики порушення слуху потрібне спеціальне обладнання. За необхідності лікар-отоларинголог спрямовує дитину на комплексну діагностику стану слухової функції / діагностичне аудіологічне обстеження.

Затримка або порушення мовленнєвого розвитку – один з основних чинників обов’язкової діагностики слуху у дитини. Серед причин також: перенесені матір’ю дитини інфекції під час вагітності, гемолітична хвороба у немовлят, гострі та хронічні отити, затримка психічного розвитку та труднощі у навчанні тощо.

У «Порядку надання медичної допомоги з організації скринінгу та діагностики порушень слуху у дітей» (2025) визначено хто належить до групи ризику порушень слуху і відповідно потребує контрольних

Скринінг функціонує як багатоступеневий комплекс заходів, спрямованих на забезпечення послідовності, високої якості проведення процедур діагностики порушень слуху, що включає системну організацію етапів обстеження, визначених у додатку Порядку надання медичної допомоги з організації скринінгу та діагностики порушень слуху у дітей (2025), стандартизацію методів діагностики, інтерпретацію результатів та можливість своєчасного виявлення і мінімізації наслідків порушень слуху у дітей.

Порядок надання медичної допомоги з організації скринінгу та діагностики порушень слуху у дітей (2025)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-25#Text>

аудіологічних обстежень <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-25#Text>

Діагностика слуху дітей віком до 6 років проводиться перед зарахуванням до закладу дошкільної освіти, але не пізніше досягнення ними 3 річного віку та перед зарахуванням до закладу загальної середньої освіти, але не пізніше досягнення ними 6 річного віку відповідно, та проводиться в закладах охорони здоров'я за місцем спостереження чи надання медичних послуг дитині, за умови наявності в ньому відповідного діагностичного обладнання.

У випадку відсутності такого обладнання або можливості проведення діагностики, дитина за направленням лікаря-педіатра та/або лікаря загальної практики — сімейного лікаря направляється до іншого закладу охорони здоров'я, який має відповідне діагностичне обладнання.

Діагностика слуху дітей віком до 6 років проводиться під час планових медичних оглядів дітей відповідно до [Порядку проведення медичного огляду дітей та інших осіб для зарахування їх до закладу освіти, дитячого закладу оздоровлення та відпочинку](#), затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 липня 2023 року № 1351, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2023 року за № 1682/40738, або за зверненням батьків, або інших законних представників дитини зі скаргами на порушення слуху. Додаткові обстеження також здійснюються за направленням лікаря, який надає первинну медичну допомогу.

У разі необхідності, лікар-педіатр та/або лікар загальної практики — сімейний лікар направляє дитину до лікарів, які надають спеціалізовану медичну допомогу.

Порядок надання медичної допомоги з організації скринінгу та діагностики порушень слуху у дітей (2025)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-25#Text><https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-25#Text>

Відповідно пункту 6 *Порядку зарахування осіб з особливими освітніми потребами до спеціальних закладів загальної середньої освіти, їх відрахування, переведення до іншого закладу освіти*, затвердженого наказом МОН від 01.08.2018 №831, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0945-18#Text> до заяви про зарахування дітей до спеціальних закладів загальної середньої освіти додається пакет документів, зокрема висновок сурдолога або лікаря отоларинголога дитячого (для дітей з порушенням мовлення), висновок інклюзивно-ресурсного центру про проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи та ін.

Важливо. Консультація спеціаліста та діагностика слуху необхідні всім дітям, починаючи з народження. У закладах охорони здоров'я, що надають медичну допомогу при пологах, проводиться скринінг слуху всіх новонароджених з метою раннього виявлення можливих порушень (за згодою батьків). Надалі обстеження слуху проводяться регулярно, незалежно від наявності будь-яких скарг (рекомендовано перед зарахуванням до закладу дошкільної освіти (не пізніше 3 років) та перед зарахуванням до школи (не пізніше 6 років).

Часто саме фахівці ІРЦ мають спрямувати батьків дитини на проведення діагностичного обстеження стану слухової функції.

У Києві перевірити слух можна в Інституті отоларингології, Відділенні патології слуху та мовлення СУВАГ, Медичному центрі АВРОРА та ін. (інформація про центри розміщена в розділі «Корисні ресурси»).

Шановні колеги, під час проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки в ІРЦ для визначення труднощів дитини та необхідної підтримки в закладі освіти ми враховуємо не лише медичні діагнози, результати медичних обстежень, а і соціальні чинники, індивідуальні можливості дитини, її досвід тощо.

Це жодним чином не виключає спрямування дитини за потреби на проходження діагностики слуху чи зору або інші додаткові обстеження. Навпаки, маємо бути професійні та уважні, щоб вірно визначити, якої додаткової допомоги потребує дитина, якщо є труднощі у навчанні чи соціалізації.

Детально про слух, обстеження слуху, розвиток дітей з порушеннями слуху представлено у посібниках науковців Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, які представлено у розділі «Рекомендована література».

З'ясування стану проблеми в освітній практиці передбачало експертне опитування фахівців, у якому взяло участь понад 350 респондентів (табл. 2).

Таблиця 2

Вчасна діагностика порушень слуху у дітей: основні проблеми та пропозиції (за результатами експертного опитування)

Вчасна діагностик а порушень слуху у дітей	Основні проблеми	- не вистачає інформації для батьків («втрата реабілітаційного часу», «помилки»); - не вистачає фахівців для роботи з дітьми раннього віку, відсутня система підготовки / підвищення кваліфікації; - необхідність раннього протезування від моменту встановлення порушення (зокрема й до етапу кохлеарної імплантації); - недостатність вивчення міжнародного досвіду; - впровадження скринінгу слуху для всіх новонароджених у пологових відділеннях

	Пропозиції - обмін досвідом вітчизняних та міжнародних фахівців (центрів); - поширення інформаційних матеріалів у всіх медичних та реабілітаційних закладах, на інтернет ресурсах; - щодо змісту та методів роботи: важливими є сенсорний розвиток, розвиток моторики; використання наочності, таблиць; спрямування на розвиток слухового сприймання та мовлення (батьки з порушеннями слуху та чуючі мають різні можливості, застосовують різні методи у роботі); - раннє виявлення, діагностика, раннє слухопротезування (якісні слухові апарати); - забезпечення мовленнєвого середовища; - супровід фахівців та організація роботи з батьками (вдома), розвивальне комунікативно насичене середовище; - консультативні пункти для батьків при ІРЦ або спеціальних закладах освіти для дітей з порушеннями слуху (усні консультації, курси, «бібліотека» відео занять з дітьми раннього віку для батьків та методичні рекомендації до таких відео, розміщення зазначених матеріалів на інтернет-ресурсах (сайті), зокрема ІРЦ); відео матеріали, методичні рекомендації, статті для батьків, за потреби можливість записатися, прийти, подивитися як займаються із дітьми, аналіз домашніх відео занять і спілкування з дитиною на індивідуальних консультаціях;

		- створення єдиного інформаційного простору «про можливості та вибір» (слухопротезування, реабілітація, підходи та технології роботи з дітьми з порушеннями слуху); - можливості для обміну досвідом з батьками дітей з порушеннями слуху

Розділ 2

НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Віра Литвинова

Вступ

Оновлення початкової математичної освіти учнів співпадає з часом реформування всієї освіти в Україні. Це пов'язано з багатьма обставинами, які склалися в нашій Державі, – воєнний стан, переселення великої кількості населення, вимушене проведення в школах онлайн навчання, а також поширення в усіх регіонах інклюзивного навчання учнів з порушеннями слуху.

Іде реформування, тобто зміни, перебудова певних сторін навчання, проте вони не знівільовують певні сторони існуючої структури освіти. Відтепер у спеціальній освіті приділяється велика увага соціалізованості учнів у навколишньому середовищі, їхній адаптованості до сучасних умов життя в соціумі. Сучасні зміни в освіті передбачають вдосконалення навчального процесу в усіх його ланках, які мають відповідати сучасним вимогам, в нашому випадку, саме початковій математичній освіті.

Математика – один із головних предметів шкільної освіти, що формує в учнів логічне мислення, вміння порівнювати, узагальнювати, аналізувати, робити висновки та вирішувати практичні завдання. Саме в

початковій ланці шкільної освіти закладаються основи математичних знань, які є підґрунтям до головних компетентностей сучасного учня.

Наші методичні рекомендації з математики спрямовано на допомогу вчителям спеціальних шкіл та інклюзивних класів початкової ланки освіти у плануванні та організації якісного, цікавого й доступного навчального процесу з учнями, які мають порушення слухового сприймання та мовлення. Вони враховують вікові особливості молодших школярів, труднощі у сприйманні та розумінні учнями мовлення інших осіб, особливості у навчанні таких учнів, сучасні освітні підходи та вимоги Державного стандарту початкової освіти, а також сукупність усіх наявних засобів і можливостей, що можуть бути використані в умовах інтегрованого навчання.

Велика увага приділяється формуванню позитивної мотивації учнів до навчання математики, розвитку творчого мислення, формуванню практичних умінь і навичок через застосування ігрових, інтерактивних та проєктних методів навчання. Рекомендації також містять поради для вчителів щодо диференціації завдань, формувального оцінювання, організації групової роботи та роботи з учнями, які потребують додаткової підтримки.

Вчителю необхідно, для виконання завдань, що стоять перед ним у процесі навчання молодших учнів з порушеннями слуху, володіти новими методичними підходами, змінюючи їх у відповідності до перспектив математичної освіти. Його завдання полягає у тому, щоб формувати у молодших школярів математичну культуру та неперервність математичного розвитку. Сучасний вчитель повинен бути зацікавлений у своєму професійному розвитку, володіти різноманітними методичними підходами.

Вимоги до вчителя в сучасній школі

Професійні (фахові) вимоги до вчителя спеціальної школи, або інклюзивного класу:

- наявність педагогічної освіти за спеціальністю «Початкова освіта», або «Спеціальна освіта»;
- знання змісту навчальних програм початкової школи (відповідно до Державного стандарту освіти);
- володіння сучасними методиками навчання (традиційними, інноваційними, інтерактивними);
- володіння знаннями роботи з учнями з ООП;
- здатність до планування освітнього процесу (розробка календарного та поурочного планування, адаптація програм);
- використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у навчанні;
- здатність до самоосвіти та професійного розвитку (підвищення кваліфікації, участь у вебінарах, тренінгах, методичних об'єднаннях).

Психолого-педагогічні вимоги:

- знання вікових та специфічних особливостей дітей 6–10 років з порушеннями слуху (психічний розвиток, сприймання, мислення, увага, пам'ять, мотивація);
- вивчення і використання знань слухових і мовленнєвих особливостей кожного учня;
- уміння адаптувати навчання до індивідуальних потреб глухих учнів, або учнів зі зниженим слухом;
- формування в учнів ключових компетентностей, критичного мислення, комунікації, вміння вчитися;
- організація безпечного, доброзичливого середовища, підтримка психологічного комфорту;
- навички педагогічного спілкування, емпатії, підтримки.

Методичні та організаційні вимоги:

- компетентність у створенні навчальних матеріалів (роздаткові матеріали, інтегровані завдання, ігрові вправи);
- уміння диференціювати та індивідуалізувати навчання, виходячи з рівня підготовки учнів, розвитку слухового сприймання та знання жестової мови;
- організація співпраці з батьками, залучення їх до освітнього процесу;
- вміння працювати з документацією, вести журнал, оцінювати успішність згідно з нормами та фізичними можливостями учнів;
- здатність до інтегрованого підходу, застосування міжпредметних зв'язків.

Комунікативні та етичні вимоги:

- культура мовлення, чіткість і доступність викладу усною та жестовою мовами, обличчя вчителя повинно бути завжди повернуто до учнів;

- тактовність, ввічливість, стриманість, доброзичливе ставлення до учнів;
- відповідальність, чесність, етичність, дотримання педагогічної етики;
- позитивна мотивація, бажання навчати й допомагати учням у їхньому розвитку.

Особистісні якості:

- любов до дітей, терплячість, чуйність;
- високий рівень самодисципліни, організованості;
- творчість, ініціативність, гнучкість у мисленні;
- емоційна врівноваженість і стресостійкість;
- вміння працювати в команді, відкритість до співпраці.

З переліку фахових вимог до вчителя спеціальної школи чи інклюзивного класу можна зробити наступні висновки про те, що педагогічна майстерність професійно зрілого вчителя проглядається у володінні новітніми технологіями навчання в початкових класах, озброєні основами творчого підходу до використання методик навчання, розумінні важливості володінням знань з корекційної направленості та індивідуального підходу до учнів з порушеннями слуху, усвідомленні сучасних освітньо-дидактичних тенденцій розвитку початкової математичної освіти, яка ґрунтується на Базовому компоненті дошкільної освіти та Державному стандарті початкової загальної освіти.

Сучасні процеси початкової математичної освіти учнів які мають порушення слуху, хоча і мають свої особливості, невіддільні від процесів оновлення математичної освіти в масових загальноосвітніх школах України.

Початкова освіта за Державним стандартом поділяється на дві частини (1-2 і 3-4 класи), які враховують вікові особливості розвитку та

потреби повносправних дітей і дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти.

Проте підготовка до школи та можливості до навчання у дітей, що приходять у спеціальні школи, або інклюзивні класи дуже неоднорідна. Насамперед це стосується дітей, які крім порушень слухового сприймання, а відтак і мовлення, мають ще інші психофізичні порушення: синдром дефіциту уваги і гіперактивність, розлади спектру аутизму, порушення інтелектуального розвитку, суттєве зниження зору, ДЦП тощо. Має велике значення різниця в загальному розвитку учнів, які приходять з дошкільного закладу, чи з дому, з різних сімей - чуючих або глухих батьків. Головна різниця дитячого розвитку в таких сім'ях полягає в мові спілкування (словесна, або жестова) в сімейному колі, а також в результатах, що очікують батьки від освітнього процесу.

Спеціальні школи та інклюзивні класи не формуються за принципами слухових залишків учнів, їхнього слухопротезування, мовленнєвого розвитку, або окремого навчання дітей з кохлеарними імплантами. Тому робота педагога в таких класах ґрунтується на індивідуальному підході до кожного учня і враховує, як розвиток слухового сприймання, знання жестової мови, так і формування мови та розвиток мовлення, що значно ускладнює для педагогів процес навчання, а для учнів процеси навчальності.

Досягнення учнями результатів навчання визначаються за Державним стандартом загальної середньої освіти та за освітньою програмою закладу загальної середньої освіти (стаття 33 Закону України «Про освіту», стаття 15 Закону України «Про загальну середню освіту»). Заклади освіти можуть використовувати типові або інші освітні програми.

Більшість зарубіжних та вітчизняних науковців надавали провідне значення у розвитку дитини саме молодшому шкільному віку - який, як доведено психологами, є найбільш сприятливим для розвитку всіх психофізичних функцій і процесів. Саме в цьому віці у дитини

відбуваються процеси інтенсивного розвитку мислення та мовлення, дитина вчиться логічно мислити, встановлює та узагальнює зв'язки між предметами та явищами, починає усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, намагається їх зрозуміти і пояснити.

На перше місце для учнів початкових класів з порушеннями слуху висувається питання засвоєння словникового запасу та його розуміння. В цей період для учнів дуже важливим є розвиток слухового сприймання, читання з губ та знання жестової мови. Розвиваючи слухове сприймання в учнів ми допомагаємо їм оволодівати лексичною і граматичною будовою мовлення, засвоювати комунікативні вміння та навички. Для глухих учнів, які спілкуються жестовою мовою, важливо володіти співставленням жеста з його письмовим зображенням.

В учнів з порушеннями слуху, у цей період, виникають проблеми з вимовою слів, але їм у спілкуванні, висловлюванні своїх вражень і знань має допомагати дактильна мова, а глухим учням жестова мова. Учні, з різними можливостями слухового сприймання (глухі), мають знати позначення слова не лише жестом, вони повинні вміти прочитати слово, продактелювати, розуміти, що або кого позначає це слово, вміти при необхідності правильно записати його. Для всіх учнів з порушеннями слуху дуже важливо навчатися читанню з губ, засвоювати словесну мову.

Мовлення, за визначенням О. Лурія, - складна функціональна система, для формування якої необхідний своєчасний розвиток мозкових структур та їх спільна робота у поєднанні з умовами соціально-психологічного впливу на розвиток дитини. Це своєрідна форма пізнання людиною предметів, явищ і засобів спілкування. Вона є формою опосередкованого пізнання дійсності та її відображенням.

У дітей без сенсорних порушень накопичення словника іде автоматично, мовлення розвивається як засіб спілкування з оточуючими. Завдяки спілкуванню відбувається накопичення і збагачення словника.

Учні з порушеннями слуху мають великі труднощі в цьому плані. Вони повільно, штучно накопичують словник, їм важко вимовляти слова (вони не можуть вимовляти багато звуків), виникають труднощі граматичної будови речень через те, що нерівномірно засвоюються частини мови і т. ін.. Порушення слухового сприймання заважають учням правильно сприймати і розуміти мову оточуючих їх людей, а недоліки їхнього мовлення не дають можливість правильно будувати власні висловлювання, що значно ускладнює й обмежує процеси комунікації. В цьому плані таким учням повинна допомагати жестова мова, яку глухі учні повинні засвоювати паралельно зі словесною мовою (математичні терміни, вислови).

Враховуючи все вищеназване ми розуміємо, що перед педагогом який працює в спеціальній школі для учнів з порушеннями слуху, або в інклюзивному класі де є такі учні стоять складні завдання у навчанні.

Як працювати в класі в якому, по суті, немає двох дітей хоча б приблизно одного рівня розвитку і з приблизно рівними навчальними можливостями? Як навчити кожного вихованця всьому тому, що передбачає Державний стандарт початкової освіти, і при цьому вкластися в наявний ресурс? Як організовувати освітній простір таким чином, щоб він відповідав потребам і можливостям всіх учнів?

Сучасному, креативному вчителю спеціальної школи, або інклюзивного класу для досягнення мети, успішного проведення навчально-виховного процесу, необхідно володіти основними підходами *універсального дизайну*:

- гнучкістю способів включення дитини в роботу (вказівка, допомога, спряжене виконання дій, сюрпризний момент, проблемна ситуація і т. ін.);
- варіативністю подачі матеріалу (усно, письмово, жестово, дактильно, демонстрація дії);

- сприйняття різноманітності представлення результатів роботи (самостійна відповідь – усна дактильна, жестова, відповідь за підказкою, підкладання таблички, вказівний жест, дія тощо).

Велике значення у навчанні учнів має поширення передових освітніх технологій та методик. Для більш ефективного їх використання в своїй роботі, під час уроків математики, вчитель має враховувати розвивальний потенціал початкового курсу, закономірності формування функціонального, алгоритмічного, геометричного мислення молодших школярів.

Методи навчання математики у початковій школі

1. Словесні (усні), жестові методи

Пояснення - доступне тлумачення нового матеріалу з опорою на приклади та наочність.

Бесіда (евристична, фронтальна, індивідуальна) - учитель ставить запитання, учні самостійно, або з допомогою вчителя, доходять до висновків.

Розповідь - коротка історія чи казковий сюжет для введення нової теми (часто для 1–2 класів).

2. Наочні методи

Використання малюнків, схем, таблиць, моделей, геометричних фігур.

Робота з дидактичними матеріалами: рахунковими паличками, кубиками LEGO, предметами побуту.

Візуалізація через мультимедіа (слайди, відео, інтерактивна дошка).

3. Практичні методи

Виконання вправ та завдань (усних і письмових).

Розв'язування задач, пов'язаних із життям (рахунок грошей, вимірювання часу, маси, довжини).

Самостійні роботи, практичні дії з предметами, моделювання.

4. Інтерактивні методи

Робота в парах, малих групах («Навчаючи — вчуся», «Коло ідей»).

Дидактичні ігри («Математичне лото», «Знайди пару», «Ланцюжок прикладів»).

Інтерактивні вправи з використанням онлайн-платформ (LearningApps, Kahoot, Wordwall).

5. Ігрові методи

Математичні вікторини, кросворди, ребуси.

Рольові ігри («Магазин», «Подорож країною чисел»).

Казкові історії з математичними завданнями.

6. Методи проблемного навчання

Постановка проблемної ситуації: «Чому...?», «Що буде, якщо...?».

Розв'язування нестандартних задач.

Дослідницька діяльність (виміряти, перевірити, знайти кілька способів розв'язку).

7. Методи використання ІКТ

Презентації, відео та анімації.

Онлайн-тренажери для відпрацювання навичок.

Віртуальні лабораторії (геометричні побудови, обчислення).

У практиці уроку математики вчитель завжди комбінує кілька методів, щоб навчання було *доступним, цікавим і наближеним до життя*.

Впровадження сучасних технологій і методик у навчання учнів молодшого шкільного віку має здійснюватися у межах реалізації особистісно-орієнтованої моделі, гарантувати неперервність особистого розвитку учнів з порушеннями слуху та відповідати вимогам Державного стандарту.

Змінюється також і математичний стиль мислення учнів з порушеннями слуху у зв'язку з фундаментальністю їхньої математичної підготовки, можливістю застосування математичних знань під час нових математичних завдань з практичним змістом життєвих відношень у навколишньому середовищі. На перший план у школі виходять такі технології навчання, як: диференційоване, інтерактивне, розвивальне, випереджувальне, укрупнення знань, а також система особистісно-орієнтованого навчання, моделювання математичної діяльності, інформаційні, ігрові технології, технологія складання нестандартних математичних задач, математичної казки, самовиховання, інтегровані уроки, та ін.

Особистісно орієнтоване навчання

Одним з перспективних напрямів удосконалення навчального процесу є особистісно орієнтоване навчання: орієнтація на інтереси, здібності, індивідуальний темп, досвід, емоційний стан кожного учня.

Після вивчення вчителем навчальних можливостей учнів він може в межах класу створити групи для організації навчальної роботи з метою розвитку учнівських пізнавальних інтересів, як всієї групи так і окремих учнів.

Такий педагогічний підхід в якому *центром освітнього процесу є особистість учня* і є особистісно орієнтоване навчання. Це не просто передавання знань від вчителя учню, а *створення умов для саморозвитку, самовираження і самореалізації* кожної учнівської особистості.

Основні принципи особистісно орієнтованого навчання

- › *Пріоритет особистості дитини* над навчальним матеріалом.
- › *Індивідуальний підхід* до навчання, урахування темпу, стилю, рівня розвитку.
- › *Активна роль учня*: він - не пасивний слухач, а учасник навчального процесу.
- › *Повага до думки учня*, розвиток критичного мислення.
- › *Емоційна безпека і підтримка*, доброзичливе середовище.
- › *Співпраця, а не авторитарність* у взаємодії між вчителем і учнем.
- › *Розвиток пізнавального інтересу* замість «зубріння» та механічного запам'ятовування.

У класі на уроці це може виглядати таким чином.

1. На рівні організації навчання:

- варіативність завдань (учень обирає з кількох варіантів);
- індивідуальні маршрути навчання;
- використання методів проектної діяльності, інтегрованого навчання.

2. У підході до викладання:

- вчитель ставить запитання, які спонукають думати, а не просто відтворювати;
- замість диктату - діалог;
- замість оцінки «правильно, неправильно» - обговорення, аналіз, підтримка.

3. У роботі з дітьми:

- створення ситуацій успіху: кожен учень має відчувати себе здатним і потрібним;

- надання можливості вибору - наприклад, спосіб виконання завдання;
- залучення до рефлексії: «Що я дізнався? Що мені було цікаво? Що вийшло найкраще?»

4. У способі оцінювання:

- формувальне оцінювання: коментарі, індивідуальні поради, мотиваційні стікери;
- самооцінка і взаємооцінка;
- відмова від приниження, порівняння з іншими дітьми.

Роль учителя в особистісно орієнтованому навчанні

- бути *фасилітатором* (помічником у навчанні, а не лише джерелом знань);
- бути *психологом* - розуміти настрій, темперамент, інтереси учня;
- бути *партнером* у навчанні - працювати разом з учнями, а не «над ними».

Переваги особистісно орієнтованого підходу:

- зростає *мотивація до навчання*;
- учні стають *більш самостійними, ініціативними*;
- формується *відповідальність за власне навчання*;
- розвивається *комунікація, креативність, критичне мислення*;
- зменшується тривожність, страх помилки.

Практичні приклади реалізації особистісно орієнтованого навчання в початковій школі, розподілені за декількома напрямками.

I. Індивідуалізація навчання.

Приклад 1.

Під час вивчення теми «Додавання і віднімання в межах 100» учням пропонуються завдання на вибір:

- для початкового рівня - приклади без переходу через десяток;
- для середнього рівня - приклади з переходом через десяток;
- для високого рівня - задачі з кількома діями або логічні задачі.

Приклад 2.

Учень, який швидше виконав завдання, отримує творче індивідуальне завдання, наприклад: «Склади свою задачу на додавання. Намалюй і поясни її однокласнику».

II. Надання учням вибору.

Приклад 1.

На уроці математики вчитель пропонує: «Обери, як ти хочеш пояснити свою відповідь:

- усно для всього класу використовуючи дактиль;
- жестовою мовою;
- написати в зошиті;
- пояснити в парі.

Це дає учню можливість обрати комфортну форму висловлення.

Приклад 2.

У проєктній діяльності.

Тема: «Гроші. Як заощаджувати».

Діти обирають формат проєкту:

- презентація;
- малюнок;
- створення гри;
- сценка - театральна мініатюра.

III. Використання особистого досвіду учня.

Приклад 1.

На уроці вимірювання довжини вчитель просить:

«Принесіть з дому 3 речі, які ви можете виміряти лінійкою. Ми разом визначимо довжину і запишемо в таблицю».

Це робить завдання ближчим до життя.

Приклад 2.

У вправі на множення:

«Твоя родина купила 4 пакети соку по 2 літри. Скільки всього літрів соку?» - завдання спирається на реальні ситуації, знайомі учневі.

IV. Емоційна підтримка і позитивна мотивація.

Приклад 1.

Після виконання завдань вчитель використовує фрази:

«Ти молодець, бо намагався»;

«Я бачу, ти шукав свій спосіб - це дуже добре»;

«Не страшно помилитися - це теж навчання».

Приклад 2.

Створення «стежки успіху»: кожен учень має особисту стежку на стенді класу, де за прогрес або старання додаються зірочки, наклейки чи малюнки.

V. Інтеграція і розвиток самостійності.

Приклад 1.

Після вивчення теми «Година. Хвилина» учні отримують завдання:

«Склади свій розклад улюбленого дня - коли ти прокидаєшся, снідаєш, гуляєш, граєш, лягаєш спати. Намалюй годинник або напиши час».

Приклад 2.

Під час самостійної роботи діти самі обирають:

- рівень складності,
- порядок виконання завдань,
- хочуть працювати самі, чи в парі.

VI. Рефлексія та самооцінювання.

Приклад 1.

У кінці уроку вчитель пропонує учням обрати смайлик:

- 😊 - я зрозумів усе;
- 😐 - було складно, але я старався;
- 😞 - мені ще потрібно попрактикуватися.

Приклад 2.

Ведення щоденника досягнень або "Щоденника мого зростання", де діти малюють або записують, чого навчилися, що їм сподобалося, або чого хочуть навчитися ще.

Урок математики з особистісно орієнтованим спрямуванням навчання

Тема: Додавання та віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток

Мета:

Навчальна: закріпити вміння виконувати додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток;

Розвивальна: розвивати логічне мислення, увагу, навички усних обчислень;

Виховна: формувати інтерес до математики, уміння працювати в команді, відповідальність за власне навчання.

Хід уроку.

1. Мотивація навчальної діяльності (5 хв).

Ситуація з життя: «У магазині яблука коштують 24 грн, а груші — 35 грн. Скільки грошей потрібно, щоб купити і яблука, і груші?»

Обговорення: «Чи бувають у вас ситуації, коли потрібно швидко полічити гроші? Де саме?»

Формується практична спрямованість та індивідуальне включення дітей у навчальний процес.

2. Актуалізація знань (5 хв).

Усна лічба у формі гри «Ланцюжок прикладів»: кожний учень отримує картку із завданням, результат якого є початком наступного прикладу для іншого учня.

Особистісна орієнтація: кожен учень відчуває власну значущість у спільній роботі.

3. Пояснення нового матеріалу (10 хв).

Використання схеми (числовий відрізок на дошці).

Вчитель пропонує дітям різні способи обчислення: усно, письмово, через малюнок.

Діти самостійно обирають спосіб, який їм зручніше застосовувати.

Формування навички вибору та усвідомленості у навчанні.

4. Закріплення знань (15 хв).

Індивідуалізація завдань:

Група 1 (базовий рівень): приклади на обчислення ($24 + 35$, $46 - 12$).

Група 2 (середній рівень): задачі на реальні ситуації («У класі було 25 зошитів, ще купили 14. Скільки стало?»).

Група 3 (високий рівень): творче завдання («Склади власну задачу з числами 27 і 42 та розв'яжи її»).

Кожен учень працює за власними можливостями, але в спільному контексті.

5. Рефлексія (5 хв).

Вправа «Світлофор»:

Зелений - «Я все зрозумів, можу пояснити іншому».

Жовтий - «Трохи важко, потрібна допомога».

Червоний - «Я ще не розібрався».

Діти оцінюють власні досягнення, формують відповідальність за результат.

6. Підсумок уроку (3 хв).

Колективне обговорення: «Що сьогодні виявилось для мене корисним? Де я зможу застосувати це в житті?»

7. Домашнє завдання (диференційоване).

Базовий рівень: приклади на обчислення.

Середній рівень: короткі задачі на додавання й віднімання.

Високий рівень: скласти власну задачу з реального життя (наприклад, у магазині, транспорті).

Особистісно орієнтовані акценти уроку:

- завдання, пов'язані з реальними ситуаціями;
- можливість вибору способу обчислення;
- диференційовані завдання для різних груп;
- обов'язкова рефлексія (усвідомлення результату кожним учнем).

Особистісно орієнтоване навчання в початковій школі - це не просто сучасний тренд, а *необхідність*, яка допомагає кожному учню *розкрити свій потенціал*, навчатися із задоволенням і розвиватися як гармонійна, вільна та впевнена у собі особистість.

Ігрові технології навчання

Дуже важливими на уроках математики в молодших класах залишаються ігрові технології навчання.

Ігрові технології - це спеціально організовані навчальні ігри, які спрямовані на розвиток логічного мислення, уваги, пам'яті, мовлення та математичних навичок учнів. Вони дозволяють подати складні поняття у доступній, цікавій для учнів формі, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Завдання вчителя у розробці ігрових вправ до різних частин уроку в залежності від їхньої необхідності. Вони допомагають учителю викликати в учнів зацікавленість, бажання пізнавати нове, ініціювати потяг до знань, розширювати учнівське нестандартне математичне мислення. Застосування таких вправ, учителем під час уроку, викликає в учнів емоційне піднесення, надає можливість учням самостверджуватися, відчувати своє власне «Я», розширює їхні можливості до спілкування усіма доступними видами мовлення (усна, дактильна, жестова).

Ігри під час уроку математики можна поділити на пізнавальні, дидактичні, комунікативні, творчі і т. ін..

До *дидактичних ігор* можна віднести: «Математичне лото» - коли вчитель показує карточку з прикладом, а учні піднімають карточки з відповіддю. Учень обов'язково повинен проговорювати приклад і відповідь на нього самостійно, або з допомогою вчителя, використовуючи при необхідності дактиль та жести. Незалежно від складності проговорювання учнем відповіді, він має вміти записати цю відповідь на дошці, або в зошиті, бажано словесно. (Ігри: «Математичне доміно», «Арифметичний біг» та інші.)

Математична естафета - це такий вид роботи, коли виконання завдань здійснюється учнями по черзі. Тобто наступний учень може приступати до виконання тільки тоді коли попередній учень виконає своє

завдання. Краще коли така естафета має рухливий, а не стаціонарний характер. До естафети вчитель заздалегідь має добирати такі завдання яким учні вже добре навчені, які не будуть викликати в них особливих утруднень.

Години цікавої математики особливо цікаві учням молодшого шкільного віку. Структура цих годин складається з трьох частин: вступної, основної і заключної.

› У вступній частині вчитель зацікавлює учнів, створює атмосферу дитячого інтересу до математичного матеріалу, формує мотивацію учнівської діяльності, викликає бажання, створюється позитивна мотивація до виконання завдання.

› В основній частині вчитель має запропонувати учням завдання за певною темою, проте вони мають бути більш складними ніж у вступній частині. Тут учні, щоб досягти результату, вже мають застосовувати свій математичний інтелект. Це можуть бути творчі завдання, нестандартні задачі, або задачі підвищеної складності.

› Третя частина, заключна. В цю частину включаються математичні жарти, логічні задачі, загадки. Вона повинна не тільки підвести підсумок математичної діяльності на уроці, а і здійснити емоційну розрядку учнів, дати їм можливість ще раз ствердитися у своєму «Я».

Математичні конкурси приносять в уроки математики здорове відчуття першості, бажання реалізації своїх знань, мобілізують математичну активність учнів. До них відносяться: «Конкурс юних математиків», «Хто швидше», «Конкурс кмітливих», «Острів математичних обчислень», «Дорога до сузір'я геометрії» і т. ін..

Математичні подорожі можуть включати в себе математичні конкурси які їх тематично поєднують. Це залежить від сюжету подорожі який пропонує учням вчитель.

Наприклад, подорож до «Океану математики», діти мають поплисти до океану по річці «Математичні обчислення», обігнути острів «Країна

величин», увійти у «Геометрична протока», дістатися до «Мису задачного» і стати на якір в порту «Арифметичний».

Математичні вікторини проводяться у формі змагання, частіше між групами учнів, для виділення більш спритної (кмітливої) команди, або з метою виявлення кращого учня, що оволодів однією з математичних тем.

Такі вікторини спрямовані на розвиток в учнів бажання пізнавати, розширювати свій інтерес до математичних знань, систематизувати та узагальнювати набуті знання, розширювати кругозір.

Завдання вікторини можуть подаватися вчителем в усній формі за допомогою, при необхідності, дактильної, жестової мови, або в письмовій формі. Відповіді на вікторину також можуть бути в усній (з допомогою дактилю і жестів) формі, або письмовій. Відповіді на завдання вікторини можуть бути як індивідуальні так і групові.

Математичний марафон має змагальний характер. У математичному марафоні приймають участь усі учні класу, ті учні, що не справилися з завданням на певному етапі змагання вибувають з гри. Завдання вчитель може скласти з різних математичних тем з поступовим їх ускладненням: прості, складні, підвищеної складності, нестандартні. Перемагає та група учнів, або той учень, які набрали найбільшу кількість балів, або змогли дійти до фінішу.

Узагальнюючи застосування вчителем ігрових методик на уроці математики приходимо до висновку, що мета їх використання полягає у:

- * підвищенні інтересу до математики;
- * формуванні позитивної мотивації до навчання;
- * розвитку пізнавальної активності;
- * формуванні вміння співпрацювати;
- * розвиток логічного та критичного мислення.

Основні види ігор на уроках математики

I. Дидактичні ігри:

Наприклад: «Знайди помилку», «Хто швидше?», «Математичне лото».

II. Сюжетно-рольові ігри:

Наприклад: «Магазин», «Подорож у країну чисел», «Будівельники геометричних фігур».

III. Розвивальні логічні ігри:

Наприклад: «Четвертий зайвий», «Математичний лабіринт», «Склади приклад».

IV. Інтерактивні онлайн-ігри:

Наприклад: Kahoot, LearningApps, Matific — особливо актуально для дистанційного навчання.

V. Настільні та рухливі ігри:

Наприклад: «Математичне доміно», «Ходилки з прикладами», «Живий ланцюжок».

Інструкції до ігор з теми: «ДОДАВАННЯ»

1. Математичне лото

Мета: Закріпити навички додавання чисел.

Підготовка:

Підготувати лото-картки з прикладами (наприклад, $6+3$, $2+5$) для кожного учня або групи учнів.

Підготувати окремо картки з відповідями (9, 7 тощо).

Хід гри:

Учні отримують картки з прикладами.

Учитель по черзі витягає картки з відповідями й оголошує число.

Якщо це число є відповіддю до прикладу на лото-картці учня, той накриває її фішкою.

Гра триває, поки один із учнів не накріє всі клітинки - він виграє.

Порада: Для різних рівнів складності використовуйте додавання в межах 10, 20 або 100.

2. Живий ланцюжок

Мета: Розвиток навичок усного рахунку.

Підготовка: Не потребує матеріалів.

Хід гри:

Учень 1 називає приклад на додавання, наприклад: $4+5$.

Учень 2 називає відповідь (9) і вигадує новий приклад: $3+6$.

Наступний учень - знову відповідь і новий приклад.

Гра триває по колу або до завершення часу.

Варіант: Можна обмежити час на відповідь (наприклад, 5 секунд), щоб стимулювати швидкість мислення.

3. Знайди пару

Мета: Формування вміння співставляти приклад і відповідь.

Підготовка:

Підготувати набір карток: частина з прикладами ($5+2$, $6+4$), частина - з відповідями (7, 10).

Хід гри:

Роздати учням по 2 - 4 картки.

Учні ходять по класу та шукають пару: приклад + відповідь.

Коли пара знайдена, учні демонструють її вчителю та відкладають.

Перемагає той, хто швидше знайде всі свої пари.

Інструкції до ігор з теми: «ГЕОМЕТРИЧНІ ФІГУРИ»

1. Склади малюнок із фігур

Мета: Закріпити знання геометричних форм.

Підготовка:

Вирізати з кольорового паперу, картону базові геометричні фігури: квадрати, прямокутники, трикутники, кола.

Підготувати зразки малюнків (будинок, ялинка, тварини), складених із геометричних фігур.

Хід гри:

Роздати дітям фігури.

Запропонувати створити з них малюнок за зразком або власним задумом.

Після виконання - учень презентує свою роботу, називає фігури, які використав.

Порада: Можна дати тему, наприклад: «Створи автомобіль із фігур».

2. Яка фігура заховалась?

Мета: Розвивати уміння описувати та розпізнавати геометричні фігури за властивостями.

Підготовка: Таблиця з геометричними фігурами або демонстраційні картки.

Хід гри:

Учитель описує фігуру: «Ця фігура має чотири однакові сторони, всі кути прямі».

Учні здогадуються та піднімають картку з правильною відповіддю.

Хто правильно відповідає - отримує бал.

Різновид: Дозволити дітям самим описувати фігуру для однокласників.

3. Впізнай фігуру на дотик

Мета: Розвиток тактильного сприйняття та уяви.

Підготовка:

Покладіть геометричні фігури в мішечок (картонні або пластикові).

Хід гри:

Учень із зав'язаними очима дістає фігуру на дотик.

Описує її форму, кількість сторін, кути тощо.

Пробує назвати фігуру.

Якщо відповідь правильна — отримує бал або фішку.

Урок математики з використанням ігрових методик навчання

Тема: Таблиця множення числа 6

Мета:

Навчальна: ознайомити учнів з таблицею множення числа 6, формувати обчислювальні навички;

Розвивальна: розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, швидкість реакції;

Виховна: виховувати інтерес до математики, вміння працювати в команді, підтримувати одне одного.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв).

Гра «Вітання числами»: учні вітаються не словами, а показують кількість пальців на руках відповідно до числа, яке назве вчитель (наприклад: «Привіт усім, хто покаже 3!»).

2. Мотивація навчальної діяльності (3 хв).

Казковий сюжет: «Сьогодні ми вирушаємо в подорож до Королівства Множення, де живе чарівне число 6. Щоб потрапити до палацу, потрібно пройти кілька випробувань».

3. Актуалізація знань (5 хв).

Гра «Математичний м'яч»: учитель кидає м'яч і називає число (наприклад, 4), учень ловить і має швидко відповісти: « $4 \times 6 = \dots$ ». Потім кидає м'яч іншому.

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв).

Гра «Відкрий картку»: на дошці прикріплені картки із завданнями множення на 6. За кожною картою схований малюнок. Відкриваючи правильні відповіді, учні поступово відкривають малюнок-сюрприз.

Коллективне складання таблиці множення числа 6.

5. Закріплення знань (15 хв).

Гра «Лото множення»: кожна дитина отримує картку з прикладами. Учитель зачитує відповіді, учні закривають свої завдання фішками. Хто перший закриє всю картку - виграє.

Гра «Мандрівка лабіринтом» (робота в групах): команди отримують маршрутний лист із завданнями. Кожна правильна відповідь дозволяє рухатися «коридором» до виходу з лабіринту.

6. Рефлексія (5 хв).

Гра «Незакінчене речення»: діти по колу завершують фрази:

«Сьогодні я навчився...»

«Найбільше мені сподобалось...»

«Мені було складно...»

7. Підсумок уроку (3 хв).

Учитель підсумовує: «Ми пройшли всі випробування й потрапили до палацу числа 6! Тепер воно наш друг і помічник у розрахунках».

8. Домашнє завдання.

Вивчити таблицю множення числа 6.

Творче завдання: придумати й записати 3 «свої» задачі, у яких використовується число 6.

Особливості використання ігрових технологій на уроці

Завдання подаються у вигляді *гри, подорожі, змагання*.

Є *емоційний сюжет*, що мотивує дітей.

Забезпечено *колективну та індивідуальну роботу*.

Учні самі беруть активну участь, а не просто слухають пояснення.

Такий метод навчання як гра, використовується вчителем на уроці, як засіб *засвоєння знань і розвитку навичок учнів*. Він підвищує учнівську мотивацію, активізує увагу, розвиває мислення, креативність і комунікаційні вміння, які особливо важливі для учнів з порушеннями слуху.

Під час використання ігрових методик вчителю необхідно пам'ятати:

1. Добирати ігри відповідно до теми та рівня підготовки учнів.
2. Чітко формулювати правила.
3. Забезпечити участь усіх учнів.
4. Чергувати ігрові етапи з традиційними.
5. Використовувати ігри як на початку уроку (мотивація), так і на закріплення або перевірки знань.
6. Залучати всіх учнів, після гри проводити коротке обговорення результатів.

Переваги ігрових технологій для учнів з порушеннями слуху під час уроків математики у початковій школі очевидні: вони роблять уроки емоційно насиченими; знімають психоемоційне напруження; дають змогу диференціювати навчання; активізують слабших учнів; підвищують якість засвоєння знань.

Візуалізація

Важливим методом активізації учнів початкової ланки навчання математики є *візуалізація: активне використання наочності - таблиць, моделей, схем, малюнків*.

Метою використання вчителем візуалізації під час уроку є розвиток в учнів уміння сприймати, осмислювати й відтворювати інформацію за допомогою наочних засобів (таблиць, моделей, схем, малюнків) з метою формування глибшого розуміння навчального матеріалу.

Особливо актуальним стає прийом візуалізації у роботі вчителя з учнями які мають порушення слуху. Таким учням легше сприймати навчальний матеріал візуально, поєднувати слово, або жест з візуальним предметом, дією тощо. Візуальний матеріал краще засвоюється та запам'ятовується учнями.

Наочний матеріал який використовує вчитель на уроці повинен відповідати певним критеріям наочності, це:

- використання яскравих, контрастних кольорів, але без перевантаження матеріалу деталями;

- дотримання принципу *мінімалізму* - наочність повинна допомагати учню зрозуміти та засвоїти математичний матеріал, а не відволікати його увагу;

- продумування *питання активізації уваги учнів* перед демонстрацією наочності.

Використовувати наочні засоби під час уроку вчитель може фронтально, у групах або парах, а також індивідуально.

- › *Фронтально* – для пояснення нового матеріалу.

- › *У групах або парах* – для спільного виконання завдань на основі візуальних матеріалів.

- › *Індивідуально* – для виконання творчих або тренувальних вправ.

Вчителю необхідно також пам'ятати, що при демонстрації наочності потрібно іти *від простого до складного* – починати з конкретних зображень і предметів, поступово переходячи до узагальнених схем та абстрактних моделей.

Дуже важливо щоб візуальний матеріал був доступним і зрозумілим для учнів. Візуальні матеріали мають відповідати віковим особливостям та рівню можливостей учнів – аналізу, пошуку ідей та висновків. Наочність повинна бути логічно пов'язаною з підготовкою учнів. Візуалізація повинна стимулювати учнів до самостійного оволодіння темою, а не відволікати увагу. Вона має викликати активність та зацікавленість учнів.

I. Приклади використання таблиць:

- для порівняння та систематизації даних (наприклад, таблиця «Склад числа» або «Ознаки фігур»);
- для фіксації результатів спостережень і дослідів;
- для залучення учнів до *самостійного створення простих таблиць*, щоб розвивати навички впорядкування інформації.

II. Використання моделей:

Предметні моделі (лінійки, палички, кубики, монети) - для пояснення абстрактних понять через конкретні дії.

Графічні моделі (схеми, діаграми) - для демонстрації зв'язків і залежностей.

Важливо під час демонстрації наочності *поєднувати фізичні моделі та їх графічне відображення*, це забезпечить в учнів перехід від конкретного до абстрактного мислення.

III. Використання схем вчитель може застосовувати для:

- пояснення послідовності дій (алгоритмів) чи логічних зв'язків;
- використання *стрілок, кольорів, умовних позначень* для кращої зрозумілості;
- заохочування учнів до *створення власних схем* при розв'язанні задач.

Розробка уроку математики з використанням візуалізації

Тема: Додавання і віднімання в межах 10

Мета:

Навчальна: навчити учнів додавати й віднімати числа в межах 10, використовуючи наочність;

Розвивальна: формувати вміння спостерігати, порівнювати, робити висновки;

Виховна: розвивати інтерес до навчання, вміння працювати разом, бережне ставлення до предметів.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв)

Вправа «Сонячні промінчики»: на екрані або дошці зображено сонце.

Учні піднімають руки-промінчики та промовляють:

«Ми — промінчики сонця, ми готові до навчання!»

2. Мотивація (3 хв)

Вчитель показує *кошик із яблуками (муляжі або малюнки)*.

«У кошику було 5 яблук. Я додала ще 2. Скільки стало? Давайте полічимо?»

Діти бачать приклад у реальній ситуації.

3. Актуалізація знань (5 хв)

Гра «Знайди пару»: на дошці картки з числами та картки з малюнками (3 м'ячі, 5 кульок і т.д.). Учні знаходять відповідності.

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

Використання *лінійки - числового відрізка*: учні лічать, посувають фішку вперед або назад.

Малювання: діти малюють кружечки ($3 + 2$, $5 - 1$) і лічать разом.

Вчитель пояснює: «Коли ми додаємо - малюнків стає більше, коли віднімаємо — частина малюнків зникає».

5. Закріплення знань (15 хв)

1. Гра «Математичний зоопарк»: на малюнках тварини.

Завдання: «У клітці було 4 зайці, ще додали 3. Скільки стало?»

2. Робота з предметами: учні лічать палички, гудзики, кубики.

3. Парна робота «Відгадай приклад»: один учень викладає приклад кубиками, інший записує його в зошиті, або на дошці.

6. Рефлексія (5 хв)

Вправа «Смайлики»: на дошці три смайлики (😊 — легко, 😐 — було цікаво, але трохи складно, ☹️ — важко). Учні показують, як їм сьогодні працювалося.

7. Підсумок (3 хв)

Обговорення: «Що допомагало нам сьогодні лічити — цифри чи малюнки? Чому важливо бачити приклади?»

8. Домашнє завдання

Намалювати малюнок - завдання (наприклад, 3 яблука + 2 яблука) і скласти приклад.

Особливості візуалізації на уроці:

- використання предметів (яблука, кубики, палички);
- малюнки (м'ячі, тварини, сонце тощо);
- схеми (числовий відрізок, групування кружечків);
- смайлики для емоційної рефлексії.

У початковій ланці навчання для учнів з порушеннями слуху найбільше вчителями застосовуються малюнки. Малюнок застосовується вчителем не лише як ілюстрація, а і як *засіб аналізу та обговорення* (наприклад, аналіз малюнка для знаходження математичних даних). Малюнки допомагають активізувати зорову пам'ять і розвивати уяву. Важливо використовувати як *готові ілюстрації, так і дитячі малюнки*.

Інтегровані уроки

Важливим методичним прийомом для вчителів початкової ланки навчання є система інтегрованих уроків у навчанні математики - це така система, що включає в себе ряд уроків з різних предметів які об'єднуються однією темою та метою. Вони мають на меті створення умов для різностороннього розвитку учнів, пробудження в них творчого потенціалу.

Такі уроки об'єднують та розширюють знання учнів з різних предметів до яких вони прагнуть, чого хочуть досягти, навколо однієї теми

з метою цілісного пізнання дійсності та її розуміння, в даному випадку з математичної точки зору.

Ідеї інтегрованого навчання сьогодні надзвичайно актуальні, оскільки сприяють успішній реалізації нових освітніх завдань. Поєднання знань, що отримали учні з різних предметів, дозволяє формувати у них цілісне уявлення про дослідницький об'єкт, або явище.

Теми з математики, які обирає вчитель для інтегрованого уроку, мають передбачити: набір міжпредметних знань учнів, що зможуть забезпечити розв'язання навчальних завдань та сприятимуть розумінню сутності математичних понять і закономірностей. Вчителю доцільно проводити *інтегровані уроки* в яких - математика поєднується з трудовим навчанням, природознавством, образотворчим мистецтвом.

Такі уроки дають можливість учителям разом з учнями:

- опанувати значний за обсягом навчальний матеріал;
- значно розширити необхідний словниковий запас учнів з порушеннями слуху;
- досягти формування міцних, усвідомлених міжпредметних зв'язків;
- уникнути дублювання у висвітленні низки питань;
- навчити нестандартному мисленню та логічній побудові своїх думок.

Вибір форми та типу такого уроку залежить від вже раніше отриманих учнями знань та вмінь з різних предметів, а також, в нашому випадку, від розвитку мовлення та словарного запасу (усного, або жестового) самих учнів.

Що стосується форми, то інтегровані уроки в початковій школі, можуть проходити як урок-подорож, урок-казка, урок-екскурсія, урок-майстерня і т. ін.

Типи таких уроків залежать від конкретної цілі кожного: вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого, повторення і узагальнення, або урок контролю знань.

Одночасний контакт учнів з різними видами творчої діяльності не тільки сприяє системному, цілісному сприйманню предметів та явищ, а й допомагає їм оволодівати математичним мисленням та набувати математичний розвиток переходячи в математичну діяльність, що складається з системи математичних знань, умінь та навичок, власного досвіду вивчення й перетворення знань про навколишній світ. Якщо учень набуде власний досвід у навчально-творчій діяльності та матиме позитивне відношення до навчання то можна говорити про одержання ним якісної освіти.

Отже, інтеграція є необхідною складовою реформування початкової школи, бо забезпечує оптимальні умови для розвитку творчої особистості.

Підготовка таких уроків потребує від вчителя:

- якісних знань та удосконалення викладання;
- особистої відповідальності за свою діяльність;
- відмови від шаблонних форм і методів навчання;
- вміння вільно і творчо будувати інтегровані уроки.

Інтегрований урок

(математика + природознавство + образотворче мистецтво)

Тема: Додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток.

Інтеграція:

Математика – обчислення прикладів і задач;

Природознавство – тема «Пори року. Осінь»;

Образотворче мистецтво – малювання осінніх листочків для візуалізації завдань.

Мета:

Навчальна: формувати навички обчислення прикладів на додавання і віднімання двоцифрових чисел.

Розвивальна: розвивати вміння застосовувати математичні знання під час вивчення природи.

Виховна: виховувати естетичний смак, любов до природи, інтерес до навчання.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв).

Вправа «Промінчики сонця»: діти піднімають руки і «дарують тепло один одному».

2. Мотивація (5 хв).

Вчитель показує кошик з осіннім листям (*справжнім або паперовим*).

«Діти, сьогодні ми підемо у подорож до Осіннього лісу. Там нас чекають цікаві завдання, щоб довести, що математика живе в природі».

3. Актуалізація знань (5 хв).

Усний рахунок із малюнками:

На екрані, або дошці зображені *гриби, жолуді, листочки*.

Учні лічать: «Було 20 жолудів, білочка з'їла 5. Скільки залишилось?»

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

Вчитель малює *осіннє дерево*. На його гілках – листочки з прикладами ($23+15$, $46-25$ тощо).

Діти «зривають листочки» з прикладами, обчислюють, прикріплюють листочки з правильними відповідями на дерево.

5. Закріплення знань (15 хв)

› *Математичні задачі з природним сюжетом:*

«На гілці сиділо 34 горобці, прилетіло ще 12. Скільки стало?»

«3 гілки впало 28 листочків, вітер забрав 14. Скільки залишилось?»

› *Інтеграція з мистецтвом:*

Учні малюють листочки різних кольорів.

На кожному малюнку записують приклад (наприклад, $45-23$).

Потім обмінюються листочками і розв'язують приклади однокласників.

6. Рефлексія (5 хв)

Вправа «Дерево знань»: на дошці намальоване дерево.

Діти прикріплюють свої розмальовані листочки:

Зелений — «Було легко»

Жовтий — «Було цікаво, але складно»

Червоний — «Було важко»

7. Підсумок уроку (3 хв)

Вчитель підсумовує: «Ми побачили, що математика є в кожній осінній гілочці, кожному листочку, кожному подиху природи».

8. Домашнє завдання

Намалювати дерево з листочками й придумати 3 приклади на додавання чи віднімання.

Такий урок є *інтегрованим*, бо поєднує математику з *природою та творчістю*, а також розвиває у дітей уяву й логіку одночасно.

Інтегрований урок

(математика + літературне читання)

Тема: Усна та письмова нумерація трицифрових чисел. Казкова історія «Мандрівка до країни Чисел».

Інтеграція:

Математика - ознайомлення з трицифровими числами, розряди, лічба.

Літературне читання - читання та обговорення уривків казкової історії, читання (усне, або жестове), творче завдання.

Мета:

Навчальна: закріпити знання про трицифрові числа, їх запис, називання чисел (уголос з допомогою дактилю) і жестове позначення.

Розвивальна: формувати вміння читати виразно, уявляти казкові події, використовувати математику у художньому сюжеті.

Виховна: виховувати інтерес до книжок, бажання вчитися, працювати разом у грі.

Хід уроку.

1. Організаційний момент (2 хв).

Вправа «Чарівний лічильник»: діти по черзі лічать від 1 до 10, передаючи уявний «чарівний ключик», який відкриє двері до Країни Чисел.

2. Мотивація (5 хв).

Учитель читає початок казки:

«Жила-була у далекій країні мудра Книга. Вона знала всі числа на світі. Але одного дня числа розгубили свої місця й переплутались. І тепер вони просять нас допомогти розібратися, хто де повинен стояти».

Таким чином учитель підводить дітей до теми уроку - *знайомство з трицифровими числами.*

3. Актуалізація знань (5 хв).

Гра «Казкові герої лічать»: на дошці малюнки казкових персонажів (Колобок, Котигорошко, Буратіно). Кожен «тримає» число. Учні повинні розташувати їх у правильному порядку (98, 99, 100).

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв).

Учитель читає продовження казки:

«На дорозі дітям трапилася Вежа Сотень, Будинок Десятків і Хатинка Одиниць. Щоб потрапити всередину, треба правильно записати й назвати трицифрові числа».

Учні складають числа з карток (цифри 1 - 9) і визначають: де сотні, де десятки, де одиниці.

Візуалізація: схема «будиночок числа» (три віконця - сотні, десятки, одиниці).

5. Закріплення знань (15 хв).

1. Казкова задача.

«У Країні Чисел жив Дракон із трьома головами. Кожна голова охороняє своє число: перша - 123, друга - 230, третя - 302. Але Дракон переплутав всі числа! Допоможіть розташувати числа за зростанням».

2. Читання з математики.

Учитель дає дітям картки з короткими казковими завданнями (поєднані текст + число). Наприклад:

«У казковому саду росло 245 яблунь. З них 120 - чарівні. Скільки звичайних?»

Учні читають уголос та жестами і складають та розв'язують вираз.

3. Творче завдання.

Діти складають *своє маленьке речення-казку з числом* (наприклад: «У замку жив 321 гном, але тільки 100 були веселими»).

6. Рефлексія (5 хв).

Вправа «Казкова свічка»: учні передають уявну свічку й промовляють, що їм найбільше сподобалося:

«Мені сподобалось розв'язувати задачі від Дракона».

«Мені сподобалось читати казку».

«Мені було цікаво придумувати свої казкові числа».

7. Підсумок (3 хв).

Учитель:

«Отже, ми допомогли казковій Книзі повернути числа на їхні місця.

А ще навчилися не тільки лічити, а й бачити математику в казках».

8. Домашнє завдання.

Намалювати казкового героя і придумати коротеньку казочку, у якій зустрічається *трицифрове число*.

Таким чином математика «оживає» в літературному сюжеті, а учні навчаються через казку, гру та творчість.

Саме такі уроки вносять в шкільне навчання елементи новизни, сприяють учнівському інтересу до предмета, зменшують перевантаження дітей.

Практична спрямованість навчання

Практична спрямованість навчання учнів початкової ланки школи - це така організація навчального процесу, коли задачі, завдання і вправи *максимально наближені до реальних життєвих ситуацій*, зрозумілих і цікавих для учнів.

З погляду на процеси сучасного реформування школи, запровадження в школах системи НУШ, учням потрібно не тільки набувати знання, вміння і навички, а і вміти орієнтуватися в життєвому просторі, адаптуватися до нових обставин, співіснувати і спілкуватися з іншими, знаходити шляхи вирішення життєвих ситуацій. Особливо гостро стоять ці виклики перед спеціальною школою для дітей з порушеннями слуху та в інклюзивних класах в яких навчаються такі учні. Адже найголовнішою метою навчально-виховного процесу в такій школі та в таких класах має бути забезпечення максимального розвитку компетентності особистості.

Розвивати таку компетентність в учнів з порушеннями слуху зможе тільки той вчитель, який насамперед звертатиметься до творчого потенціалу учнів, створюватиме для учнів життєві ситуації і навчить їх виходити зі складних проблемних ситуацій, відійде від традиційних форм навчання, вийде за межі навчального процесу і буде використовувати різні можливості й засоби спілкування, та виховуватиме в учнів відчуття постійної потреби до творчої самостійності.

Такий підхід вчителя до навчального процесу допомагає:

- сформувати в учнів уявлення про *корисність математики* у повсякденному житті;

- підвищити мотивацію до навчання;
- розвивати *практичні навички* (рахунок грошей, орієнтація в часі, вимірювання величин).

Приклади реалізації практичної спрямованості

1. Рахунок грошей.

Завдання: *У тебе є 10 гривень. Скільки цукерок по 3 грн ти можеш купити? Скільки грошей залишиться?*

Гра: «Магазин» з ігровими грошима, де діти «купують» і «продають» товари, рахують решту.

2. Вимірювання часу.

Завдання: *Заняття в гуртку триває 45 хвилин. Якщо воно почалося о 15:30, коли закінчиться?*

Спостереження: вимірювання часу, потрібного для виконання певної вправи, і запис результатів.

3. Вимірювання довжини, маси, об'єму.

- Практична робота: виміряти довжину парти, підручника, дошки.
- Завдання: *Яблуко важить 150 г. Скільки важать 4 яблука?*
- Гра: «Міні-кухар», де діти відмірюють об'єм рідини або вагу продуктів (уявно або з кухонним посудом).

4. Використання календаря.

- Завдання: *Скільки днів залишилося до твого дня народження?*
- Гра: «Плануємо тиждень» — складання календаря подій класу.

5. Орієнтація в просторі.

Завдання: *Намалюй план своєї кімнати та познач, де стоїть ліжко, стіл, шафа* (поняття "ліворуч", "праворуч", "попереду", "позаду").

Таким чином, зважаючи на вище названі приклади можна зробити наступні висновки про те, що вчителю на уроці доцільно для зацікавлення

учнів до математичних тем, що вивчаються доцільно використовувати завдання та задачі практичної спрямованості:

- *ситуаційні задачі* з життя дітей (ігри, покупки, свята, сімейні події);
- проводити *міні-дослідження* (наприклад, виміряти зріст і записати зміни за кілька місяців);
- заохочувати учнів *ставити свої запитання* і створювати власні задачі.

Урок математики з практичною спрямованістю

Тема: Додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток

Мета:

Навчальна: закріпити вміння додавати й віднімати двоцифрові числа без переходу через десяток;

Розвивальна: розвивати обчислювальні навички, вміння застосовувати знання в побутових ситуаціях;

Виховна: виховувати дбайливе ставлення до грошей, часу, продуктів.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв).

Вчитель: «Сьогодні ми будемо справжніми господарями - навчимося лічити гроші, час і покупки».

2. Мотивація (3 хв).

На дошці малюнок магазину.

Запитання: «Хто з вас ходив у магазин із батьками? Що доводилося лічити?».

Учні усвідомлюють практичне значення математики.

3. Актуалізація знань (5 хв).

Усна лічба у формі гри «Каса»: учитель показує картки з монетами (10, 20, 50 коп., 1 грн.), учні швидко складають суму.

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв).

Вчитель: «Сьогодні ми навчимося лічити гроші для покупки. У вас у гаманці 40 грн. Ви хочете купити книжку за 25 грн. Скільки залишиться?»

Учні обчислюють разом.

Пояснення способу: «Від загальної суми віднімаємо витрати - отримуємо залишок».

5. Закріплення знань (15 хв).

Практичні завдання:

- *Магазин іграшок.*

Машинка - 32 грн, лялька - 25 грн.

Завдання: «Скільки треба заплатити за обидві покупки?»

- *Кінотеатр.*

Квиток у кіно коштує 35 грн.

Завдання: «Скільки заплатять діти за два квитка?»

- *Час.*

Мультфільм почався о 14:20 і тривав 30 хв.

Завдання: «О котрій годині він закінчився?»

- *Вага продуктів.*

У кошику 12 кг яблук і 24 кг груш.

Завдання: «Скільки всього кілограмів фруктів?»

6. Рефлексія (5 хв).

Вправа «Корисна математика»: учні розповідають, де вони можуть використати сьогоднішні знання (магазин, транспорт, кінотеатр, кухня).

7. Підсумок (3 хв).

Вчитель: «Ми побачили, що математика живе не лише в підручнику, а й у нашому житті».

8. Домашнє завдання.

Скласти 2 власні «життєві задачі» для родини (наприклад: «У мами було 50 грн, вона купила молоко за 18 грн. Скільки залишилось?»).

Такий урок допомагає учням зрозуміти, що математика – це *інструмент для життя*, а не лише сухі приклади.

ІКТ – інформаційно-комунікаційні методи навчання

Сучасна початкова школа перебуває в умовах активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які є важливим засобом модернізації освітнього процесу. ІКТ - це використання *комп'ютерних програм, мультимедійних засобів, онлайн-платформ та інтерактивного обладнання* для організації освітнього процесу як у спеціальних загальноосвітніх школах так і в інклюзивних класах для учнів з порушеннями слуху.

Використання ІКТ на уроках математики дозволяє зробити для глухих учнів та учнів зі зниженим слухом навчання більш доступним, наочним та цікавим, а також сприяє формуванню ключових компетентностей молодших школярів. Інформаційно-комунікаційні технології роблять для таких учнів уроки більш наочними, динамічними та доступними.

Математика в початкових класах є основою логічного та абстрактного мислення. Однак учням молодшого шкільного віку, особливо це стосується учнів з порушеннями слуху, властиве конкретно-образне мислення, тому ефективне навчання потребує активного використання наочності. Саме ІКТ забезпечують:

- яскраву *візуалізацію математичних понять*;
- *моделювання ситуацій* з реального життя (рахунок грошей, вимірювання часу, маси, відстані тощо);
- підвищення мотивації до навчання завдяки візуалізації та ігровим елементам;
- розвиток цифрової грамотності з раннього віку;
- інтерактивність і можливість зворотного зв'язку;

- *інтерактивну взаємодію*, яка стимулює інтерес і мотивацію до навчання;
- можливість *індивідуалізації* та диференціації завдань відповідно до рівня підготовки учнів;
- розширення навчального простору (онлайн-завдання, віртуальні лабораторії).

Важливими перевагами використання ІКТ вчителями на уроках математики є ряд складових цієї *технології*, які *вчителі можуть використовувати у своїй роботі*.

- › *Наочність та доступність* - складні поняття подаються через відео, анімацію, інтерактивні схеми.
- › *Активізація пізнавальної діяльності* - ігрові завдання, вікторини, онлайн-тренажери сприяють розширенню інтересів учнів.
- › *Швидкий зворотний зв'язок* - інтерактивні вправи одразу показують правильність відповіді.
- › *Формування цифрової грамотності* - учні навчаються використовувати сучасні технології як інструмент навчання.
- › *Розвиток навичок співпраці* - робота в парах і групах із використанням інтерактивних засобів сприяє командній діяльності.

В наш час в арсеналі вчителя для використання ІКТ на уроках математики існує багато різноманітних засобів які найбільш ефективно можуть вправляти учнів у засвоєні математичних знань.

1. Використання інтерактивної дошки для демонстрації математичних фігур, дій із числами, побудові схем.
2. Онлайн-ігри та тренажери (Wordwall, LearningApps, Kahoot!), що допомагають закріпити таблицю множення чи розв'язати приклади.
3. Використання *презентацій PowerPoint* або відеоанімацій для пояснення нових тем (наприклад, дробів чи геометричні фігури).
4. Застосування *онлайн-дошки Jamboard* або *Padlet* для колективного розв'язування задач.

5. *Математичні тренажери* (швидкий рахунок, задачі).
6. *Мобільні застосунки та QR-коди* (швидкий доступ до завдань).
7. *Моделювання життєвих ситуацій за допомогою цифрових ресурсів* (наприклад, «Віртуальний магазин» для вивчення грошей).

Щоб використання ІКТ на уроках математики у початковій школі для учнів які мають порушення слуху було цікавим, доступним й ефективним вчителям рекомендуються наступні правила їх застосування.

I. Враховувати вік, рівень підготовки учнів, можливості слухового сприймання та розвиток мовлення (усний, жестовий).

1-2 класи - краще використовувати прості ігрові ресурси (мультфільми, інтерактивні картинки, лото).

3-4 класи - можна вводити більш складні платформи (Kahoot!, Classtime, Jamboard, онлайн-проекти).

Завдання мають бути короткими й динамічними, щоб утримувати увагу учнів.

II. Поєднувати ІКТ з традиційними методами.

Використання презентації, онлайн-гри чи відео не має витіснити роботу з підручником, зошитом і реальними предметами.

Найкращий ефект у засвоєні учнями навчального матеріалу досягається при комбінуванні: спочатку пояснення на дошці, потім інтерактивна вправа, а далі - закріплення письмово.

III. Обирати доступні й зручні засоби.

Використовувати ресурси, які легко відкриваються (Wordwall, LearningApps, Kahoot!), щоб не витрачати час на технічні труднощі.

Перевагу варто надавати платформам з україномовним інтерфейсом або зрозумілою візуалізацією.

IV. Забезпечувати інтерактивність та зворотний зв'язок (усний, письмовий, жестовий).

Учні мають не лише спостерігати, а й *брати активну участь* (натискати, обирати, будувати схеми, відповідати у вікторині).

Важливо організовувати *обговорення результатів* для засвоєння учнями *математичної лексики та розвитку мовлення*: чому відповідь правильна чи неправильна.

V. Дотримуватися санітарних норм.

Тривалість використання екрану для учнів молодшого шкільного віку має бути не більше *5–10 хвилин на уроці*.

ІКТ доцільно використовувати *фрагментарно*, а не протягом усього уроку.

VI. Формувати цифрову грамотність учнів.

Навчати учнів працювати з ІКТ *усвідомлено й безпечно*: правильно користуватися ресурсами, не витратити час на зайві кліки, дотримуватися правил онлайн-спілкування. На перших етапах навчання учнів роботі з ІКТ доцільно зробити плакат-схему послідовності кліків на обладнанні.

Така схема використання ІКТ на уроці може бути адаптована до будь-якої теми (додавання, дробы, геометричні фігури тощо).

Приклади використання ІКТ на уроках математики

1 клас: інтерактивна гра «З'єднай приклад і відповідь» на дошці.

2 клас: онлайн-вікторина «Хто швидше?» для закріплення таблиці множення.

3 клас: використання LearningApps для розв'язування рівнянь чи задач на рух.

4 клас: проект у PowerPoint «Математика в моєму житті» (застосування дробів, вимірювань, грошей).

На етапі привчання учнів з порушеннями слуху до використання цифрових інструментів, дуже важливо пояснювати та розвивати в учнів

звичку й уміння застосовувати ці інструменти саме для навчання, вирішення життєвих ситуацій, а не лише для розваг.

Таблиця 2.

Використання ІКТ на уроках математики в початковій школі

Шкільна тема	Засіб ІКТ	Приклад завдання
Нумерація чисел (1 клас)	Інтерактивна дошка, гра Wordwall	«З'єднай число з його сусідом» ($5 \rightarrow 4, 6$).
Додавання і віднімання (1-2 класи)	Онлайн-тренажер LearningApps	Розв'яжи приклади і перетягни правильну відповідь.
Таблиця множення (2-3 класи)	Kahoot!, Classtime	Вікторина «Хто швидше?» - обери правильний результат множення.
Геометричні фігури (2-3 класи)	Презентація PowerPoint, інтерактивна дошка	Показати фігуру і назвати її властивості.
Рівняння та вирази (3 клас)	Онлайн-дошка Jamboard / Padlet	Запиши свій спосіб розв'язання рівняння і порівняй з іншими.
Задачі на рух, час, масу (3-4 класи)	Відеоанімація, стимуляція	Подивись анімацію «Потяг виїхав о 7:00...» і розв'яжи задачу.
Дроби (4 клас)	Інтерактивна вправа LearningApps	«Піца» - познач частку, яку з'їли ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$).
Гроші, фінансова грамотність (4 клас)	Онлайн-гра «Віртуальний магазин»	Обчисли вартість покупки і визнач розмір здачі.

Ця таблиця демонструє, як ІКТ можна інтегрувати в різні теми математики, роблячи навчання наочним і практичним.

Урок математики з використанням ІКТ у 3 класі

Тема: Таблиця множення числа 7.

Мета:

Навчальна: ознайомити учнів з таблицею множення числа 7, навчити виконувати обчислення.

Розвивальна: формувати навички роботи з інтерактивними вправами, розвивати логічне мислення.

Виховна: виховувати інтерес до математики через використання сучасних технологій, уміння працювати в команді.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв).

Учитель вмикає на екрані *короткий мультфільм «Мандрівка числа 7»*, де число 7 шукає своїх «друзів» у прикладах.

Мотивація через мультимедіа.

2. Мотивація навчальної діяльності (3 хв).

Питання: «А ви знаєте, що число 7 вважають чарівним? Сьогодні ми відкриємо його секрети за допомогою комп'ютера».

3. Актуалізація знань (5 хв).

Інтерактивна гра «Математична картка пам'яті» на екрані з'являються приклади з таблиць множення (2 - 6), учні швидко розв'язують.

Використання презентації (PowerPoint / LearningApps).

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв).

Учитель демонструє *слайд-презентацію «Таблиця множення числа 7»* (яскраво оформлену).

Діти разом читають (словесно, жестово) приклади, повторюють.

Використання *віртуальної дошки (Jamboard / Whiteboard.fi)*: учні по черзі записують приклади множення на 7.

5. Закріплення знань (15 хв).

Завдання з використанням ІКТ:

1. *Інтерактивна гра «Злови правильну відповідь»* (на екрані літають приклади, учень має «спіймати» правильний варіант).

2. *Онлайн-гра «Математичне лото»*: кожен учень має картку з результатами множення, на екрані з'являються приклади.

3. Практична задача з ілюстрацією:

«У кошику 7 яблук. Скільки буде яблук у 3 кошиках?»

(На екрані — малюнки кошиків із яблуками).

6. Рефлексія (5 хв).

Вправа «Мікрофон онлайн»: учні по черзі відповідають (можна використати інтерактивне колесо відповідей):

Що нового я дізнався?

Що мені допомогло зрозуміти число 7?

7. Підсумок (3 хв).

Вчитель: «Сьогодні ми переконалися, що з інтерактивною технікою математика стає цікавішою й зрозумілішою».

Коротке відео-підсумок: «Таблиця множення на 7 - просто!».

8. Домашнє завдання.

Повторити таблицю множення числа 7.

Виконати онлайн-тренажер (наприклад, LearningApps: «Множення на 7»).

На цьому уроці ІКТ використані фрагментарно на різних етапах: мультфільм (мотивація), презентація (пояснення), інтерактивні вправи (закріплення), онлайн-колесо (рефлексія).

Тема: Таблиця множення числа 3.

1. Організаційний момент (2 хв.).

Привітання, налаштування на роботу.

На інтерактивній дошці - коротка *анімація* з веселим персонажем, який пропонує учням «подружитися з числом 3».

2. Мотивація (5 хв.).

Мета: викликати інтерес до теми, показати практичне значення.

Відео-сюжет «Магазин: яблука продаються по 3 у наборі».

Питання до дітей: «Як швидко дізнатися, скільки яблук буде у 2, 3 чи 4 наборах?»

3. Пояснення нового матеріалу (10 хв.).

Мета: ознайомлення з таблицею множення числа 3.

Учитель демонструє *презентацію PowerPoint*: приклади множення з ілюстраціями (3×2 - 2 кошики по 3 яблука).

Використання *інтерактивної дошки*: діти самі перетягують картинки у «кошики», щоб утворити приклади.

Спільне складання таблиці множення числа 3.

4. Закріплення знань (10-12 хв.).

Мета: відпрацювати навички через інтерактивні завдання.

»Гра у *Kahoot!* / *Wordwall* - «Знайди правильну відповідь» (множення числа 3).

»Робота в парах: учні отримують планшети або картки з QR-кодами, що ведуть на *LearningApps* (з'єднай приклад і результат).

»Міні-змагання «Хто швидше?» - результат відображається на екрані.

5. Підсумок уроку (5 хв.).

Мета: рефлексія та оцінювання.

Метод «Мікрофон»: кожен учень називає приклад із таблиці множення числа 3.

На інтерактивній дошці - коротка гра «Світлофор»: зелений (було легко), жовтий (потрібно ще тренуватися), червоний (було складно). Діти обирають колір і пояснюють свій вибір.

6. Домашнє завдання.

Використати онлайн-тренажер (посилання на Wordwall або LearningApps) для закріплення таблиці множення числа 3.

Творче завдання: придумати і намалювати власну задачу з множенням на 3.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках математики у початковій школі є необхідною умовою підвищення ефективності навчання. ІКТ допомагають поєднати абстрактний математичний матеріал із практичними ситуаціями, підвищують інтерес учнів до предмета, формують важливі компетентності XXI століття.

Проте ІКТ має не замінювати урок, а допомагати вчителю досягти *конкретної дидактичної цілі* (наприклад, закріплення таблиці множення, вивчення дробів, формування навичок швидкої лічби). Вчителю, перед вибором інструменту, важливо також розуміти, що саме він має забезпечити: *наочність, тренування, перевірку чи мотивацію*. Розумне й методично виважене використання ІКТ робить урок математики сучасним, динамічним та результативним. При такій організації учбового процесу не лише передаються знання, а і навчають дітей *мислити, співпрацювати та застосовувати знання на практиці*.

Під час застосування на уроках математики інтерактивних методів навчання вчитель повинен враховувати і добирати такі методи, що будуть відповідати учнівському віку, віковій зацікавленості учнів та їхнім потенційним можливостям. З часом вікового зростання учнів і їхніх розумових можливостей використання методів ІКТ на уроках по класах необхідно ускладнювати.

Пропонуємо таблицю ускладнення *інтерактивних методів навчання* по класах.

Таблиця 3.

**Методи ускладнення інтерактивного навчання на уроках математики
(1–4 класи)**

Клас	Метод інтерактивного навчання	Приклад використання на уроці математики
1 клас	Робота в парах	«Знайди сусіда числа»: один учень називає число, інший - попереднє чи наступне.
	Інтерактивна гра	«Математичне лото» (пошук прикладів до готових відповідей).
	Метод «Мікрофон»	Кожен учень називає число, більше від 5 на 1.
2 клас	Робота в малих групах	Скласти задачу за малюнком (яблука, груші) і розв'язати її разом.
	Рольова гра	«Магазин»: учні лічать покупки, визначають здачу.
	Мозковий штурм	«Які способи можна використати, щоб додати числа 38 і 12?».
3 клас	Проектна діяльність	«Моя кімната»: обчислення периметра і площі предметів.
	Робота в парах	Один учень придумує приклад на множення, інший розв'язує.
	Інтерактивна гра (ІКТ)	Онлайн-кросворд з прикладами на множення і ділення.
4 клас	Робота в групах	«Мандрівка картою»: групи рухаються

Клас	Метод інтерактивного навчання	Приклад використання на уроці математики
		маршрутом, розв'язуючи задачі.
	Метод «Мікрофон»	Учні по черзі називають (за своїми можливостями – словесно, жестово) приклади - використання дробів у житті.
	Проектна діяльність	«Міні-магазин»: створення цінників, підрахунок вартості покупок, визначення здачі.

Така таблиця показує *послідовність ускладнення інтерактивних методів* від 1 до 4 класу: від простих ігор і парної роботи - до групових завдань і проектної діяльності.

Метод проблемного навчання в початковій школі

Метод проблемного навчання полягає у створенні *проблемної ситуації*, коли учень стикається із завданням, яке неможливо розв'язати звичайним способом, і повинен самостійно (або під керівництвом учителя) знайти новий спосіб дій чи прийти до нового розуміння вирішення проблеми, тобто отримати нові знання. Учні не отримують готової відповіді від учителя, а самі доходять до висновків через пошук.

Використання методу проблемної ситуації на уроках математики допомагає вчителю розвивати в учнів початкової ланки навчання *логічне та критичне мислення*; формувати вміння *ставити запитання*, що дуже важливо для дітей з порушеннями слуху; *шукати кілька варіантів розв'язку*; виховувати *пізнавальну активність і самостійність у вирішенні поставленої перед ним задачі*.

Для застосування проблемної ситуації під час уроку вчителю потрібно підготувати ряд етапів, які допоможуть учням розв'язати поставлену перед ними проблему.

1. *Створення проблемної ситуації* (вчитель ставить завдання, яке викликає труднощі).

2. *Формулювання проблеми* так, щоб учням з порушеннями слуху було зрозуміло (словесною, жестовою мовами) що саме потрібно з'ясувати, яке питання виникає перед ними.

3. *Висування припущень (гіпотез)*, які мають допомогти учням у вирішенні поставлених перед ними задач.

4. *Пошук шляхів розв'язання* (виконання дій, обчислень, дослідів).

5. *Формулювання висновків* (відкриття нового знання) які вчителю потрібно приймати від учнів в позитивній, підтримуючій їх формі.

6. *Закріплення через вправи та застосування на практиці.*

Приклади проблемних ситуацій на уроці математики

1 клас (числа і дії):

Тема: Додавання і віднімання в межах 10

Проблемна ситуація:

Учитель показує малюнок: у кошику 5 яблук. До кошика поклали ще кілька яблук. Тепер у кошику стало 8.

Учитель запитує:

- Скільки яблук поклали?

Діти пробують лічити по одному, але вчитель уточнює:

- А якщо яблук було б не 5, а 25, як швидко полічити?

Учні доходять висновку, що потрібно знайти *невідомий доданок* ($8 - 5 = 3$). Так відбувається «відкриття» способу знаходження невідомого числа. Це *доступна для 1 класу проблемна ситуація*, бо вона: близька до

життєвого досвіду дітей (яблука, лічба), викликає «трудність» (не можна порахувати відразу), спонукає відкрити новий спосіб обчислення.

2 клас (геометричні фігури):

Тема: Фігури та їх властивості (прямокутник і квадрат)

Проблемна ситуація:

Учитель показує на дошці дві фігури: квадрат зі стороною 4 см і прямокутник зі сторонами 2 см і 8 см.

Питання до дітей:

- Яка фігура більша?

Діти зазвичай відповідають, що прямокутник, бо він «довший».

Учитель пропонує перевірити:

- Давайте знайдемо площу обох фігур.

Учні обчислюють:

Площа квадрата $= 4 \times 4 = 16 \text{ см}^2$

Площа прямокутника $= 2 \times 8 = 16 \text{ см}^2$

Виявляється, що *площа однакова*, хоча вигляд фігур різний.

Ця ситуація підходить для 2 класу, бо: викликає здивування («різні, але однакові»), спонукає до відкриття нового знання (площа не залежить від форми, а від кількості квадратних одиниць), розвиває просторове уявлення і вміння робити висновки.

3 клас (дії з числами):

Тема: Множення та ділення

Проблемна ситуація:

Учитель запитує:

- У нас є 24 цукерки. Якщо покласти їх у коробки по 6 штук, то скільки коробок потрібно?

Діти лічать і отримують відповідь - 4 коробки.

Далі вчитель ускладнює ситуацію:

- А якщо у мене 25 цукерок? Скільки коробок треба тоді?

Учні стикаються з «трудністю»: 25 не ділиться на 6 без остачі.

Вони доходять висновку, що потрібно або *мати остачу*, або *додати ще одну коробку* для залишкових цукерок.

Так діти відкривають поняття *ділення з остачею*.

Ця проблемна ситуація підходить для 3 класу, бо: пов'язана з практичною життєвою задачею (цукерки, коробки), формує розуміння ділення з остачею, розвиває вміння знаходити нестандартне рішення.

4 клас (час):

Тема: Вимірювання часу. Календар.

Проблемна ситуація:

Учитель ставить запитання:

- У році 365 днів. Але чому іноді у лютому 29 днів і рік має 366 днів?

Діти пробують відповісти: «щоб було зручно лічити», «так вирішили люди» тощо.

Учитель уточнює:

- Якщо Земля обертається навколо Сонця за 365 днів, то чому календарі іноді додають ще один день?

Діти стикаються з труднощами і доходять висновку (з допомогою вчителя), що Земля робить повний оберт не за 365, а приблизно за 365 днів і 6 годин. За 4 роки ці «зайві години» складають цілу добу, тому виникає *високосний рік*.

Чому це проблемна ситуація? Бо вона: викликає здивування (чому «раптово» змінюється кількість днів у році), учні мають зіставити знання про час із реальною астрономічною подією, формується вміння робити висновки на основі спостережень і фактів.

Роль учителя у розв'язанні проблемних ситуацій під час уроків математики в початковій школі з учнями що мають порушення слуху полягає у організації пошуку. Вчитель не має бути для учнів просто

джерелом готових знань, він повинен вміти ставити *відкриті запитання*, які провокують мислення учнів, підтримувати учнів у процесі мислиннєвої діяльності, підказуючи лише напрямок, але не готову відповідь.

Розробка уроку математики (2 клас)

Тема: Таблиця множення числа 4.

Мета:

Ознайомити учнів з таблицею множення числа 4;
формувати вміння застосовувати нові знання у практичних ситуаціях;

розвивати логічне мислення, вміння аналізувати й робити висновки;
виховувати інтерес до математики через життєві приклади.

Хід уроку

1. Організаційний момент

Привітання.

Математичний настрій: «Сьогодні на уроці ми дізнаємося, як швидко лічити однакові предмети».

2. Мотивація. Створення проблемної ситуації

Учитель показує малюнок: у класі 4 ряди парт, у кожному ряду - по 5 парт.

Запитує:

- Скільки всього парт у класі?

Діти починають додавати: $5 + 5 + 5 + 5 = 20$.

Учитель уточнює:

- А чи можна швидше полічити?

Діти стикаються з проблемою: додавання довге, треба знайти коротший спосіб.

3. Відкриття нового знання

Учитель пояснює: замість багаторазового додавання однакових чисел ми можемо скористатися множенням. $4 \times 5 = 20$.

Далі складається *таблиця множення числа 4*.

4. Первинне закріплення

Обчислення за зразком:

$$4 \times 2 = ?$$

$$4 \times 3 = ?$$

$$4 \times 6 = ?$$

Робота з малюнками (яблука у кошиках, квіти у вазах).

5. Практична діяльність (групова робота).

Завдання для груп:

1. У кошику 4 яблука. Скільки яблук у 7 кошиках?
2. На кожній полиці 4 книжки. Скільки книжок на 9 полицях?
3. У кожному будиночку 4 вікна. Скільки вікон у 8 будиночках?

Учні розв'язують та пояснюють свої дії.

6. Підсумок уроку

Що нового ми відкрили?

Коли зручно застосовувати множення?

Який приклад допоміг зрозуміти таблицю числа 4?

7. Домашнє завдання

Вивчити таблицю множення числа 4.

Розв'язати задачу: «У кожній клітці сидить 4 кролики. Скільки кроликів у 6 клітках?»

Цей урок: побудовано на проблемній ситуації (як швидше полічити парти), він підводить учнів до *відкриття таблиці множення числа 4*, містить практичні завдання з життя.

Вчителю під час організації такої роботи з учнями важливо також пам'ятати, що проблемний метод навчання у початковій школі застосовується у *простій, доступній для учнів формі*: через наочні ситуації, ігри, життєві приклади.

Випереджальна методика навчання

Випереджальне навчання – це методика, за якої учні отримують *нові знання наперед*, тобто знайомляться з матеріалом ще до його докладного вивчення в класі. Такі випереджальні завдання можна подавати і вирішувати на протязі одного уроку, або на протязі якогось невеликого часу (кількох уроків) в залежності від теми і складності подання.

Ідея цієї методики полягає в тому, що учні «заздалегідь» відкривають нові поняття (часто у спрощеній, наочно-ігровій формі), щоб пізніше, під час основного пояснення, відчувати себе впевнено та активніше засвоювати матеріал.

Основні принципи застосування вчителем цієї методики під час уроку.

1. *Доступність* - інформація подається у зрозумілій для учнів, ігровій чи візуальній формі.
2. *Мотивація* - учні відчують, що вони «знають наперед», тому зацікавлені.
3. *Самостійність* - діти можуть виконати невеликі випереджальні завдання (намалювати, знайти приклади, полічити вдома).
4. *Поступовість* - випереджальні знання готують до подальшого глибшого вивчення теми.

Приклади застосування випереджальної методики вчителем в початковій школі на уроках математики.

- *1 клас (арифметика)*: перед вивченням дій віднімання вчитель пропонує учням знайти відповідь на запитання: «Було 5 яблук, одне з'їли - скільки залишилось?». Учні ще не знають терміна «віднімання», але інтуїтивно виконують дію.

- *2 клас (геометричні фігури):* перед вивченням прямокутника вчитель дає завдання намалювати «будиночки» чи «віконця» і запитує: «Яка в них форма?». Учні готуються до теми «прямокутник».
- *3 клас (множення):* перед вивченням множення на 7 учні отримують завдання знайти приклади у житті (тиждень має 7 днів, 7 кольорів веселки). Потім легше зрозуміти таблицю множення числа 7.
- *4 клас (час):* перед вивченням «дробів» учитель просить поділити яблуко на дві частини, торт поділити на чотири частини. Учні бачать поняття « $\frac{1}{2}$ », « $\frac{1}{4}$ » ще до введення терміну.

Ця методика потребує від учителя більшого часу на підготовку до уроку, ретельного продумування моменту застосування та подачі випереджального матеріалу. Вчителю необхідно дуже обережно відноситися до запровадження випереджального методу навчання, адже важливо не перевантажувати учнів, щоб «випереджальність» не стала складнішою за основний матеріал.

Проте, випереджальний метод навчання учнів з порушеннями слуху має свої суттєві переваги:

- » формує інтерес і мотивацію до подальшого вивчення нового матеріалу;
- » допомагає учням бути активнішими на уроці;
- » знімає страх перед «новим і складним» матеріалом;
- » розвиває самостійність і вміння знаходити інформацію.

Зразок уроку з використанням вчителем методики випереджального навчання учнів.

Урок математики (2 клас)

Тема: Таблиця множення числа 3.

Мета:

ознайомити учнів із таблицею множення числа 3;

формувати навички застосування множення у практичних завданнях;

розвивати логічне мислення, пізнавальну активність, уміння працювати самостійно;

виховувати інтерес до навчання через використання випереджальних завдань.

1. Організаційний момент

Привітання.

Математична розминка («ланцюжок прикладів» на додавання і віднімання).

2. Мотивація

Учитель:

- Сьогодні ми дізнаємось нову таблицю множення, але перед цим деякі учні вже виконали цікаві завдання вдома.

3. Використання випереджальних завдань

Учні презентують свої випереджальні завдання:

- 1 група отримала завдання знайти приклади з життя, де зустрічається число 3 (трикутники в малюнках, трьохколісний велосипед, світлофор із трьома кольорами).

- 2 група підготувала малюнки предметів по 3 (наприклад, по 3 яблука в кошиках).

- 3 група записала вирази багаторазового додавання: $3+3+3$, $3+3+3+3$.

Завдяки цьому діти вже підготовлені до теми.

4. Відкриття нового знання

Учитель:

- Ми бачимо, що число 3 часто зустрічається в житті. А тепер навчимося швидко лічити предмети по 3.

Складається таблиця множення числа 3:

$$3 \times 2 = 6$$

$$3 \times 3 = 9$$

$$3 \times 4 = 12 \dots$$

Діти разом з учителем будують таблицю на дошці.

5. Первинне закріплення.

Усні обчислення за картками:

У кошику 3 груші. Скільки груш у 5 кошиках?

У кожній клітці 3 кролики. Скільки кроликів у 7 клітках?

Гра «Швидкий рахунок»: учитель показує картку з прикладом (3×4), діти відповідають хором.

6. Практична діяльність (робота в парах)

Учні отримують картки із завданням: намалювати предмети групами по 3 та скласти вираз множення.

7. Підсумок уроку

Учитель запитує:

- Що нового ми сьогодні вивчили?
- Які завдання допомогли нам підготуватись до уроку?
- Де в житті ми можемо використати множення на 3?

8. Домашнє завдання

Вивчити таблицю множення числа 3.

Скласти і записати власну задачу з множенням на 3.

На цьому уроці *випереджальні завдання* допомогли учням:

- бути більш активними,
- відчувати «успіх наперед»,
- легше засвоїти новий матеріал.

Для вчителів демонструємо таблицю випереджальних завдань по класах.

Схема-таблиця

Випереджальне завдання

Клас	Тема уроку	Випереджальне завдання	Очікуваний результат
1 клас	Додавання числа 1	Дати дітям практичне завдання: «У тебе 3 олівці. Я подарую ще один. Скільки тепер?»	Учні відкривають для себе правило «додавання одиниці».
1 клас	Геометричні фігури	Запропонувати знайти в класі предмети круглої, квадратної та трикутної форми	Учні усвідомлюють, що математичні фігури існують у навколишньому середовищі.
2 клас	Таблиця множення числа 2	Дати завдання знайти всі пари предметів у класі (парти, вікна, тощо)	Діти інтуїтивно знайомляться з множенням на 2.
2 клас	Одиниці вимірювання довжини	Запропонувати учням вдома виміряти зошит, ручку, олівець, підлогу за допомогою сірникової коробки або кроків	Учні розуміють практичну потребу вимірювати довжину стандартними одиницями.
3 клас	Письмове додавання і віднімання	Дати задачу: « $356 + 487 = ?$ ». Запитати, як можна обчислити без калькулятора.	Діти стикаються з труднощами й готуються до вивчення письмового алгоритму.
3 клас	Периметр фігур	Запропонувати дітям обвести долоньку та полічити скільки	Учні інтуїтивно знайомляться з поняттям периметра.

Клас	Тема уроку	Випереджальне завдання	Очікуваний результат
		«крайових» клітинок займає малюнок	
4 клас	Множення та ділення багатоцифрових чисел	Запропонувати обчислити вартість: «У книжці 128 сторінок. У 6 таких книжках скільки сторінок?»	Учні бачать практичність обчислень і розуміють потребу в алгоритмі множення багатоцифрових чисел.
4 клас	Дроби ($\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$)	Розділити піцу або пиріг на 3 і 4 рівні частини, дати дітям по шматочку	Учні засвоюють ідею «ціле можна поділити на рівні частини».

Ця таблиця демонструє, як випереджальні завдання готують учнів до сприйняття нового матеріалу через знайомі й цікаві приклади, полегшують їм розуміння, вивчення та засвоєння нового математичного матеріалу.

Формування ключових компетентностей в учнів початкової школи

Сучасна початкова освіта спрямована не лише на засвоєння знань, умінь і навичок, а й на розвиток *ключових компетентностей*, необхідних для успішної самореалізації дитини у швидкозмінному світі. Відповідно до *НУШ* (Нової української школи) формування компетентностей розглядається як один із головних результатів навчального процесу.

Поняття ключових компетентностей несуть в собі інтегровані характеристики особистості, які поєднують знання, уміння, навички, цінності й досвід, які дають можливість учням ефективно діяти у різних життєвих ситуаціях.

Компетентнісний підхід в роботі вчителя відносно до учнів, які мають порушення слуху є вкрай важливим. Він дає можливість учням

робити поступовий перехід від простого відтворення знань до формування здатності *самостійно мислити, вирішувати проблемні ситуації, спілкуватися, працювати з інформацією, творчо діяти.*

*Ключові компетентності молодших школярів
(згідно з Державним стандартом початкової освіти)*

1. Спілкування державною мовою (усною, або жестовою) - уміння висловлювати власні думки, вести діалог, формулювати запитання та відповіді.

На початковому рівні - ознайомлення з іншими мовами та культурами.

3. Математична компетентність - уміння застосовувати знання для розв'язання практичних завдань, розвиток логічного мислення.

4. Компетентності у природничих науках і технологіях - пізнання навколишнього світу через досліди, спостереження, дослідження.

5. Інформаційно-цифрова компетентність - використання цифрових технологій для пошуку, аналізу та представлення інформації.

6. Уміння вчитися впродовж життя - розвиток самостійності, організованості, навичок планування.

7. Соціальна і громадянська компетентність - уміння співпрацювати з іншими, повага до прав людини, толерантність.

8. Підприємливість і фінансова грамотність - здатність приймати рішення, планувати дії, раціонально використовувати ресурси.

9. Культурна компетентність - усвідомлення своєї культурної ідентичності, повага до культурного розмаїття.

10. Екологічна грамотність і здорове життя - дотримання правил безпеки, формування екологічної свідомості, турбота про здоров'я.

*Основні компетентності, які розвиває вчитель початкової ланки навчання
на уроках математики*

› Логічне мислення.

Уміння аналізувати, порівнювати, робити висновки.

Приклади завдань: логічні задачі, пошук зайвого числа або фігури, відновлення послідовності чисел.

› Уміння вирішувати проблемні ситуації.

Пошук оптимального способу дії в нестандартній ситуації.

Приклади завдань: задачі з надлишковими чи недостатніми даними; реальні життєві ситуації (планування бюджету на шкільну екскурсію).

› Уміння працювати в команді.

Спільне виконання завдань, розподіл ролей, обговорення рішень.

Приклади завдань: групова робота над математичним проектом («Вимірюємо шкільний двір і складаємо його план»).

› Уміння висловлювати судження.

Формулювання та аргументування власної думки (усною, або жестовою мовами).

Приклади завдань: «Поясни, чому ти вважаєш цей спосіб розв'язання найзручнішим»; дискусії на уроці: «Чи можна цю задачу розв'язати іншим способом?».

Під час формування компетентностей в учнів на уроці учителям доцільно:

▪ використовувати *відкриті запитання* (де є кілька правильних відповідей або способів розв'язання);

▪ давати учням можливість *помилятися без страху* та вчитися на помилках;

▪ залучати учнів до *колективного обговорення* та взаємооцінювання;

▪ під час групової роботи призначати *різні ролі* (лідер, доповідач, записувач, контролер часу).

У своїй роботі на уроках математики, формуючі ключові компетентності в учнів з порушеннями слуху початкової ланки освіти, вчителю потрібно враховувати:

- вікові та психологічні особливості молодших школярів (перевага наочно-образного мислення, потреба в грі, емоційна чутливість);
- мовленнєві особливості кожного учня (ступень володіння усною, або жестовою мовами);
- використовувати *інтерактивні методи* навчання (ігри, проєкти, дискусії, робота в групах);
- враховувати *міжпредметні зв'язки* - показ практичного застосування знань з різних навчальних предметів;
- завжди пам'ятати про *індивідуалізацію та диференціацію* - завдання різного рівня складності, можливість самостійного вибору способу виконання;
- поєднувати *традиційні методи навчання та сучасні технології* (ІКТ, мультимедіа, цифрові вправи).

Урок математики (3 клас)

Тема: Задачі на множення та ділення.

Мета:

- формувати вміння розв'язувати задачі на множення й ділення;
- розвивати логічне та критичне мислення, уміння працювати з інформацією;
- формувати навички роботи в групі, вміння висловлювати власні судження;
- виховувати відповідальність і вміння застосовувати знання у повсякденному житті.

Хід уроку

1. Організаційний момент.

Математична розминка «Мозковий штурм»:

Скільки буде $36 : 6$?

Яке число треба помножити на 7, щоб отримати 28?

Який вираз коротший: $5 + 5 + 5 + 5$ чи 5×4 ?

(Формування *математичної компетентності*, *уміння швидко оперувати числами*).

2. Мотивація.

Учитель:

- Сьогодні ми будемо розв'язувати задачі, які допоможуть нам у реальному житті - у магазині, під час подорожей, у побуті.

(Формування *уміння застосовувати знання в життєвих ситуаціях*).

3. Робота над проблемною ситуацією.

Задача-ситуація:

У магазин привезли 24 кг печива. У кожну коробку кладуть по 6 кг. Скільки коробок потрібно?

Діти обговорюють у групах: як розв'язати - через дію ділення чи дію віднімання.

Висновок: $24 : 6 = 4$ (коробки).

Формуються *компетентності розв'язування проблем*.

4. Закріплення знань (групова робота).

Учні поділяються на групи й отримують задачі:

1. У класі 5 рядів парт, у кожному ряду по 4 парти. Скільки всього парт?

2. У кожній клітці сидить 3 каченят. Скільки каченят у 7 клітках?

3. Книжка коштує 25 грн. Скільки коштують 4 такі книжки?

(Формування *уміння працювати в команді*, *розподіляти ролі, домовлятися*).

5. Рефлексія (розвиток комунікативних компетентностей).

- Що було легким, а що викликало труднощі?

- Як ви домовлялися у групах?

- Де нам у житті потрібні множення й ділення?

6. Підсумок уроку.

Учитель підкреслює: сьогодні ми розвивали не лише математичні знання, а й уміння:

*мислити логічно,
розв'язувати проблеми,
працювати разом,
висловлювати власну думку.*

7. Домашнє завдання.

Скласти власну задачу з життя (про покупки, подорож або ігри з друзями), де треба використати множення чи ділення.

На цьому уроці чітко простежується розвиток *ключових компетентностей*: математичної, уміння вчитися впродовж життя, ініціативності й підприємливості (через практичні задачі), соціальної та громадянської (робота в групі), комунікативної.

Виходячи з усього вище зазначеного можливо зробити єдино вірний висновок, що формування ключових компетентностей в учнів початкової школи - це системний процес, який охоплює не тільки засвоєння знань, а й розвиток уміння їх застосовувати, мислити критично, взаємодіяти з іншими та приймати відповідальні рішення. Саме компетентнісний підхід забезпечує підготовку молодшого школяра до подальшого навчання та життя в сучасному суспільстві.

На вчителя покладається велика відповідальність за формування в учнів ключових компетентностей, необхідних для життя, навчання та праці у майбутньому, вчитель відіграє провідну роль у цьому процесі, адже саме він створює умови, що сприяють розвитку особистості дитини. Тому вчитель, який не володіє сучасними методиками навчання, повинен постійно займатися підвищенням своєї професійної майстерності, тільки в такому випадку він зможе методично вірно будувати і проводити сучасні уроки використовуючи новітні методики і розвивати в учнів їхні компетентності.

Доведено, що новий зміст освіти, виникнення інноваційних методик навчання, реформування соціально-економічної системи створили в суспільстві ситуацію, коли неможливо навчитися чогось раз на все життя. У зв'язку з цим освітяни мають постійну потребу у поглибленні й оновленні знань.

Сподіваємось, що представлені матеріали стануть корисним інструментом у професійній діяльності вчителів, сприятимуть підвищенню якості математичної освіти та створенню комфортного, стимулюючого до навчання середовища для кожного учня.

Розділ 3

ДІТИ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

В'ячеслав Засенко

Одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері освіти є створення умов особам з особливими освітніми потребами для реалізації їхніх прав на рівний доступ до якісної освіти, розвиток особистих інтелектуальних і професійних можливостей.

І в цьому сенсі проблема забезпечення якісного і ефективного психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими потребами, безсумнівно, є визначальною у здобутті ними будь-якого рівня освіти. Адже саме ця найвразливіша і найнезахищеніша категорія громадян нашої держави потребує найбільшої уваги і допомоги у всіх видах своєї діяльності і на будь-якому етапі життєвого шляху.

Важлива роль відводиться забезпеченню саме організаційних та змістово-методичних аспектів психолого-педагогічного та корекційно-розвивального супроводів дітей з особливими освітніми потребами в умовах кризових ситуацій, а також звертається увага на посилення ролі сім'ї з урахуванням особливостей домашнього середовища та необхідності дотримання здоров'язберігаючого, охоронно-педагогічного режиму.

Сказане, безумовно, стосується й осіб з порушеннями слуху, навчання й соціалізація яких потребує надання відповідного психолого-педагогічного супроводу й створення відповідних умов.

Тож, в стислий спосіб спробуємо нагадати особливості розвитку таких осіб і, що важливо, розглянути хоча б окремі складові забезпечення відповідного супроводу їхнього перебування в умовах інклюзивного закладу освіти.

Порушення слуху тією чи іншою мірою зустрічаються досить часто і в дорослих, і в дітей віком різного віку. Більшість з них носить тимчасовий характер, наприклад, при запаленні середнього вуха (отитах), застудах, утворенні сірчаних пробок, при аномальній будові зовнішнього та середнього вуха (відсутність або недорозвинення вушних раковин, зарощення слухових проходів, дефекти барабанної перетинки, слухових кісточок та ін.), при ексудативних отитах. Такі порушення слуху називаються кондуктивними. Сучасна медицина (зокрема і вітчизняна) має у своєму розпорядженні різноманітні засоби їх усунення як методами консервативного лікування, так з допомогою оперативного втручання. Зазвичай, внаслідок лікування, іноді тривалого, слух відновлюється.

Іншу групу порушень слуху складають, так звані, стійкі порушення, пов'язані з ураженням внутрішнього вуха – сенсоневральна (нейросенсорна) слабкочуючість і глухота. При цих порушеннях сучасна медицина відновити нормальний слух не може. Може йтися лише про підтримуючу терапію, певні профілактичні заходи, слухопротезування (підбір індивідуальних слухових апаратів) та тривалу систематичну педагогічну корекцію.

Причинами слабкочуючості та глухоти можуть бути: захворювання матері під час вагітності (особливо небезпечні краснуха, грип), різні родові травми, дитячі інфекції, наприклад, кір, скарлатина, паротит (свинка), інші захворювання дитини (грип, дифтерія, менінгіт, пневмонія та т. д.), застосування ототоксичних антибіотиків, травми голови. Велика

ймовірність появи стійкого зниження слуху, якщо дитина народилася ослабленою, з малою вагою, недоношеною, якщо в її батьків чи інших родичів порушено слух.

Навіть незначне, здавалося б, зниження слуху, що настало в ранньому дитинстві, негативно позначається на розвитку дитини. При значній слабкочуючості та глухоті без спеціального навчання вона взагалі не опановує мову. Це відбувається тому, що дитина не чує свого голосу, не чує мови оточуючих і, отже, не може її наслідувати. Різке недорозвинення мови або її відсутність ускладнюють контакти дитини з навколишнім світом, порушують процес формування пізнавальної діяльності і в цілому – її особистості.

За наявності ранньої адекватної корекційної дії ці тяжкі наслідки можуть бути ослаблені і навіть подолані.

У країні створено систему сурдологічної та педагогічної допомоги дітям з порушеним слухом, починаючи з перших місяців життя.

При першій підозрі на зниження слуху у дитини її необхідно обстежити у спеціалізованому медичному закладі, що є у всіх містах країни.

Уточнюється стан слухової функції дитини, намічаються та проводяться необхідні медичні заходи (можливе лікування, слухопротезування), визначаються можливі шляхи спеціальної педагогічної допомоги з урахуванням віку дитини, стану її слуху та мовлення, рівня її психофізичного розвитку, місця проживання та можливостей сім'ї.

У ранньому віці (протягом перших двох-трьох років життя) корекційна педагогічна робота організується в сім'ї. Батьки одержують необхідні консультації з виховання та навчання свого нечуючого малюка у сурдопедагога.

Нечуючі діти дошкільного віку можуть виховуватися в спеціальних дитячих садках і спеціальних групах при масових дошкільних закладах.

Існує диференційоване навчання для глухих і слабкочуючих дошкільнят; в одну групу, зазвичай, об'єднують дітей одного віку, близьких за станом слуху та мови.

За бажанням батьків дошкільники, що нечують, можуть виховуватися, як зазначалося, і вдома. У цьому випадку корекційна робота проводиться під керівництвом спеціаліста-сурдопедагога сурдологічного кабінету або педагога консультативної групи, які можуть створюватися при спеціальних дошкільних закладах.

Цілком зрозуміло, що в період кризових ситуацій, воєнного часу проведення такої роботи відчутно ускладнюється або взагалі унеможлиблюється.

Загалом же завданнями спеціального навчання дошкільнят з порушеним слухом є повноцінний розвиток дитини відповідно до її віку, формування у неї словесної мови (як в усній, так і в письмовій формі), підготовка до шкільного навчання.

Роботу з учнями у всіх спеціальних школах спрямовано на різнобічний розвиток дитини, подолання тяжких наслідків, викликаних ураженням слухового аналізатора, і відставання у мовному розвитку. Спеціальні школи вирішують також загальноосвітні завдання. Так, у них глухі й учні, що слабочують, отримують цензову неповну середню (а в низці шкіл – середню) освіту, але за триваліший час, ніж у масовій школі.

Нерідко серед педагогів масових дитячих садків і шкіл існує думка, що якщо дитина не чує, то їй слід навчатися в одній із спеціальних установ, які створено для таких дітей. Втім, вся історія сурдопедагогіки засвідчує, що є нерідкістю випадки успішного навчання глухих і слабкочуючих дітей разом з чуючими однолітками.

У чому ж привабливість для батьків інтегрованого чи інклюзивного навчання?

Масові дитячі садки та школи зазвичай знаходяться поблизу будинку, де живе дитина, тому, щодня відвідуючи ці установи, вона не

відірвана від сім'ї, від друзів у дворі, сусідів. Не така справа зі спеціальними дитячими садками та школами для дітей з порушеним слухом. У зв'язку з тим, що стійкі порушення слуху у дітей зустрічаються відносно рідко (0,2-0,3%), кожна область має лише кілька таких установ, які до того ж розташовані зазвичай у великих містах, отже більшість дітей живуть далеко від них. Навіть при найбільш розвиненій мережі спеціальних дитячих садків і шкіл, щоб дістатися до «свого» садка або школи, необхідно витратити годину-півтори.

Крім цього, дитина протягом тривалого часу змушена постійно перебувати серед дітей, які погано чують і тому погано говорять. Якщо вона лише починає опановувати словесну мову, вона гостро потребує спеціально організованого мовленнєвого середовища, яке цілеспрямовано створюється в спеціальній установі. Якщо ж рівень мовного розвитку дитини вище, ніж в дітей її групи (класу), це певною мірою стримує, гальмує розвиток в неї повноцінного мовлення.

Все це є причинами, через які значна частина батьків не хоче віддавати свого сина або доньку в інтернатну установу, і це є однією з причин появи дитини, що не чує, у звичайному дитячому садку або школі. Ясна річ, що бувають і особливі сімейні обставини, через які батьки не можуть віддати дітей до інтернату; буває, що стан здоров'я дитини не дає змоги перебувати в інтернатних умовах.

Як би там не було, але в масових установах нерідко зустрічаються діти з порушеною слуховою функцією, і тому для вихователя дитячого садка або вчителя класу, до якого потрапила така дитина, важливо знати якнайбільше про особливості глухих і слабкочуючих, своєрідність розвитку мови у них та сприйняття ними мови оточуючих, про те, яку роль виконує слуховий апарат та багато іншого. Дуже важливо уявляти собі труднощі життя нечуючої людини у світі, що звучить, розуміти, чим вони викликані, бути в змозі допомогти їх подолати і хотіти цього, хотіти

допомогти нечуючій дитині стати повноцінним членом дитячого колективу.

Такі знання є принципово важливими, вони є підвалиною для організації і провадження саме особистісно орієнтованого навчання й індивідуального підходу до кожної дитини.

У період дошкільного дитинства батьки самі обирають, чи віддати дитину до спеціальної дитячої установи чи займатися з нею вдома. Про порушення слуху у малюка батьки починають здогадуватися часто тому, що у дитини не розвивається мова або її розвиток затримується. Так, слова з'являються не в рік-півтора, а до двох-трьох років, фразовою мовою діти починають опановувати ще пізніше, і при цьому зазвичай порушена її граматична структура. Звучання мови у таких дітей часто різко відрізняється від звучання мови їхніх однолітків, що навіть погано говорять, оскільки воно дуже специфічне, оскільки зумовлено не віком (періодом фізіологічної недорікуватості), а порушенням слуху.

Слід зауважити, що батьки раніше звертають увагу на те, що малюк не говорить сам, ніж на те, що він погано розуміє звернене до нього мовлення. Це пов'язано з тим, що спілкування з дитиною завжди відбувається у конкретній ситуації, зазвичай їй знайомій, супроводжується природними жестами, показом предметів. В цих умовах створюється враження, що дитина розуміє мову. Наприклад, коли тато, увійшовши до квартири, просить принести капці, малюк із радістю біжить за ними. Це не означає, що він зрозумів, що сказав тато, він міг здогадатися про це щодо ситуації.

Переконавшись, що у дитини дійсно порушений слух, батьки купують для неї індивідуальний слуховий апарат, рекомендований лікарем, і вважають, що тепер для нормального розвитку мови їхній дитині необхідне лише спілкування з однолітками, що говорять. Тому часто дитину, що навіть зовсім не говорить, віддають до масового дитячого садочка. Спостереження показують, що цей шлях, як правило,

неефективний: дитина не розуміє мови ні вихователів, ні дітей, а дорослі та однолітки не розуміють її, внаслідок чого у неї формується і поступово закріплюється неправильна мовна поведінка. Дитина усміхається і киває у відповідь на будь-яке мовленнєве звернення або, навпаки, відвертається від того, хто говорить, намагається «відійти» від мовних контактів; не намагаючись зрозуміти мовну інструкцію, вона дивиться на те, чим зайняті інші діти, і наслідує їх. У таких умовах дитина, звичайно, опановує певні норми соціальної поведінки, але все це не сприяє нормалізації процесу розвитку мови.

Нечуючому дошкільнику необхідно забезпечити правильне мовленнєве спілкування з урахуванням його обмежених можливостей, психічний розвиток відповідно до віку, проведення спеціальної корекційної роботи з розвитку його слуху, мовлення та мови.

Все це вимагає створення спеціальних умов навчання та використання специфічних сурдопедагогічних методів та прийомів. Ось чому на початковому етапі навчання з дитиною, що не чує, необхідно працювати або вдома під керівництвом вчителя-дефектолога, або в спеціальному дошкільному закладі.

Залежно від того, наскільки успішно і в якому темпі дитина опановує фразову мову, вирішується питання про доцільні організаційні форми подальшого виховання дошкільника, що не чує: чи продовжувати навчання в домашніх умовах або в спеціальній дошкільній установі, чи направити дитину до масового дитячого садка, не припиняючи спеціальної корекційної роботи з нею. Вибір тієї чи іншої форми визначається не лише успішністю мовного розвитку дитини, а й рівнем розвитку її пізнавальної діяльності (відповідно до віку), станом здоров'я дитини, її особистісними особливостями (у тому числі ставленням до власного порушення), бажанням батьків та їхніми можливостями активної участі у реабілітаційній роботі.

Виховання в масовому дитячому садку доцільно рекомендувати для нечуючих дошкільнят з високим рівнем розвитку пізнавальної діяльності, які вже володіють розгорнутою фразовою мовою, добре розуміють звернену до них мову дорослих і дітей, які чітко (зрозуміло для оточуючих) говорять. При цьому важливо враховувати психофізичний статус дитини: засвоєння програми масового дитячого садка з паралельними корекційними заняттями пов'язане із значними психофізичними навантаженнями, тому інклюзивна форма навчання може бути показана, зазвичай, тим дітям, які нечують і не мають інших відхилень у розвитку.

До семи років перед батьками гостро постає питання, де навчати дитину далі: у спеціальній школі чи масовій школі біля дому.

До початку шкільного навчання навіть діти, щочують, «підходять» з різним рівнем загального і мовного розвитку; тим паче це стосується дітей з порушеним слухом. Ці відмінності визначаються не лише індивідуальними особливостями дитини, рисами її особистості, а й станом слухової функції, часом початку корекційної роботи, її адекватністю і ефективністю, наявністю додаткових відхилень у розвитку.

Як би там не було, щорічно частина тих, хто слабко чує і навіть глухих дітей виявляється підготовленою до навчання в масовій школі. Цих дітей можна умовно поділити на три групи.

Першу групу становлять діти з незначним зниженням слуху: зазвичай відчують труднощі при сприйнятті лише шепітної мови. Нерідко ні вони самі, ні оточуючі не помічають цих труднощів. До школи вони відвідували масовий дитячий садок або це, так звані, «домашні діти».

До другої групи відносяться діти, які, незалежно від ступеня наявного у них зниження слуху, в результаті ранньої систематичної корекційної роботи, до семи років добре говорять, не мають значних труднощів в усному спілкуванні з людьми, якічують, вміють читати і пишуть друкованими літерами. Рівень їхнього загального та мовного

розвитку виявляється помітно вищим, ніж у тих дітей, яких комісія інклюзивно-ресурсного центру направляє до спеціальних шкіл. Ці діти у дошкільний період могли виховуватися як удома, так і у спеціальному дитячому садку.

Третя група – це діти, які втратили слух у віці 5-6 років (або пізніше). Їхнє усне мовлення формувалося на повноцінній слуховій основі, внаслідок чого воно практично не відрізняється ні за структурою, ні за звучанням від мовлення однолітків. Втім, через раптову втрату слуху вони втратили можливість сприймати і через це розуміти усне мовлення оточуючих. За умови своєчасно розпочатої та успішної роботи по відновленню можливості усного спілкування ці діти можуть навчатися разом з чуючими.

Якщо діти з незначним зниженням слуху бувають готові до інклюзивного навчання навіть за відсутності систематичної допомоги з боку сурдопедагога, то діти другої та третьої груп можуть бути підготовлені до навчання в масовій школі лише завдяки систематичній інтенсивній роботі сурдопедагога та самовідданий повсякденній участі у ній батьків.

Вихованню цієї готовності значною мірою може сприяти перебування дошкільника, що не чує, в масовому дитячому садку, хоча б за рік до школи.

Непоодинокі випадки, коли до масової школи переводять дитину зі спеціальної школи для слабкочуючих дітей (нині – це навчально-реабілітаційні центри). Це стає можливим для дітей різного віку, що виділяються вищим рівнем загального, мовленнєвого та мовного розвитку, а також за відсутності в цій спеціальній установі адекватних умов їх навчання (наприклад, якщо немає класів, як раніше виокремлювали, першого відділення, немає старших класів).

Як уже було сказано, прагнення батьків навчати свою дитину в масовій школі зумовлене, перш за все, бажанням не відривати її від себе,

сім'ї. Крім того, за рівнем мовного розвитку такі готові до масової школи діти значно ближче до чуючих школярів, ніж до учнів спеціальних шкіл для глухих і слабкочуючих (НРЦ). Тому мовленнєве середовище в масовій школі виявляється сприятливішим для подальшого вдосконалення мови дитини, що не чує.

Таким чином, освітня інтеграція може бути рекомендована дітям з порушеним слухом у різному віці: дошкільнятам, школярам різних класів. Практика засвідчує, що вона може бути реалізована у разі, якщо рівень їхнього психофізичного і мовного розвитку близький до нормального.

Принагідно зазначимо, що на момент вступу до масового дитячого садка чи школи діти з порушеннями слуху мають практично володіти рідною мовою та за рівнем мовного розвитку наближатися до вікової норми. Надамо узагальнену характеристику мови дитини з порушенням слуху, яку можна вважати готовою до інтеграції з дітьми, щочують.

У дитини накопичено запас повсякденно-розмовних слів, достатній для мовного спілкування. Вона, як правило, точно відтворює в мові звуковий (звуко-літерний) і морфемний склад цих слів. Вона вміє поєднувати слова за законами української граматики і будувати синтаксично правильні речення. Дитині доступне розуміння нескладних текстів казок, віршів, оповідань. Вона сама може переказати прочитане, скласти розповідь за картинкою, передати зміст побаченого на телевізійному екрані, самостійно розповісти про події зі свого життя. Мовні вміння та навички дають змогу дитині вступати в діалог, відповідати на репліки співрозмовника, ставити запитання, підтримувати розмову. Її мова цілком виразна, розбірлива, і співрозмовник зазвичай легко розуміє її. Своєю чергою дитина сприймає слова співрозмовника на слухо-зоровій основі: тобто, використовуючи свої слухові можливості, одночасно стежить очима за рухами губ особи, що говорить, «зчитуючи» її мову (читання з губ). Слід підкреслити, що до початку інтегрованого (інклюзивного) навчання бажано, щоб діти, які поганочують, володіли

грамотою – читанням і письмом (друкованими літерами). Для вступників до школи ця вимога є важливою. За рівнем мовного розвитку такі діти, як правило, значно випереджають вихованців спеціальних дитячих закладів для глухих і слабкочуючих дітей.

Втім, треба визнати і наступне: навіть відповідаючи в цілому перерахованим вимогам, мова більшості дітей з порушеннями слуху відрізняється низкою особливостей, що іноді набувають характеру стійких відхилень від мовної норми і зберігаються досить довго в період не лише дошкільного, а й шкільного навчання. Про них мають знати педагоги масових закладів освіти, у яких навчаються нечуючі діти.

Важливо розглянути деякі особливості словника таких дітей.

Як правило, за обсягом словникового запасу така дитина поступається середньому дошкільнику чи середньому учневі масової школи. Насамперед, це стосується пасивного словникового запасу. У нормі пасивний словник (розуміння слів) перевищує активний (вживання слів). Водночас у дитини з порушеннями слуху це співвідношення інше: її пасивний і активний словник за обсягом майже повністю збігаються. Вона добре розуміє ті слова, які вживає у своїй мові.

У словнику таких дітей нерідко відсутні слова з абстрактним значенням, які не так часто зустрічаються в розмовній мові, але разом з тим зазвичай відомі дитині, що чує: чудеса, перемога, мріяти, зрозуміти, побороти, вільний, серйозний і т.д. Одночасно в дефіциті бувають слова, що мають цілком конкретне значення та позначають частини цілого: ручка, кришка, носик, дно (у чайника); шкарпетка, п'ята, підошва, шнурки (в черевіку); кишень, лямки (у шкільному рюкзаку). Дитина може не знати слів, що позначають у чомусь подібні об'єкти, і тому, наприклад, називає "будинком" і хату, і курінь, і намет, і навіть собачу будку. Для неї також можуть виявитися незнайомими слова, які є синонімами до добре знайомого слова. Так, широко користуючись словом будинок, вона не розуміє слів житло, будівля.

У словнику глухої або слабкочуючої дитини може «не вистачати» ще багатьох і багатьох слів. І навіть у початковій школі вчитель досить часто виявлятиме це як в усних та письмових висловлюваннях дітей, так і при читанні ними віршів, оповідань, казок.

Мова дітей з порушеннями слуху відрізняється як кількісною недостатністю словника, так і якісною своєрідністю.

Характерними для дітей з порушеннями слуху є порушення звуко-літерного складу слів. Помилки цього виду найбільш типові для дітей, що слабочують, здатних частково сприймати на слух мову розмовної гучності. Якісь звуки дитина не вловлює зовсім, інші сприймає неправильно. Крім цього, вона чітко чує лише ударні частини слова. Через це префікси, закінчення, які в українській мові є ненаголошеними, вона розрізняє на слух недостатньо. Дитина спотворено чує слово, спотворено запам'ятовує його і тому так само спотворено вимовляє та пише. Це буває навіть у випадках, коли діти вміють правильно вимовляти звуки як такі. Якщо в усному мовленні деякі помилки такого роду можуть залишитися непоміченими, то на письмі вони проявляються часто.

Ось ці помилки.

1. Змішування звуків:

- дзвінких приголосних з глухими: блакала (плакала), крафин (графин), каюда (каюта), катує (готує);
- твердих приголосних з м'якими: всу (всю), ряда (рада), ягоді (ягоди), злякався (злякався), сина (синя);
- свистячих приголосних з шиплячими: чаш (час), сахи (шахи), тіштечко (тістечко);
- африкат (ц, ч) зі звуками, що їх складають (т + с, т + ш): всепився (вчепився), кришить (кричить);
- звуків с і з зі звуками т і д: витить (висить), тила (сила), лодинка (лозинка).

2. Пропуск звуків при збігу кількох приголосних: латівка (ластівка), одурив (обдурив).

3. Перестановка та включення окремих звуків: наушинки (навушники), каторна (картонна).

4. Пропуски ненаголошених частин слова: метає (підмітає), діти вчать (вчаться) у школі.

Чим молодша дитина, чим менше в неї стаж спеціальних занять, тим вища ймовірність подібних помилок як в усній, так і в письмовій мові. З віком, у міру навчання та накопичення мовного досвіду, ці порушення майже повністю долаються.

Спотворення слів, характерні для дітей, що слабкочують, не мають місця у глухих, які не можуть самостійно опановувати мову на слуховій основі. Кожне нове слово вперше повідомляється глухій дитині одночасно з її написанням. Письмовий образ слова, як більш постійний, виявляється й більш стійким. Якщо глухому учневі вдалося досить добре засвоїти літерний та артикуляційний склад слова, він його пише правильно. Якщо цього не відбувається, то дитина може переставити звуки, пропустити деякі з них. Втім, так званих, «слухових» помилок у глухих, як правило, не спостерігається.

До найтипівіших особливостей мовного розвитку дітей з вадами слуху можна віднести проблеми оволодіння лексичним значенням слова. У таких дітей значення слів, особливо слів, що рідко вживаються, можуть бути недостатньо точними і диференційованими. В одних випадках слову надається дуже широке значення, в інших, навпаки – дуже вузьке. В результаті слова іноді використовуються не в тому значенні, в якому вони вживаються в нашій мові. Наприклад, дитина за картинкою складає речення: «Перед будинком на маленькому саду (замість – на клумбі) росли квіти»; «Після дощу з землі виліз змії (замість – черв'як)»; «Бабуся з коробки (замість – скрині) дістала хустку»; «Дядько підмітає вулицю великим пензликом (замість – мітлою)»; «Робітник працює на моторі

(замість – на верстаті)»; «Пробіг собака, і на снігу залишилися ямки (замість – сліди)»; «Хлопчик відкрив водогін (замість – кран), і потекла вода».

Як бачимо, діти заміщають слова не довільно, а за певними ознаками: за зовнішньою схожістю об'єктів, що позначаються, за їх функціональною подібністю, за приналежністю до однієї ситуації, стосовно «ціле – частини» і т.д. Ці заміни спровоковані відсутністю у лексиконі дитини потрібного слова. Натомість відсутнього вона «підставляє» інше слово, діючи цілком розумно відповідно до своїх уявлень про реальні об'єкти.

Такі заміни є логічними. Їх завжди можна пояснити смисловим зв'язком, який існує між тим словом, яке вжито, і тим, замість якого воно вжито. Щоразу заміщення відбувається всередині певної смислової групи. У всіх без винятку випадках з безперечною чіткістю виступає зв'язок явищ, який змушує дитину, яка має дещо обмежений запас слів, робити такі заміни.

Зупинимось ще на одній групі заміщень слів, які можна зустріти переважно у дітей, що слабо чують. Дитина говорить або пише палички замість пальчиків, консерви замість конверт, лящ замість кліщі і т.п. Наведені заміни мають у своїй основі звукову схожість слів. Дитина, яка погано чує, нечітко розрізняє на слух акустично близькі звукові комплекси, і це стає причиною змішування лексичних значень фонетично схожих слів.

Якщо такі помилки трапляються у глухих, вони мають іншу природу – не слухову, а візуальну (зорову). Наприклад, глуха дитина знає слово гусак. Зустрівши нове для себе слово гуслі, вона за подібністю графічного образу (на письмі), за артикуляційною близькістю (в усній мові) теж може помилково прийняти його за відоме йому слово гусак. На явище заміни слів за звуко-літерною близькістю, незалежно від його природи, слід

звернути увагу як батькам так і педагогам, що вкрай важливо в контексті особистісно орієнтованого навчання.

Розглядаючи можливі помилки дітей з вадами слуху, слід виділити групу словотворчих порушень. Дитина використовує в слові «чужорідний» суфікс або префікс, пропускає ці морфеми або вставляє зайві: перепідстрибнула замість підстрибнула; «Хлопчик дивився (замість задивився) на собаку». Такі помилки – результат неповного оволодіння значенням різних морфем.

Характеризуючи дітей з порушеннями слуху, необхідно звернути увагу на особливості граматичного оформлення їхньої мови. Працюючи з дитиною, що не чує або погано чує, педагог стикається з такими специфічними порушеннями граматичної правильності мови, які ніколи не фіксуються у дітей з нормальним слухом. Ці помилки є наслідком загального недорозвинення граматичної будови мови, що зумовлено звуженим мовним досвідом, обмеженням словникового запасу і, звичайно, неповним сприйняттям (для дітей, що слабкочують) початкової і кінцевої частин слів, в яких, як відомо, найбільше виражені граматичні характеристики слів. Називаються подібні помилки аграматизмом. Вони можуть бути поодинокими, які рідко зустрічаються, або виявляються досить часто і носять характер певної закономірності.

До найтипівіших помилок граматичного оформлення мовлення належать порушення синтаксичних зв'язків узгодження та керування.

Найчастіше страждає дієслівне керування. Діти обирають не ту відмінкову форму іменника, яку потребує дієслово: відповів хлопчика, підкинув м'ячем.

Випадки прийменникового управління, як найскладніші, викликають у дітей особливі труднощі: сидить біля кущі; лежать на траві під дерева; метелик з крапкою на крильця.

Нерідко спостерігаються помилки, пов'язані з довільною зміною типу відмінювання (запряжені конем), з неправильним визначенням ознаки живе/неживе (побачив красивих дерев) або роду (стоїть на лівому коліна).

Відносно часто зустрічаються також порушення узгодження: прийшов чапля, очі жовтий, а хвіст і крила коричневий.

До досить поширених явищ слід віднести неправильне використання прийменників:

- заміна прийменників (йшов на містку; зняв від себе);
- пропуски прийменників (лізе дерево; дідусь залишився дітьми);
- включення зайвих прийменників (годує з морквою; зі школи в додому).

Значну групу помилок морфологічного рівня становлять також неправильні вживання частин мови чи їх форм. Наприклад, дитина замінює іменник дієсловом (Ми розучували пісні, вірші, танцювати), плутає розряди займенників (Я не дивитимусь телевизор, тому що у себе болить голова), вибирає не ту видо-часову форму дієслова, яка потрібна по контексту (Хлопчик сердиться і пішов), помиляється у виборі особистої форми дієслова (Він запитує: «Ти що плаче?») та ін.

Що ж до синтаксичного рівня, тобто вміння будувати речення, то й тут педагог може виявити низку характерних особливостей.

Володіючи в основних рисах синтаксисом простого речення, більшість дітей використовує в мові дещо обмежений набір синтаксичних конструкцій (підмет + присудок + додаток або обставина). Спостерігаються і прямі відступи від мовної норми у вигляді пропуску членів речення (Дідусь посадив дітей на сани. І вирушили до школи), частин складеного присудка (Дідусь намагався швидше), підсилювальних і негативних частинок (На небі було ні хмарки) та ін.

Зустрічаються помилки у побудові запитальних речень. Дитина може скласти питання таким чином, що в ньому буде й відповідь (Де пташка співає в лісі?; Хто читає газету дорослий?).

Опанування синтаксисом складного речення дається таким дітям ще важче. Найбільш відчутними помилками, що деформують, насамперед письмову мову, є порушення структури речення. Помилки такого роду бувають дуже різними: від неправильного порядку слів (Дід покликав хлопців, який керував конем) до неправомірного поділу одного речення на два (Коли хлопчики йшли до лісу. Раптом вони побачили дим.). Досить часто зустрічається неадекватне використання прийменників, прийменникових слів, сполучників Наприклад: Наташа перестала плакати, що (замість тому що) їй дали ягоди; - або до складного речення вводяться одразу різні сполучники: Коли паровоз пішов, і Коля з дівчинкою встали.

Як загальну особливість синтаксичного ладу мови школярів з недоліками слуху слід відзначити широке проникнення в письмові висловлювання розмовних конструкцій, що на письмі набуває характеру різко виражених відступів від мовної норми (Тато спіймай мені метелика якого запитав батько; Мама купи мені сачок відповіла Таня метелика спіймати). Більшою мірою це, зазвичай, проявляється у дітей із відносно збереженим слухом, які мають можливість спертися на свої слухові враження.

Неважко помітити, що морфологічні та синтаксичні помилки, які ми розглянули, є порушеннями граматичної правильності мови і практично не зустрічаються у дітей, щочують.

Звернемося тепер до особливостей розуміння мови дітьми цієї категорії.

Сприймаючи усну мову на слухо-зоровій основі, дитина може неадекватно зрозуміти її зміст з двох причин: по-перше, через неповне почуття і сприймання на слух і зчитування з губ; по-друге, через певні прогалини у володінні мовою. Втім, в усному спілкуванні дитині багато чого приходить на допомогу: і життєва ситуація, в якій протікає розмова, і природні жести, і її емоційні прояви.

Під час читання тексту дитина позбавляється такої підтримки, і труднощі розуміння для неї багаторазово зростають. Вона погано розуміє низку слів: одні – тому що зіткнулася з ними вперше, інші – тому що знає їх значення дуже приблизно, треті – тому що плутає зі схожими по звуко-літерному складу, четверті – тому що не розпізнає їхню граматичну форму. Дитина може зустріти у тексті стійкі словосполучення зі своїм особливим змістом. Їй же знайоме лише значення кожного слова окремо. Певні труднощі для неї являє сприйняття цілісного змісту «довгих» речень. Вона може знати ізолювані лексичні значення всіх слів, що входять до цього речення, але водночас неправильно осмислювати граматичні зв'язки між цими словами. При цьому порушується контекстне розуміння слів і, таким чином, залишається неадекватно зрозумілою пропозиція загалом.

Дитині дуже нелегко вловлювати зміст великих і складних за структурою мовних масивів, якими найчастіше насичений літературний текст – при цьому її мовний досвід занадто малий, а «почуття мови» поки що розвинене недостатньо. І взагалі, переходячи під час читання від фрази до фрази, від абзацу до абзацу, вона не завжди відразу розуміє загальний зміст тексту, який, як відомо, міститься не в окремих реченнях, а зв'язках між цими реченнями. Слід підкреслити, що проблеми розуміння тексту, що читається, – це один з конкретних проявів мовної своєрідності дітей з порушеннями слуху.

Отже, ми показали, що мова глухих і слабкочуючих дітей, підготовлених до масової школи, відрізняється деякими особливостями, які під час навчання обертаються помилками у вживанні та написанні слів, у побудові речень, у розумінні тексту, що читається. Ці специфічні помилки не можна пояснити неувагою, недостатнім старанням учня. Вони є прямим наслідком неординарних умов його мовного розвитку.

Таким чином, навіть у тому випадку, якщо інклюзивна форма навчання рекомендована глухим і слабкочуючим дітям з високим рівнем мовного розвитку, у них є значні мовні проблеми, з якими в багатьох

випадках діти не в змозі впоратися самі. Їм потрібна грамотна корекційна допомога.

З одного боку, має продовжуватися надання спеціальної корекційної допомоги дитині з боку спеціаліста (вчителя-дефектолога). Форма цієї допомоги залежить від того, наскільки далеко від масового дитячого садка або школи та місця проживання сім'ї знаходиться установа, співробітники якої могли б надавати необхідну допомогу дитині та консультувати вихователів, вчителів та батьків (сурдологічний кабінет, спеціальний дитячий садок та школа для дітей з порушеннями слуху). Заняття сурдопедагога з дитиною можуть проводитись систематично (один-два рази на тиждень) або епізодично (як правило, у канікулярний час протягом одного-двох тижнів). Важливо, щоб корекційний педагог був у постійному контакті з, так званою, масовою установою чи закладом освіти: по можливості відвідував заняття в дитячому садку та уроки у школі, був у курсі труднощів, з якими стикається масовий дитячий садок та школа, та допомагав їх подоланню.

З іншого боку, масова установа, приймаючи дитину з порушенням слухом, має бути готова розділити відповідальність за долю, навчання та виховання дитини з її батьками, з фахівцями, які рекомендували йому інтегроване (інклюзивне) навчання, з корекційними педагогами, які надають їй корекційну допомогу. Наявність у дошкільній групі або класі дитини, що не чує, може потребувати певних змін у звичному для педагога ході заняття (уроку), наприклад: не повертатися спиною до учня під час усних пояснень; намагатися контролювати розуміння дитиною завдань та інструкцій до виконання; подумати про те, куди посадити дитину з порушенням слухом, щоб вона могла бачити як педагога і дошку, так і більшість дітей.

Інтегроване (інклюзивне) навчання нечуючого дошкільника та школяра неможливе без активної повсякденної участі батьків. Саме на них припадає, по-перше, основна частка корекційних занять з дитиною вдома,

що проводяться за завданнями та з подальшим контролем спеціаліста (корекційного педагога), по-друге, – постійний контроль за засвоєнням програми навчання та надання допомоги дитині за необхідності. Надзвичайно важливо, щоб між батьками та педагогами встановилися довірливі відносини, щоб батьки вважали за обов'язкове виконання вимог масової установи. При незгоді з ними, при неможливості виконати їх слід приймати компромісне рішення при спільному їх обговоренні за участю корекційного педагога або фахівців, які рекомендували дитині навчання в масовому закладі.

При виборі місця навчання (спеціальний заклад освіти або масовий) слід враховувати психологічну готовність і бажання самої дитини вчитися разом з чуючими. Особливо це важливо для дітей шкільного віку. Інколи дитина, яка не чує, за рівнем загального і мовного розвитку цілком готова до інтегрованого (інклюзивного) навчання, психологічно виявляється не готовою до нього. Це може бути викликано різними причинами. Одні діти, будучи лідерами, найкращими учнями у спеціальних установах, болісно переживають втрату першості у колективі чуючих. Інші вкрай гостро реагують на наявне порушення, намагаються всіляко приховати його, внаслідок чого постійно перебувають у стресовому стані. Треті звикли до щохвилинної опіки батьків, більшої уваги з боку вихователя чи педагога у спеціальному закладі, де групу (клас), зазвичай, становлять лише 6-8 дітей. Ці діти губляться у великому колективі, їм характерна надмірна боязкість. Деякі діти, зазвичай із сімей нечуючих батьків, мало орієнтовані на спілкування з тими, хто чує, і тому не прагнуть контактувати з ними.

Таким чином, вирішення питання про інтегроване (інклюзивне) навчання у кожному конкретному випадку потребує попередньо враховувати багато факторів у комплексі:

- різнобічну готовність дитини та її бажання;
- можливість організації спеціальної корекційної допомоги;

- згоду масової установи прийняти на навчання дитини з порушеним слухом;
- реальні можливості сім'ї надавати дитині постійну необхідну допомогу.

Діти з порушеним слухом у масовому дитячому садку або масовій школі, зазвичай, користуються індивідуальними слуховими апаратами, які допомагають їм сприймати мову на слух або слухо-зорово (дивлячись на того, хто говорить). Люди, які чують, часто вважають, що індивідуальний слуховий апарат – це «окуляри» для слуху і що з його допомогою людина стає чуючою. Це може бути лише при незначному зниженні слуху. У випадках вираженої слабкочуючості і при глухоті розбірливе сприйняття мови співрозмовника досягається лише на слухо-зоровій основі, тобто при активній одночасній роботі органів слуху та зору.

Звичайно, і вчити дитину з порушеним слухом разом з дітьми, що чують, важко, і їй вчитися нелегко. Але як важливо спробувати максимально реалізувати її потенційні можливості! Від того, як поставиться весь педагогічний колектив дитячого садка чи школи до появи того, хто не чує, залежить подальша доля такої дитини. Основну роль її адаптації до життя у колективі чуючих дітей відіграє вихователь у садку і вчитель класу у школі. Їм важливо знати особливості такої дитини та володіти деякими спеціальними прийомами, що полегшують для нечуючої дитини усне спілкування та процес навчання. Зупинимось на деяких із них.

Педагог має допомогти дитині освоїтися в колективі дітей, що чують, постаратися подружити її з однолітками. Наявність у групі (класі) нечуючого товариша вчить дітей не на словах, а практично співчувати біді іншого, приймати його як рівного, допомагати йому, не принижуючи, захищати у необхідних випадках. Але важливо уникати гіперопіки: не допомагати там, де дитина, яка не чує, може і повинна впоратися сама.

Слід постійно пам'ятати, що в групі чи класі є дитина з порушеним слухом, яка повинна завжди бачити обличчя педагога, навіть у тих

випадках, коли той ходить класом, пише на дошці, організовує роботу класу з таблицями, картиною, картою та ін., таку дитину потрібно посадити за першу парту (стіл) збоку від педагога (праворуч від нього), по можливості спиною до вікна. З цього місця добре видно обличчя більшості однокласників, вчителя, дошку. Не варто боятися, що таке розміщення парт порушує «порядок» та спеціально виділяє одного з учнів. Навпаки, однокласники мають розуміти, що це зроблено для того, аби їхній нечуючий товариш бачив увесь клас і міг брати активну участь у колективній роботі на уроках.

Заняття в дитячому садку проводять у вільнішій формі, ніж уроки в школі. У тому випадку, якщо діти сидять за столами, вимоги до розміщення дошкільника, що не чує, аналогічні шкільним. Втім, у дитячому садку частина дітей, щочують, може опинитися спиною до педагога. У такому положенні не повинна бути дитина, яка не чує. Її треба посадити так, щоб вона добре бачила вихователя, посібники, всіх дітей за своїм столом і якнайбільше інших дітей групи. Якщо дозволяють умови, столи в груповій кімнаті добре було б поставити півколом, а дитину, що не чує, посадити в центр обличчям до педагога.

Якщо діти на занятті не сидять за столами, важливо пам'ятати, що дитина з порушеним слухом не повинна опинитися за спинами тих, хто чує: їй необхідно бачити не лише обличчя вихователя (хоча б у профіль), а й обличчя дітей. Тому вона має знаходитися збоку від педагога та дітей.

Необхідно вимагати від дитини з порушеним слухом, щоб вона завжди дивилася на того, хто говорить: і на педагога, і на того, хто відповідає, незалежно від того, біля дошки той відповідає або з місця. Важливо стежити за тим, щоб дитина, яка погано чує, швидко відшукувала того, хто говорить в цей момент і швидко переводила погляд з того, хто говорить, на іншого. Це має стати свідомою необхідністю для дитини. Для цього важливо частіше контролювати учня зі зниженим слухом у різних формах, наприклад: «Повтори, що я сказала», «Повтори, про що розповіла

Оля», «Що сказав Саша?», «Продовжи, будь ласка» тощо. Дитині нічого не залишиться робити, як уважно стежити за тим, що відбувається.

Дитина з порушеним слухом має брати активну участь у роботі класу (групи), але не затримувати темп ведення уроку (заняття). Водночас не можна допускати, щоб щось важливе залишилося не зрозумілим. Залишене поза увагою хоча б невелике нерозуміння нового матеріалу призводить до непорозуміння наступних розділів навчального предмета. І дошкільника, і школяра зі зниженим слухом потрібно контролювати на кожному занятті. Будь-який педагог може одним-двома питаннями з'ясувати, чи зрозуміла дитина найголовніше з теми чи деталі, без засвоєння яких не можна рухатися далі. Але при цьому не можна забувати, що самі питання мають бути зрозумілі (сприйняті) дитиною. Щоб перевірити це, слід вимагати від неї повторення вголос цього питання.

У випадку, коли вперше проводиться новий вид роботи, і дитина, яка не чує, не зрозуміла, що треба робити, педагог (якщо у нього немає часу повторити пояснення) може дати їй можливість спробувати розібратися в тому, що потрібно, самостійно, по тому, як виконують цей вид роботи інші діти. У цьому випадку дитину з порушеним слухом не можна викликати для першої відповіді.

У школі учню, що не чує, пропонують виконувати письмову самостійну роботу в той час, коли клас працює усно. Така практика загрожує трьома наслідками: дитина «випала» з певного виду роботи і може навіть не знати, чим займався в цей час клас; вона не вдосконалює своїх умінь та навичок у фронтальній усній роботі; поступово вчителю доведеться дедалі частіше створювати учню з порушеним слухом особливі умови. Все це призведе до того, що він не зможе вчитися в класі, як усі, і, отже, буде втрачено сенс навчання його в масовій школі, втрачено суть інтегрованого (інклюзивного) навчання.

Дитина з порушеним слухом, навчаючись разом з однолітками, зазвичай одержує додатково корекційну допомогу з боку корекційного

педагога (постійну або консультативну). Важливим завданням є загострення уваги «масового» педагога на «незвичайному» характері помилок, які припускають діти з вадами слуху. «Чекаючи» появи цих помилок, він з більшою віддачею зможе попередити їх, що вкрай важливо в контексті особистісно орієнтованого навчання.

Успішність навчання глухого чи слабкочуючого учня в масовій школі багато в чому залежить від того, наскільки ефективно він «входить» у навчальну діяльність безпосередньо під час уроку. А це визначається тим, як педагог такої школи, у якого в класі є глухий або слабкочуючий учень, по ходу уроку зуміє організувати йому ефективну, дієву допомогу. Ось деякі загальні рекомендації з урахуванням особливостей мови молодших школярів.

Уроки мови, поряд із вирішенням традиційних завдань, мають виконувати для таких дітей особливі функції корекції. Ці уроки, передусім, дають багатий матеріал до роботи над граматичною правильністю мови, порушення якої настільки характерні для такого контингенту. Потрібно лише трохи змінити звичайні мовні вправи, які учні виконують за підручником. До прикладу, якщо є завдання підкреслити в реченнях іменники в давальному відмінку, то для учня, що погано чує, це завдання краще трансформувати за наступним типом: або виписати з тексту словосполучення «дієслово + іменник в Д. відмінку», або придумати нові словосполучення з підкресленими іменниками, або вибрати дієслова при іменниках в давальному відмінку і придумати з ними нові словосполучення з іменниками в інших відмінках і т.д. Чому такі трансформації корисні для учня, що погано чує? Та тому що в нього ще не «встоялися» самі ці конструкції з давальним відмінком, не склався повною мірою стереотип граматичної сполучуваності слів, і він може з легкістю сказати чи написати «приніс батька» замість «приніс батькові», «відповів маму» замість «відповів мамі». Щоб стереотип став міцним, потрібен час. Тому протягом перших років навчання вчитель має змінювати чи

доповнювати інструкції до вправ із підручника саме під таким кутом зору (зрозуміло, якщо дозволяє матеріал). Учень може виконувати ці завдання як класні, і як домашні.

У загальному вигляді рекомендації з цього питання можна сформулювати так: на уроках мови молодшого школяра, що погано чує, недоцільно перевантажувати формально-мовними вправами (пошуки орфограм у словах, граматичний розбір за членами речення і частинами мови, заучування правил); вчитель має прагнути до того, щоб у межах теми, що вивчається, у вигляді індивідуальних завдань «змусити» таку дитину якнайбільше вправлятися у складанні словосполучень, речень, коротких текстів. Це необхідно для того, аби упорядковувати, коригувати та закріплювати у неї навички граматично правильної мови. Без міцної мовної платформи виконання багатьох вправ із підручника ризикує перетворитися на малопродуктивне механічне заняття.

На уроках мови, не відступаючи від програми, вчитель має приділяти увагу корекції звуко-літерного складу слів у дитини, що погано чує. Підручник надає при цьому достатні можливості. Треба лише знати, які конкретні помилки найчастіше робить на письмі учень (опис помилок див. вище), і постійно давати відповідні завдання, використовуючи при цьому словник вправ з підручника. Завдання такого роду можуть виконуватися дитиною щодня у вигляді короткої письмової зарядки.

Зупинимось на тому, як можуть брати участь діти з порушеннями слуху у двох традиційних для уроків мови видах робіт – написанні диктантів і переказів.

Якщо дитина за станом слуху не спроможна сприймати текст, що диктується, її краще звільнити від загального диктанта, давши на цей час якесь інше завдання.

У деяких випадках для такого учня можна провести диктант окремо, після уроків, забезпечивши комфортні умови сприйняття тексту, що

диктується, на слухо-зоровій основі. Сам текст, можливо, доведеться дещо адаптувати.

Діти, які нечують, досить добре, можуть писати диктант разом. Але їх слід певним чином підготувати. По-перше, дитина має знати тему тексту, що диктується («Про те, як діти заблукали в лісі» або «Про те, як Вова вчився плавати» і т.д.), і тоді їй легше буде змістовно орієнтуватися в мовному потоці на слухо-зоровій основі. По-друге, дитину треба заздалегідь познайомити з найбільш «важкими» за звуко-літерним складом, значенням і граматичним оформленням словами і словосполученнями (але не з тими, в яких є орфограма, що перевіряється в диктанті). У роботі над помилками вона вже зможе брати активну участь нарівні з усіма: письмовий текст лежить перед нею, і їй легко його коригувати.

Щодо роботи над переказом, то тут теж рекомендується внести деякі зміни до традиційних способів підготовки до нього школярів.

Дітям, які поганочують, особливо тим, у кого велика втрата слуху, бажано дати текст викладу для одноразового прочитання «про себе». Потім вони слухатимуть його вдруге разом з усіма. Якщо текст для читання «про себе» не дається, необхідно, принаймні, відносно докладно познайомити дитину з темою переказу, що робиться заздалегідь.

Слова у тексті переказу, які, за припущенням вчителя, глухий чи слабкочуючий учень може не знати, пояснюються йому напередодні. Особливо слід зупинитися на ключових словах, які утворюють змістовне ядро тексту. Також напередодні можна познайомити дитину з найбільш складними граматичними конструкціями тексту, що є важливою умовою особистісно орієнтованого навчання.

Якщо дитина відчуває труднощі вже в ході письмового переказу, рекомендується дати їй заздалегідь підготовлені запитання по тексту.

На уроках читання тактика по відношенню до дітей з порушеннями слуху теж має бути досить гнучкою. Така дитина не завжди може відразу

продуктивно включитися в роботу над літературним твором, якщо мати на увазі фрагменти великого обсягу. У неї виникають як мовні проблеми (незрозумілі слова, незрозумілі граматичні конструкції), так і проблеми розуміння окремих частин тексту, діалогів, описів тощо. («Незрозуміло, що тут сказано»).

Щоб по-можливості згладити ці труднощі на уроці, дитині треба забезпечити випереджальну підготовку вдома. Втім, розбирати за підручником оповідання за допомогою батьків прямо напередодні уроку навряд чи доцільно для неї. Назавтра вона в школі відверто нудьгуватиме. А ось читати у яскравих ілюстрованих книжках казки, вірші, оповідання, які потім зустрінуться у підручнику, дуже корисно для неї.

Чим ще можна допомогти дитині? Якщо дитина ніколи раніше не читала, не слухала або не бачила екранізацію казки, з якою належить працювати в класі, їй треба ще до початку роботи познайомити зі змістом цієї казки, загостривши увагу на ключових словах і характерних мовних зворотах. Так само слід робити з великими за обсягом оповіданнями, фрагментами повістей, особливо у випадках, коли теми творів є віддаленими від життя сучасних дітей. Дитину вводять в історичний контекст: розповідають їй, коли це було, що це за час, що для нього характерно, – на цьому тлі для неї будуть зрозумілішими події оповідання.

Сенс такого упередження полягає в тому, щоб підготувати дітей до точнішого розуміння тексту у процесі безпосереднього читання на уроці. Це вивільняє сили дитини що погано чує для участі в загальнокласній роботі над оповіданням або казкою, коли така дитина разом з усіма вчиться сприймати і оцінювати моральний, емоційний, художній бік літературного твору.

Сформулюємо ще одне дуже важливе для занять читанням правило: не можна зводити справу до послівного тлумачення тексту, тобто намагатися пояснити кожне окреме слово; дитину треба вчити контекстному розумінню, коли вона «виводить» загальний зміст не стільки

з окремих слів, скільки з їх сусідства, зв'язків одного з іншим, з їх повторення в наступних реченнях.

Вкрай важливими умови індивідуального підходу і загалом особистісно орієнтованого навчання є при вивченні математики.

На уроках математики для таких дітей специфічно важким є розуміння словесної умови завдання, що навряд чи можна зустріти у їхніх чуючих однокласників. Як допомогти дитині? Не треба розбирати і вирішувати це конкретне завдання заздалегідь. Дитина це робитиме на уроці разом з усіма. А ось перевірити, як вона розуміє ситуацію, описану в задачі (не математичну, а життєву), іноді необхідно. Вона може не зрозуміти саме життєвого змісту тексту і тому неправильно вирішити завдання. Досить часто дитині доводиться мати справу з текстом завдання, де є неповні речення з пропущеними членами. У цьому випадку теж спочатку потрібно переконатися, чи все зрозуміло їй в такому тексті.

Особливо слід сказати про слова та словосполучення, що несуть у тексті умови математичного навантаження (порівну, дали по ..., роздали кожному, більше на ... - менше на ... та ін). Поняття, відображені у цих словах, досить складні. Тому краще почати їх відпрацювання з глухим або слабкочуючим учнем до того, як весь клас приступить до вирішення відповідних текстових завдань. І відпрацьовувати їх треба не шляхом випереджаючого вирішення завдань, а за допомогою наочно дієвих вправ.

Хотілося б упередити ще одну небезпеку. Діти дуже швидко пристосовуються вирішувати завдання, навіть не вчитуючись в текст умови: «залишилося» – означає віднімання, «всього» – означає додавання.

Щоб дитина не спиралася на зовнішні орієнтири, а вчилася вникати в текст, слід частіше варіювати словесні умови типових завдань і пропонувати їй «хитрі» формулювання, коли, наприклад, за наявності слова «залишилося» потрібне додавання.

Отже, навчання в масовій школі дітей з порушеннями слуху, що мають характерні мовні особливості – це складний трудомісткий процес,

що вимагає від педагога та батьків не лише любові до дитини та терпіння, а й певних спеціальних знань.

Педагогу слід частіше зустрічатися з батьками дитини, яка має порушений слух, інформуючи їх як про успіхи їхнього сина чи доньки, так і про труднощі. Доцільно в спеціальний зошит записувати завдання, з якими дитина не впоралася, слова та фрази, значення та сенсу яких вона не знає, не зрозуміла або вимовляє неправильно. Ці записи батьки використовують на заняттях з дитиною вдома.

У масовій школі чи дитячому садку можуть виявитися різні діти і з різних причин. Це не лише ті діти, про які ми розповідали, підготовлені до занять у колективі тих, хто чує, а й ті, які не готові до такого навчання. Нерідко в масовій школі (дитсадку) можна зустріти дітей, що нечують, не володіють фразовою мовою, невиразно говорять, погано розуміють звернену до них мову дорослих і дітей. Ці діти вступають до масової установи без рекомендацій фахівців. Відбувається це найчастіше тому, що батьки не можуть або не хочуть віддати дитину до спеціального закладу освіти. Така дитина потребує особливої уваги педагогічного колективу. З одного боку, необхідно організувати для неї корекційну допомогу в максимально можливому обсязі (із залученням корекційних педагогів, організацією додаткових занять, спільною роботою з батьками), з іншого – об'єктивно оцінювати можливість подальшого навчання в умовах масової школи (дитсадка). У разі, якщо, незважаючи на допомогу, що надається йому, школяр або дошкільник, що не чує, все ж таки не справляється з програмою, потрібно своєчасно і наполегливо ставити перед батьками питання про те, що в інтересах дитини необхідне переведення її до спеціального закладу освіти, де буде забезпечено адекватну для неї корекційну допомогу, в т.ч., індивідуальну роботу.

Підбиваючи певний певний підсумок сказаному, слід зазначити, що, безумовно, діти з порушеннями слуху мають практично необмежені можливості свого розвитку і можуть з успіхом опановувати навчальні

програми загальноосвітніх закладів освіти, а в подальшому, й вищих закладів освіти.

Водночас, особливості їхнього розвитку, специфіка поповнення словникового запасу, оволодіння усним мовленням і українською жестовою мовою, яка є для них рідною, потребують створення відповідних організаційних умов і відповідного психолого-педагогічного і корекційного супроводів. І є цілком зрозумілим той факт, що в умовах кризових ситуацій, а саме у воєнний час, коли чи не на перший план виходить очно-заочна, дистанційна форма навчання, такі діти, як, до речі, і окремі педагоги, стикаються з цілою низкою відомих проблем, які необхідно спільно долати.

Розділ 4

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Для освітян, психологів та зацікавлених

Ольга Вовченко

1. *Психологічна травматизація дітей з особливими освітніми потребами за умов війни*
2. *Травмо-інформований підхід у роботі практичного психолога в умовах ІРЦ та під час індивідуальних консультацій*
3. *Психологічна допомога дитині з ООП фахівцями реабілітаційних центрів: технології, техніки, етапи*
4. *Діагностичний інструментарій особистості дитини за умов травмівної події/психологічної травми*
5. *Психотерапевтична робота з сім'ями, що виховують дитину з ООП в кризових ситуаціях*
6. *Формування саногенного мислення у дітей та дорослих за умов війни*

1. Психологічна травматизація дітей з особливими освітніми потребами за умов війни

Вчені, досліджуючи проблему впливу війни на дітей з особливими освітніми потребами, дійшли висновку, що воєнна травма веде до довготривалих травмуючих наслідків для психіки дітей – і чим триваліші воєнні дії, тим сильніші симптоми. Найпоширенішими нині порушеннями, які фіксують фахівці у дітей є тривога, агресивна поведінка, депресія, панічні атаки та психосоматичні проблеми.

Психологи-практики стверджують, що найважливішими чинниками, які визначають вплив війни на психічне здоров'я дітей з ООП є:

- позбавлення основних життєзабезпечуючих ресурсів (житло, вода, їжа, відвідування школи, можливість підтримки здоров'я, спілкування зі звичним колом рідних та друзів);
- зміна/порушення сімейних стосунків (втрата, розлука чи переміщення частини родини, виключно дитини у іншу місцевість/країну);
- дискримінація через втрату певного життєвого, побутового статусу (негативний вплив на самооцінку, самоідентифікацію);
- песимістичність поглядів (тривожність, нав'язливі негативні думки, постійне відчуття втрати чи горя, нездатність побачити світле майбутнє, відсутність можливості радіти певним дрібницям тощо);
- сприйняття насилля як способу життя, як певної норми.

Психологічна травматизація досить часто виражається через посттравматичний стресовий розлад (далі ПТСР) у дітей з ООП і може проявлятися після дії травмуючої події в різних формах [8]:

- ✓ в гострій формі (1-3 місяці);
- ✓ в хронічній (більше 3 місяців);
- ✓ ПТСР із відтермінованим проявом (симптоми хвороби проявляються через 6 місяців після травми або пізніше);

✓ психотравмівна причина ніби зникла, або дитина перебуває у відносно спокійному середовищі, або першопричина, яку було зафіксовано на первинних обстеженнях вже усунено.

ПТСР є важким невротичним станом, який вражає як військове, так і цивільне населення різного віку, триває довго та потребує медико-психологічної допомоги, якою необхідно скористатися і не вважати, що такий стан минеться сам. Під час війни діти, переважно, переживають два типи травматичних подій (пізнього генезу та ступеню): раптова травмівна подія; тривалий вплив несприятливих подій, що призводять до дисфункції механізмів подолання/відновлення організму [1].

Симптоми ПТСР у дітей з ООП розвиваються протягом першого місяця після травмівної події, у меншій частини дітей основні симптоми можуть з'являтися протягом місяців чи навіть років. Деякі діти та підлітки з ПТСР відчувають тривалі періоди, коли їх симптоми стають менш помітними, відчутними, за якими сліднують періоди, коли вони різко погіршуються. Інші діти ж мають постійні щоденні важкі симптоми. Серед основних симптоматичних ознак ПТСР є [3]:

- повторні переживання (є найбільш типовим симптомом ПТСР; дитина з цим симптомом багаторазово мимоволі переживає травмівну подію, що має наступні ознаки: багаторазові спогади; нічні жахи; повторювані та тривожні образи чи відчуття; фізичні відчуття, такі як біль, пітливість, нудота або тремтіння);
- деякі діти мають постійні негативні думки про свій досвід, неодноразово ставлять собі питання, які заважають їм змиритися з подією (наприклад: «Чому з ними сталася ця подія?», «Чи могли вони щось зробити, чимось допомогти щоб зупинити це?». Це призводить до гіперболізованого почуття провини чи сорому.);
- відсторонення та емоційне заціпеніння;

- спроба уникнути нагадування про травмівні події (Багато дітей намагаються уникати розмов про події, що їх травмують, уникати певних людей чи місць. Крім того, більшість з дітей підсвідомо використовує такий захисний механізм психіки як витіснення (витісняють спогади про подію, часто відволікаючись на навчання, спілкування чи хобі);
- гіперзбудження (Відчуття перебування «на межі». Деякі діти можуть стати дуже занепокоєними і втратити здатність розслаблятися. Вони можуть постійно думати про загрози і легко лякатися. Гіперзбудження в свою чергу часто призводить до появи додаткових специфічних симптомів: дратівливість; спалахи гніву; проблеми зі сном (безсоння); труднощі з концентрацією уваги).

Наслідком такого проживання травмівних подій є низка психічних проблем у дітей та підлітків з ООП, як то: тривожні розлади, депресія, панічні атаки, дисоціативні розлади (відсторонення від зовнішнього світу, деперсоналізація, дереалізація, заціпеніння, кататонія), безсоння, розлади поведінки (особливо агресія, асоціальна та насильницька злочинна поведінка), а також зловживання алкоголем і психотропними речовинами тощо. У той же час нещодавні психосоціальні дослідження вказують на досить велику здатність до відновлення психічного здоров'я дітей, які зазнали та пережили травматичні події, що пов'язані із війною [2]. Така особливість та витривалість під час тривалого стресу дозволяє особистості дитини з часом стати повноцінним дорослим, який не має психологічних порушень. Українські вчені визначили кілька захисних механізмів, серед яких найважливішими є вплив стратегій подолання ситуації, система переконань, «здорові» адекватні сімейні стосунки та дружба. Водночас, варто зазначити, що бідність, неналежні житлові/побутові умови, домашнє насилля, дискримінація та соціальна ізоляція – це ті проблеми, які необхідно вирішувати після війни, щоб успішно уникнути тривалих наслідків травматичних подій та підвищити стійкість психіки.

Особливості психічного розвитку дітей до 8-ми років у контексті психотравмівних ситуацій.

Ранні роки життя дитини – це період інтенсивного розвитку головного мозку, коли відбувається формування нейронних зв'язків, які забезпечують здатність до саморегуляції, емоційної обробки, мовлення, соціальних навичок.

Ключовими характеристиками є [10]

- перевага роботи правої півкулі (до 3-4-х років), яка відповідає за афекти, невербальне сприйняття, тілесні реакції;
- незрілість префронтальної кори, яка відіграє роль у контролі імпульсів, осмисленні досвіду, плануванні;
- висока залежність від дорослого для регуляції емоцій (наприклад, дитина ще не має сформованої здатності самостійно заспокоюватись);
- модель прив'язаності впливає на закладення уявлення про себе, інших, світ.

У контексті формування дитячої особистості важливо зазначити, що травмівний досвід порушує інтеграцію нової інформації, і це особливо помітно в умовах «незрілого» (несформованого) мозку дитини. У психотерапевтичній роботі з дітьми до 8-ми років робота часто має орієнтуватися саме на травми розвитку, навіть якщо вони не усвідомлені, а зберігаються у вигляді тілесних, афективних або поведінкових ознак/слідів. Травма розвитку (developmental trauma – це хронічне порушення базових потреб (в фізичній й емоційній безпеці, стабільності, фізичному догляді, визнанні, відчутті контролю і впливу) через ненадійний тип прив'язаності [8]. Формується у ранньому дитинстві і має накопичувальний ефект, впливаючи на формування типу прив'язаності; уявлення про «Я»; регуляцію афекту; самооцінку.

Термін «травма» передбачає, що відбувся вплив негативного досвіду, який дезорганізував та порушив регуляцію нейробіологічної системи

людини/дитини, вплинув на її особистість: емоції, переконання та відчуття. Свого часу Ф. Шапіро запропонувала розрізняти: «велике Т» та «мале т». «Велике Т» – це одиничний досвід, певні зовнішні події відносно особистості, що пов'язані із фізичною та/або емоційною загрозою, які викликають відчуття небезпеки для життя чи здоров'я. «Мале Т» – це емоційно напружені життєві події, які не спричинили фізичних травм, але залишили свої ознаки у відчутті безпеки та довіри [5; 6].

Травмівний досвід може залишати певні відбитки, ознаки під час формування головного мозку дитини, під час формування уявлень про себе, світ тощо. Усвідомлення того, що симптоми й труднощі дитини мають емоційне та біологічне підґрунтя, можуть перебувати у минулому є ключовими передумовами для психотерапії.

Відмітимо, що життя і досвід дитини у віці до 8 років пов'язані з життям батьків та через взаємодію тих, хто їх виховує (освітляни, вихователі, психологи, реабілітологи ті ін.). Якщо у так стосунках є травмівний досвід, він має глибокий і довготривалий вплив на етапи розвитку дитини (зокрема проходження вікових криз); на формування її майбутніх міжособистісних стосунків; на здатність до емоційної регуляції та довіри. Серед основних типів травм прив'язаності дитини варто виокремити [3; 4]:

I. Емоційна занедбаність – відсутність уваги, теплоти у стосунках та підтримки з боку батьків.

II. Фізичне або сексуальне насильство з боку батьків – пряме завдання шкоди, приниження.

III. Свідчення насилля – дитина стає свідком агресії або зловживань у родині.

IV. Ранні госпіталізації – тривале перебування у лікарні без стабільної, постійної присутності батьків.

V. Рання втрата одного з батьків – смерть або відсутність унаслідок розлучення, виїзду, війни чи інших причин.

VI. Відторгнення/відмова – ситуації, коли дитина відчуває себе небажаною, непотрібною або покинутою; могла чути розмови від батьків, рідних, що її хотіли позбутися та ін.

Ці типи травм створюють основу для нестабільних моделей прив'язаності, які можуть проявлятися у дорослому віці через труднощі у стосунках, занижену самооцінку, підвищену тривожність та схильність до дисфункційних поведінкових стратегій.

Дослідження показують, що дитяча травма впливає на функціонування структур мозку. Так, мозолисте тіло у людей, які зазнали насильства в дитинстві, є меншим, що порушує комунікацію між півкулями [7]. 72% дітей і підлітків, які в анамнезі мають фізичне чи сексуальне насилля мають деструктивну ЕЕГ – характеризується активністю у лобовій та скроневій ділянках мозку. Крім того, складні психологічні травми порушують інтеграцію між лівою та правою півкулями, що заважає синтезу думок і емоцій [3; 8].

Діти з травмою прив'язаності часто характеризуються недисциплінованістю, неуважністю чи млявістю. Їх поведінка формується під впливом ранніх травматичних переживань, що вплинули на мозок. Найпоширенішими поведінковими проявами дітей із травмою є: агресивність, примхливість, схильність до обману, зухвалість, крадіжки, енурез, труднощі у навчанні. Ці ознаки часто сприймаються як симптоми інших порушень (РДУГ, поведінкові розлади, депресивний та/або межовий розлад), без урахування травматичної історії дитини (індивідуальної картини розвитку). Без відповідної психологічної терапії діти, які пережили несприятливі події, жорстоке поводження чи втрати, мають підвищений ризик розвитку психопатології. Проте це лише частина можливих впливів, що спричинює травма. Оскільки змінити розвиток та формування дитини може й нейробіологія, хронічний стрес, причиною яких може також виступати травма [11].

Травматичні події у дітей зберігаються фрагментарно, у вигляді тілесних, афективних, сенсорних вражень (без часової або вербальної організації). Ознаки травматизації у дітей можуть бути нетиповими для дорослого розуміння і можуть проявлятися на рівні поведінки, гри, соматики.

Серед частих проявів можна зазначити [1; 8]:

- регресивна поведінка (енурез, смоктання пальця, уникання розлуки з батьками);
- гіперактивація або фриз (застигання, «відключення»);
- труднощі з концентрацією, пам'яттю;
- труднощі з керуванням гнівом;
- порушення сну, харчування;
- агресія, імпульсивність, агітація;
- соматичні симптоми (болі в животі, голові);
- тематичність травмівної події в грі, малюнках, фантазіях;
- порушення формування образу себе: «Я поганий», «Зі мною щось не так», «Мене не можна любити» тощо.

Важливим в контексті травматизації та травмівного досвіду дитини вивчати особливості сепарації та саме той тип, який прожила дитина. Це є чинником, що вплинув на становлення особистості та на тип емоційних реакцій дитини. Так, вчена М. Ейнсворт у 1978 р. проводила експеримент щодо сепарації та подальшого возз'єднання дитини та матері [13]. Результатом таких дій стало визначення трьох основних типів прив'язаності: безпечна прив'язаність у діаді, прив'язаність в унікаючій діаді, прив'язаність в амбівалентній діаді, прив'язаність в дезорганізованій діаді (Табл. 1.) [13; 14].

Таблиця 1.

Типи прив'язаностей згідно Дж. Боулбі та М. Ейнсворт

	Батьки (вихователі, опікуни)	Діти
Безпечна прив'язаність у діаді	емоційно доступний; постійно та узгоджено реагує на фізіологічні потреби дитини; вчасно задовольняє потреби захисту та комфорту.	активно звертається до батьків; ефективно сигналізує про дискомфорт; повертається до дослідження оточення після контакту з батьками; легко втішається; здатний інтегрувати інформацію на когнітивному й емоційному рівнях; пов'язує досвід небезпеки та безпеки зі своїм власним почуттям страху чи благополуччя; може відчувати дискомфорт при першій розлуці, але швидко відновлюється; спроможний встановлювати стабільні та взаємовигідні стосунки.
Прив'язаність в унікаючій діаді	недоступний на емоційному рівні; постійно відмовляє у потребах; ігнорує, знецінює або карає за прохання дитини про комфорт і захист.	змушений досліджувати світ самостійно; вчиться гальмувати емоційні прояви; інтерпретує реальність переважно через когнітивні дані, а не через афекти; має труднощі з емоційним

		залученням у стосунки.
Прив'язаність в амбівалентній діаді	привертає увагу дитини до себе; ставить власні потреби на перше місце; не налаштовується на емоційні сигнали дитини; емоційно доступний, але часто непослідовний і непередбачуваний.	постійно стежить за батьками; не активно цікавиться дослідженням довкілля; гіперболізовано та часто з гнівом сигналізує про дискомфорт; навчається інтерпретувати реальність через власні емоційні стани, переводячи все у власну сферу; надмірно залучається у стосунки, концентруючись на їх негативних аспектах.
Прив'язаність в дезорганізованій діаді	має непропрацьовані втрати та травми; періодично здається відсутнім і не включеним у контакт із дитиною; викликає у дитини страх; може бути недбалим або раптово ставати жорстоким.	опиняється у нерозв'язному внутрішньому конфлікті; хаотично реагує на стресові подразники; вчиться контролювати батьків через карну, турботливу або спокусливу поведінку; інтерпретує себе та стосунки через суперечливі моделі, де кожен вагається між ролями рятувника; переслідувача та жертви.

Дитина до 8 років потребує особливого підходу психолога, зважаючи на вищезазначені особливості формування травмівного досвіду, загалом особистості. Під час терапевтичних сесій психотерапевт повинен зважати на такі аспекти:

- 1) обмежена вербалізація: дитина не здатна повноцінно описати травматичну подію або власні емоції;
- 2) тілесно-сенсорне переживання травми: психологічна робота через гру, рух, зображення є основною формою терапії та супроводу;
- 3) залежність від дорослого: у психотерапевтичному процесі часто необхідна участь батьків/опікунів.
- 4) розвиткові задачі: психолог враховує, що дитина з ООП паралельно з психологічними зустрічами може відвідувати й інші корекційні заняття, розвиткові гуртки тощо [2].

Від так, основними принципами у роботі з дитиною, що зазнала травму у віці до 8-ми років з ООП є такі [2; 6; 8]:

1. Безпека як основа для змін. Перед будь-яким втручанням психолог має забезпечити емоційну та тілесну безпеку дитини. У дітей із травмами розвитку не завжди сформоване базове відчуття безпеки – тому етап «Підготовка» є найважливішим.

2. Інтерсуб'єктивність та прив'язаність. Діти до 8-ми років потребують терапевтичної фігури, яка виступає в ролі «надійного іншого», емоційного регулятора. Позитивна взаємодія психолога, психотерапевта з дитиною активує нейробіологічні системи прихильності та сприяє відкритості до «роботи» із травмою.

3. Робота із травмою через тіло та гру. Основна «мова» дитини – це гра, рух, образ, фантазія. Терапія у цьому віці часто не передбачає прямого вербального процесу, а проходить через ігрову або арт-метафору, у якій вбудовується двостороння стимуляція.

4. Спонтанність, символізм та гнучкість. Дитина показує травму в символах, метафорах або тілесних реакціях, тому психолог не повинен витягувати у дитини спогади, а створити умови, за яких адаптивна система сама активує релевантні сліди для терапії.

Основні етапи психологічного супроводу дитини, що пережила травмівну подію до 8 років з ООП [6].

Етап 1. Збір анамнезу і планування психотерапії.

Особливості у роботі з дітьми:

- анамнез збирається через батьків або опікунів; психолог звертає увагу на пренатальний та ранній післяпологовий досвід, якість стосунків дитина–батьки, історію прив'язаності, поведінкові патерни, соматичні симптоми, ігрові теми;
- визначаються індикатори травми у поведінці: регресія, агресія, сензитивність, тікові реакції, фобії, ізоляція;
- у роботі використовуються метафористичні карти, малюнки або іграшки для доступу до внутрішнього «Я-дитини»;
- дитина не завжди має конкретні спогади, може сфокусуватися на емоціях, відчуттях або тілесних реакціях.

Основними завданнями цього етапу є:

- збір історії розвитку дитини: раннє дитинство, стиль виховання, історія прив'язаності;
- аналіз поточної проблеми: ситуації, в яких виникають певні симптом чи поведінка, реакції батьків на неї;
- вивчення стилю виховання батьків: методи дисципліни, покарання, інші сімейні практики;
- отримання інформації від батьків за відсутності дитини;
- дослідження сімейної історії: події, які приховувалися від дитини (наприклад, втрати, травматичні інциденти).

Етап 2. Підготовка. Характеризується створенням терапевтичного альянсу та розвитком навичок саморегуляції, формування відчуття безпеки.

Особливості у роботі з дітьми:

- формування довірливих стосунків через гру, ляльковий театр, ритуали привітання тощо;
- навчання технікам стабілізації через казку, візуалізацію, образи: «безпечне місце» (у вигляді чарівного будиночка, супергероя, тваринки), «Контейнер» - коробка, скриня, скеля, у яку дитина «ховає» страшні думки чи образи;
- використання візуального щоденника емоцій, «барометру настрою» чи «дерева почуттів»;
- психоедукація для батьків.

Успішне завершення 2 етапу – це коли дитина має хоча б одну працюючу стратегію саморегуляції.

Етап 3. Визначення цільового спогаду. Визначення первинного матеріалу для подальшої роботи (зображення, емоції, тіло, переконання).

Особливості у роботі з дітьми:

- часте використання іграшок, для розігрування сцени із минулого, використання малюнків, коли дитина змальовує ситуацію, яка її лякає, казок, коли психолог пропонує дитині «створити історію про дитину, яка почувалася...»;
- переформулювання негативного переконання в дитячих висловах: замість «Я нікчемний», «Я поганий», «Мене не люблять», «Я завжди винен» на позитивні переконання і твердження: «Я хоробрий», «Я в безпеці», «Я не сам». Важливо допомогти дитині відчувати, а не лише назвати переконання;
- варто звернути увагу, що дитина може розповідати від третьої особи («Дмитро поганий») замість формулювання «я є... / я не є...»;
- також діти у цьому віці схильні негативне переконання виражати простими словами або емоціями: «Мені сумно» → негативне

переконання, «Я щасливий» → позитивне переконання. Якщо є певні складнощі у встановленні із негативним переконанням, можна почати з позитивного та пізніше сформулювати протилежне;

- важливо допомогти дитині у простій формі визначити ключовий спогад/подію, та їх емоційний заряд.

Етап 4. Десенсибілізація. Спрямований на зменшення інтенсивності негативних реакцій, пов'язаних зі спогадом [4].

Особливості у роботі з дітьми:

- двохстороння (двобічна) стимуляція: тактильна (постукування по колінах або долонях); візуальна (слідкування очима за пальцем/вогником); рухова (підстрибування, танець «зліва–вправо»); метафористична (уява, як світло зцілення розчиняє «темну пляму» в тілі, як прийшов чарівник і допоміг та ін.);

- психолог повинен говорити мовою гри: «Що відбувається з монстриком у твоєму животі, коли проходить чорне світло?», «Коли ти думаєш про цю ситуацію, який колір з'являється? А тепер давай подивимось, як він змінюється, якщо ...»;

- психологічні зустрічі з дитиною мають складати 10–20 хвилин активної терапевтичної роботи (не береться до уваги ритуал привітання і прощання, а також, перевірка домашнього завдання).

Етап 5. Інсталяція позитивного переконання. Спрямований на закріплення адаптивної установки, яка «переписує» травмівний досвід.

Особливості у роботі з дітьми:

- нова позитивна установка подається в образі: «Я – як лев», «Я – як супергерой», «У мене є чарівний щит»;

- використовується символіка, «предмети сили», амулети, малюнки, що супроводжують створення нової позитивної установки «Я сильний – я в безпеці – мене люблять»;

- головне для психолога не лише вербалізувати певну афірмацію, а зробити це втіленням досвіду дитини.

Етап 6. Сканування тіла. Основною метою є виявлення тілесних реакцій, пов'язаних із травмівною ситуацією, тими спогадами, які виникли під час спілкування із психологом [5].

Особливості у роботі з дітьми:

- варто також використовувати ігрову метафору («Давай подивимось, чи не залишився якийсь «монстрик» у тілі?», «Як відчуває себе твоє тіло зараз? Чи все там спокійно?» Яка там погода?»)

Етап 7. Завершення. Стабілізація емоційного стану, закріплення позитивного результату.

Особливості у роботі з дітьми:

- повторення ресурсних вправ (безпечне місце, казка);
- виконання короткої гри для регуляції (наприклад, «ведмедик дихає», малювання);
- домашнє завдання (наприклад, намалювати улюбленого героя з казки без допомоги батьків або улюблений спогад із зустрічі з психологом).

Етап 8. Повторна оцінка. Перевірка результату. Оцінка стану дитини після психологічних зустрічей, виявлення нових цілей, потреб.

Особливості у роботі з дітьми:

- спілкування через ігрові практики, малюнкові та поведінку дитини: «Як зараз почувається герой у твоїй історії?», «Чи все ще страшно у сні, як раніше?» та ін.
- спостереження за поведінкою вдома (через батьків): сон, апетит, соціальна активність.

Особливості психічного розвитку дитини після 8-ми років у контексті психотравмівних ситуацій.

У віці 8-12 років (середній шкільний вік) починає активно формуватися логічне мислення, рефлексія, усвідомлення себе як окремого «Я», здатність переживати вину, сором, аналізувати мотиви своїх та чужих

вчинків. У цей період тривають активні процеси мієлінізації та формування префронтальної кори, яка відповідає за контроль імпульсів, планування, і формування більш складних механізмів емоційної регуляції [7]. В психотерапевтичному контексті це означає, що дитина вже частково здатна до обробки складного травматичного матеріалу за участю вербальних складових, когнітивних структур, але потребує безпечного середовища, гнучкого підходу та адаптованих технік. Травматичний досвід зберігається у цьому віці у вигляді фрагментарних спогадів у дисфункційних нейронних мережах. У дітей після 8-ми років ці мережі часто вже мають вторинні нашарування, такі як: інтерналізовані переконання («Це моя провина»); образи знецінення, сорому або гніву; вторинна травматизація (реакція батьків, булінг, соціальна ізоляція). У цьому віці діти можуть мати більшу доступність до власного досвіду, однак водночас й більшу чутливість до оцінок, складнощі із вираженням емоцій, афективних станів. Від так, психологу необхідно дотримуватися балансу між словесною рефлексією та експресивними техніками (малюнок, гра, уява). Типовими ознаками та проявами травми у віці 8-ми років у дітей з ООП є: труднощі у школі, зниження концентрації, соматичні симптоми (головний біль, біль у животі), періодичні спалахи гніву, гостре переживання провини або сорому, пов'язані з подіями, які відбулися багато років тому, уникання певних тем, людей, місць, гіперзалежність або навпаки – раптове «дорослішання» (Табл. 2).

Таблиця 2.

Симптоматика секвенційної травми у дітей молодшого та середнього шкільного віку

Категорії	Типові прояви
Емоційні симптоми	Тривожність, дратівливість, емоційна плоскість, депресивні настрої.
Когнітивні	Труднощі з концентрацією уваги, занижена самооцінка,

порушення	негативне уявлення про себе.
Поведінкові реакції	Агресія, закритість, замкненість під час спілкування чи налагодження контакту, уникнення спілкування та людей, регресивна поведінка.
Фізіологічні прояви	Порушення сну, соматичні скарги, енурез/енкопрез.
Соціальні труднощі	Відчуття відчуження оточуючи, булінг, порушення кордонів, складнощі у стосунках не лише однолітків, а й дорослих.

У роботі з дитиною після 8-ми років можна помітити привалювання такого типу травм, як секвенційна травма. Це сукупність травматичних епізодів, які формують цілісну негативну динаміку життєвого досвіду, що: є тривалими у часі; повторюються або нарастають; створюють глибокий вплив на самооцінку, сприйняття світу, емоційну безпеку та базові переконання. Найбільш розповсюдженими типами секвенційних травм є [6; 8]:

1. Повторювана міжособистісна травма (пов'язана із емоційним/фізичним/сексуальним насильством; постійною знецінювальною поведінкою з боку значущих дорослих; хронічним нехтуванням емоційними потребами.

2. Кумулятивна травма середовища (відбувається через тривалу війну, біженство, внутрішнє переміщення; хронічну бідність, соціальну ізоляцію, дискримінацію, системне знецінення.

3. Накопичувана «невидима» травма (викликана сімейними конфліктами на фоні «благополуччя»; вимушеним дорослішанням (наприклад, догляд за хворим батьком, мамою); постійною емоційною недоступністю батьків.

У дітей після з 8 до 12 років зростає здатність до символізації й узагальнення, проте система афективної саморегуляції та коригування дисфункційних переконань залишається вразливою. Тому повторювані

стресові епізоди: закріплюють негативні ядрові переконання («Я нікому не потрібен», «Я безпорадний»); активують хронічну гіперзбудливість внаслідок дисфункції гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи, призводять до утворення травматичних кластерів спогадів із сильними тілесними акцентами.

У таких випадках психотерапія спрямована не корекцію не лише одного спогаду, а з мережею взаємопов'язаних подій, які потребують послідовного процесу психологічної допомоги.

Діагностика травм у віці 8-12 років, зокрема секвенційних травм може здійснюватися через [11]:

- клінічне інтерв'ю з урахуванням вікового розвитку та впливу соціального середовища;
- інтерв'ювання батьків/опікунів;
- використання проєктивних методик (малюнок, асоціації, «створення коміксу про поразки чи перемоги»);
- використання та оцінка ситуації через шкали травми, дистресу (наприклад, ACE questionnaire).

Основні питання, на які психолог має знайти питання такі:

- Чи є у дитини досвід повторюваних, емоційно насичених травмівних подій?
- Чи є формування фіксованих переконань, як то: «Я поганий», «Мене не можна любити»?
- Чи відбувається циклічне відтворення симптомів у подібних (певних) умовах?
- Чи є ресурси, які залишаються неінтегрованими?

Опитувальник ACE (Досвід небажаних подій у дитинстві)[7; 10]

1. *Хтось із дорослих часто принижував тебе, обзивав або змушував почуватися приниженим чи наляканим? (Так/Ні)*

2. *Чи тебе часто били, штовхали, хапали або били чимось так, що залишалися сліди або ти відчував біль? (Так/Ні)*
3. *Хтось із дорослих чи старших змушував тебе до дотиків, інтимних контактів або примушував тебе торкатися їхніх інтимних частин тіла? (Так/Ні)*
4. *Чи ти часто відчував, що тебе не люблять або не вважають важливим/важливою? (Так/Ні)*
5. *Чи часто не було їжі, чистого одягу або тебе не доглядали, коли ти був/була хворий? (Так/Ні)*
6. *Чи ти жив в родині, де один із батьків був відсутній через розлучення, смерть, еміграцію або інші причини? (Так/Ні)*
7. *Чи спостерігав ти, як один із батьків або дорослих в домі бив, штовхав або в інший спосіб застосовував насильство до іншого члена сім'ї? (Так/Ні)*
8. *Чи жив хтось із тобою у домі, хто мав залежність від алкоголю, наркотиків або інших речовин? (Так/Ні)*
9. *Чи жив у твоєму домі хтось, хто мав серйозні психічні розлади (депресію, психоз, спроби суїциду тощо)? (Так/Ні)*
10. *Чи хтось із твоєї родини був у в'язниці, у колонії або під слідством? (Так/Ні)*

Інтерпретація/ключ до методики: за кожну відповідь «Так» нараховується 1 бал. Максимальна кількість балів: 10. $ACE \geq 4$ вважається високим ризиком.

Робота із травмою у дітей молодшого шкільного та середнього віку потребує обов'язкової психоедукації батьків, з метою нормалізації симптоматики, зниження сорому або тривоги, допомоги батькам у розумінні поведінки дитини. Психологу та батькам варто пам'ятати, що секвенційна травма формується поступово і часто «маскується» під поведінкові чи навчальні труднощі. Її основою є дисфункційна

інформаційна мережа, яка потребує послідовної психологічної допомоги [1; 8]. Важливо не лише знайти тригерну подію, а динаміку досвіду, його вплив на формування самоідентичності дитини. Діагностичний процес має бути багаторівневим і гнучким, із врахуванням контексту, культури, мови та індивідуальних особливостей. Основними принципами психотерапії у роботі із травмою у дітей означеного віку з ООП є:

Принцип 1: Тривала і багаторівнева стабілізація. У разі психологічної травми недопустимий поспіх в обробці спогадів. На першому місці є стабілізація емоційної регуляції (через ресурсні стани), стабілізація взаємодії «дитина – психотерапевт – батьки»; зменшення поточного дистресу (розвиток навичок самозаспокоєння, тілесні практики, формування розуміння «кордонів» та їх встановлення). Прикладами технік, які можна використовувати психологу у роботі є «Безпечне місце» (із початком війни ця вправа має «Комфортне місце»), «Контейнер», «Символ внутрішньої сили», візуалізація ресурсної фігури тощо.

Принцип 2: Структурована побудова травматичної мережі. Психотерапевту важливо працювати не з однією подією, а з системою взаємопов'язаних спогадів, що формують травматичну лінію розвитку. Терапевт допомагає дитині (та родині) створити: таймлайн травматичних епізодів (малюнками, піктограмами, кольоровими смужками тощо); виявити ядрові переконання, які постійно повторюються (наприклад: «Я нічого не вартий»); визначити поточних тригери та їх зв'язок з минулими подіями [5].

Принцип 3: Послідовність опрацювання. Обробка психологічної травми здійснюється циклічно, орієнтуючись не лише на хронологію, а й на: інтенсивність емоційного зарядження; наявність безпечної дистанції від події; здатність дитини утримувати увагу від емоції, спогадів у безпечному діапазоні. Найбільш ефективна стратегія для психолога – це опрацювання спочатку найменш емоційно наповненого спогаду.

Принцип 4: Гнучка інтеграція ресурсів упродовж психотерапії. Ресурсна робота не обмежується певними зустрічами. Вона є постійним супроводом обробки травмівних спогадів, зокрема у випадках: сильного соматичного збудження; дисоціативних проявів; афективної нестабільності. (Наприклад, перед опрацюванням спогаду дитина може «взяти з собою» візуалізованого чи реального помічника (іграшку, малюнок, предмет тощо).

Принцип 5: Терапевтичний альянс. У роботі з психологічною травмою ключову роль відіграє зв'язок психолога та дитини, емпатична присутність терапевта, створення атмосфери довіри, безпеки, прийняття, активне моделювання позитивного досвіду контакту з дорослим, який не завдає шкоди. Це створює новий міжособистісний досвід, який може бути інтегрований у систему самоідентичності дитини як «опорний досвід».

Особливості психічного розвитку дитини після 12-ти років у контексті психотравмівних ситуацій.

Підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років (за визначенням Організації Об'єднаних Націй). Це вік стрімких фізіологічних, психологічних, соціальних змін [11]. Для дітей підліткового віку є характерними чотири психологічні реакції, які обумовлюють поведінку підлітків та їх реакції на будь-які зовнішні подразники:

1. Емансипація від впливу дорослих
2. Спілкування з однолітками (часто і старшими від себе друзями)
3. Поведінкові реакції, що пов'язані із статевим формуванням
4. Хобі

1. Емансипація від впливу дорослих обумовлена важливим новоутворенням віку, як то віку – відчуттям дорослості. У підлітків виникає бажання бути, здаватися і вважатися дорослим. Для цього, на думку підлітка, безумовним елементом є вибір одягу, зачісок, їжі, способів

проводити вільний час, обирати майбутній навчальний заклад, друзів, коханих, професію тощо. Дорослим така поведінка видається провокацією. Підкреслимо, що така поведінка не є наслідком пережитої травми, стресу у дитини, що її змінюють. Це нормальний стан дитини, коли демонстрація незалежності від дорослого є нормальним відповідним віковим проявом. Підлітки відчують себе дорослими та впевнені, що тепер можуть робити все: вживати алкоголь та тютюнові вироби; спілкуватися, вживаючи ненормативну лексику, тощо. Такі експерименти можуть зникнути згодом, коли підліток усвідомить, що «бути дорослим» – це не про шкідливі звички, а про можливості та відповідальність. Головним завданням батьків на цьому етапі є: прийняти емансипацію, збільшити рівень свободи та допомогти дитині перейти на новий рівень – стати дорослою. За можливості, у підлітка має бути своя кімната, куди інші можуть заходити тільки з його дозволу.

2. Спілкування з однолітками – це потреба, яка відчувається дитиною дуже гостро. У цьому віці відбувається формування «Ми-концепції», що іноді набуває досить жорсткого змісту: «ми – свої, вони – чужі». Діти починають об'єднуватися у групи. Спочатку вони складаються з представників однієї статі; згодом підлітки об'єднуються у більші компанії; пізніше відбувається поділ на пари, відтак компанія починає складатися тільки з пов'язаних між собою пар. Цінності групи підліток схильний визнавати за свої власні. Враховуючи такий аспект, дорослим важливо пам'ятати про булінг серед дітей, небезпечні угруповання, які також можуть призводити до травматизації, окрім соціальних реалій у вигляді війни.

3. Поведінкові реакції, що пов'язані із статевим формуванням. Підлітковий вік – період активного статевого формування. Підлітків цікавить все, що пов'язано зі статтю та стосунками. Цьому сприяє ще й

період пубертату – активного статевого дозрівання на фоні гормональних змін. Ключовими етапами формування лібідо у цьому віці є:

- стадія платонічного кохання (у віці 10-12 років, коли достатньо простого спілкування з представниками протилежної статі, визнання, усвідомлення, що підліток подобається комусь, що існують спільні секрети та інтереси). У цей період з'являється перша закоханість, яка має платонічний характер.

- стадія еротичного потягу (у дівчат триває, орієнтовно, з 12 до 17(20) років; у хлопців – з 13(14) до 15(16) років). На цьому етапі розвивається чуттєвість, потреба тактильного контакту, що має еротичний характер: важливо доторкатися до об'єкта своєї закоханості, тримати за руку, обіймати, цілувати. У хлопців означена стадія починає формуватися дещо пізніше, ніж у дівчат, однак і завершується дуже швидко, переходячи в стадію сексуального (фізичного) потягу. Дівчата довше залишаються на еротичній стадії. Перехід у сексуальну настає, як правило, лише з початком і досвідом статевого життя [3; 7].

- стадія сексуального (фізичного) потягу – потреба в реалізації потягу через статевий контакт. Через гормональну бурю, яку переживає організм, для підлітків характерні різкі перепади настрою – від радості та веселощів до смутку, туги, сліз, хоча вагомих причин для такої зміни настрою може й не бути.

4. Хобі зазвичай у цьому віці яскраві, але зазвичай нестійкі та мінливі. Підкреслимо, що навіть за мінливого характеру хобі, підлітки вимагають від дорослих поваги та прийняття їх уподобань. Творча діяльність має прояви у веденні щоденників, складанні віршів, малювання колажів або за допомогою комп'ютерної графіки тощо. Характерними ознаками підліткового віку є прагнення до ризику та, так званий, «комплекс невразливості» (або «комплекс супермена/супервумен»).

Початок психологічної роботи з підлітком має бути заснований на встановленні відкритого та довірчого спілкування, проявленні емпатії та зацікавленості у їхньому житті, особливо, якщо запити стосуються терапії травмівної ситуації. Встановити контакт психологу допоможе активне слухання, повага до його думок та виявлення спільних тем для обговорення. Дуже часто підлітки на перших зустрічах не охоче спілкуються «Розговорити» такого клієнта допоможуть ігрові вправи для пізнання себе, символдраматичні техніки. Цікавою і простою для виконання, наприклад, для першого знайомства є вправа «ПІБ».

Інструкція до вправи

1. Напишіть в стовпчик ваше прізвище, ім'я та по батькові.
2. На кожну літеру напишіть відповідь на питання «Хто я?» або «Який я?». Якщо не буде відповіді саме на цю букву, нехай вона буде всередині слова. Головне – не залишати порожніх місць.
3. Після написання йде обговорення всіх якостей (з додатковими питаннями):
  - Чому ти так вважаєш?
  - В які моменти ти буваєш таким?
  - Як реагують оточення на тебе в цьому стані?
  - Чи подобається такий стан? То що.

Наприклад:

Б – боязка

О – обережна

Р – рішуча

З – завзята

У – уникаюча

Н – несамолюбна

О – ошатна

В – весела

А – аб'юзерка

О – охайна

К – красива

С – символічна

А – актриса

Н – наполеглива

А – грейлива

Додатковим завданням до цієї вправи може бути малюнок на будь-яку

характеристику себе. Бажано, на якусь хорошу характеристику. Наприклад, якщо підліток обрав слово «символічна», то можна уточнити, які символи підходять саме їй/йому, коли вони можуть допомогти, а коли шкодять тощо.

У підлітковому віці важливим є дослідження своєї «Я-концепції», «МІ-концепції» (друзі, компанії), пошук причин тих чи інших подій. Для відповіді на такі питання психологу допоможуть візуалізаційні вправи із символдраматичним ухилом. Розглянемо дві з них: «Тварина з Лісу» та «Кімната».

Вправа «Тварина з лісу» (алгоритм вправи)

1. Необхідно попередити підлітка про те, що їй/йому потрібно буде слухати Вас, імаджинувати (уявляти) те, що Ви говорите.
2. Розслабте його за допомогою ввідних технік (дихання, розслаблення тіла, індукції у вправу).
3. Після розслаблення. Попросіть уявити улюблене місце для прогулянок (парк, вулиця, частина міста тощо). Саме з цього місця почнеться подорож дитини та заглиблення у легкий розслаблений стан.
4. Погуляйте (уявно) з дитиною по улюблених місцях поступово переведіть підлітка на Стежку, якою він гуляє та яка приведе його до лісу

(спочатку не густого, а , з часом, все більш темного та густого, де він помітить, що вже наступила ніч!).

5. *Попросить описати можливі відчуття, емоційні стани (страх, невідомість, невизначеність, спустошеність).*

6. *Розкажіть про світло в лісі, що воно не відоме, освітлює всю галявину. Спрямуйте підлітка йти на світло.*

7. *Особистість адаптується на галявині. Чує шум листя з глибини хащів, з яких виходить тварина.*

8. *Запропонуйте роздивитися її, покомунікувати, можливо, доторкнутися, погладити.*

9. *Після спілкування з твариною – наголосить, що вона допоможе вийти з лісу, вона є провідником.*

10. *Людина йде за твариною. Прощається на межі лісу та поля. І повертається через поле до свого улюбленого місця для прогулянок, з якого починався шлях.*

Після виконання вправи, важливо обговорити з підлітком те, що він побачив, можна дати завдання намалювати тварину, уточнити, які почуття викликала ця тварина. Головне – це пояснити дитині, що тварини, яка з'явилася в уяві – це внутрішній образ на даний момент у житті. Цей образ може змінюватися, залежно від уподобань, життєвих обставин. Важливо, щоб підліток зрозумів свої сильні і слабкі сторони, вчився їх приймати.

Окрім згаданої вище вправи, цікавою буде вправа «Кімната», оскільки роль власної кімнати в житті підлітка є важливим елементом сепарації, власних кордонів, меж тощо. Власна кімната має важливе значення з кількох причин:

– Це є особистий простір, в якому підліток може відчувати себе комфортно і вільно виражати свою індивідуальність.

– Це є приватність і самотійність. Володіння власною кімнатою може бути частиною процесу навчання самотійності та відповідальності.

– Це є концентрація і творчість. Підліток може зосереджуватися на своїх інтересах, навчанні та творчості у власному просторі без відволікань.

– Це є важливий аспект самоідентифікації. Маючи свою кімнату, підліток вирішує, як вона виглядає, та створює простір, що відображає його особистість.

Вправа «Кімната» (алгоритм)

1. Уяви собі кімнату своєї мрії. Все, що Ти уявляєш – це добре. Ми можемо працювати з будь-яким образом, який ти опишеш

2. Спробуй добре роздивитися її. Якого вона розміру? Якого кольору?

3. Що знаходиться в цій кімнаті?

4. Можливо Ти відчуваєш тут якісь запахи? Якісь звуки?

5. Як Ти себе тут відчуваєш? Який у тебе настрій?

6. На скільки років Ти відчуваєш себе в тут?

7. Як Ти одягнутий? (Важливо детально розпитати про відчуття від одягу в талії, плечах, грудях).

8. Чого б тобі зараз хотілося? Зроби це, будь ласка.

9. А зараз будемо завершувати роботу. Запам'ятай всі свої враження, відчуття. Почни повільно віддаляти образ кімнати в своїй уяві. І коли будеш готови, попрощайся з образом, стисни руки в кулаки, сильно потягнись вперед і вгору – і повільно відкривайте очі.

Мета означеної вправи – дослідження основних структурних компонентів «Я-образу», оскільки кімната символізує внутрішні бажання, інтереси, потреби дитини. Також, за допомогою вправи психолог може допомогти підлітку із встановленням особистісних кордонів, пошуку ресурсів.

Вправу варто продовжити обговоренням:

– Як Ти себе зараз відчуваєш?

- *Що було найбільш приємним під час виконання вправи?*
- *Чи було в кімнаті щось таке, що тебе здивувало, щось неочікуване?*
- *Чи було щось неприємне? Що саме?*
- *Що було найважливішим в образі кімнати? Чому?*
- *Що викликало найсильніші почуття?*
- *Що ще привернуло увагу? Що ще Ти хотів би розповісти про свій образ кімнати?*

У роботі з підлітками окрім запиту щодо травмівної події, пов'язаної з війною, особливо у дітей з ООП часто психологи працюють з негативними емоціями, як то злість, ненависть, агресія, образи та ін. У таких випадках також бажано використовувати нестандартні вправи, які допоможуть фахівцям встановлювати емоційний контакт з дитиною, бути їй цікавою і діяти не стандартно. Однією із таких вправ є «Сіра кімната». Вправа використовується тільки з негативними емоціями у стосунках людина-людина (ненависть, злість, агресія). Вправу варто починати також із м'язового розслаблення та «заглиблення» у розслаблений/спокійний стан (нижче наведено текст (рескрипт для розслаблення). Психологи можуть змінювати текст під свої звичні мовленнєві звороти.

Сіра кімната (алгоритм вправи)

«Прошу Тебе обрати зручне для Вас місце: диван чи крісло та влаштуватися максимально комфортно. Ось так, чудово. Дихай не поспішаючи: Вдих, видих, вдих видих. Мій голос буде наповнювати Твої думки, Твоє тіло та супроводжувати протягом усього часу. Зараз Ти відчуєш, як дихати стане ще легше, Ти зможете дихати ще глибше. Вдих видих. На вдих – твої очі відкриті, на видих – закриваються. На вдих – очі відкриті, на видих – закриваються. Ти відчуваєш, як повіки стають важкими та теплими, важкими та теплими. Твоє тіло, подібно повікам, стає важким та теплим, якщо Ти відчуєш легкість – це нормально. Ти

розслаблений – і це добре! Продовжуй дихати глибоко та повільно. Ось так! Молодець.

Уяви, що перед Тобою сіра кімната. На стільки сіра, як Ти можеш уявити. Стеля, стіни, підлога – все сіре. І це нормально. Так має бути.

Зараз Ти озирнешся і побачиш, що позаду стоїть .... (називаєте ім'я, чи наприклад, мама, папа .....). Ти можеш зробити і сказати все, що завгодно. Тебе ніхто не осудить, ніхто цього не побачить і не дізнається про це. Це місце – де можна все. І я буду поруч. Якщо Ти щось робиш – скажи про це. Що Ти б сказав своєму кривднику? Що б зробив? (наприклад, якщо в дитинстві підлітка били – запитайте «Чи хочеться тобі вдарити людину зараз? Чи відчуваєш Ти звільнення?»).

Але психолог має контролювати свої питання, емоції, які переживає дитина, оскільки вправа є складною і потребує майстерності психотерапевта.

Коли дитина більше нічого не робить. Переважно мовчить. Повертайте її у реальність із цієї сірої кімнати.

«Дихай глибоко. Не поспішай. Ось так.

Зараз, я порахую до 3, де 1 це буде повернення до нашого кабінету, до нашого спілкування. Починаємо: Три – людина, яка робила нам боляче – зникає із цієї кімнати. Ти зараз у кімнаті один. Ти відчуваєш спустошеність. Все, що турбувало – пішло. Всі негативні почуття, емоції також зникли. Два – Ти відчуваєш легкість, свободу та бажання робити щось інакше, по-новому. Один – Ти поступово зможеш відкрити очі і Твоє тіло знов буде рухатись, як зазвичай, дихання повернеться у норму. Як будеш готовий – відкривай очі та повертайтеся у кабінет (на лекцію).

У психотерапевтичній роботі з дітьми підліткового віку психологи часто зустрічаються із проблемами травмівної сепарації, становлення «Я» майбутньої дорослої особистості, коливанням самооцінки, непорозумінням із старшим (особливо батьками), зближенням з однолітками, вчиненням девіантних дій, протиставленням своїх знань до знань батьків, старшого

покоління (бабусь, дідусів) тощо [6]. Сприйняття світу досить індивідуально для кожного з нас, але особливо це прагнуть продемонструвати саме підлітки. Саме тому часто виникають конфлікти між батьками та дитиною, оскільки у цьому віці бачення світу є різне, думки з важливих питань категоричні, а конфлікти можуть бути глибокими, характеризуватися затяжним таймінгом. Спираючись на своє унікальне бачення, підліток будує відносини з батьками, друзями, що часто протилежить нормотиповості, здоровому глузду чи певній логіці [2]. Типи поведінки підлітка часто можна спрогнозувати на знаннях про темперамент його особистості, структуру особистості тощо. Так, виокремлюють три основні рівні організації особистості: невротична, межова та психотична.

Підліток, який функціонує на невротичному рівні, знаходиться досить близько до визначення «ментально і психічно здорова особистість». Невротичний рівень функціонування психіки характеризується [4]:

- вмінням добре розпізнавати і називати свої почуття та емоції, переживати весь спектр емоцій (від позитивних до негативних), відстежувати причинно наслідковий зв'язок їх виникнення;
- наявністю багатого внутрішнього світу – підліток вміє фантазувати, мріяти, створювати ідеї та втілювати їх у життя, приймати креативні рішення;
- вмінням аналізувати обставини свого життя та бачити свій внесок у формування подій;
- здатністю до емпатії (можливість співчувати іншому, вміння стати на місце іншого, щоб зрозуміти та відчувати його позицію);
- вмінням контролювати свої потяги і імпульси (насамперед агресивні та сексуальні);
- здоровою самооцінкою (особистість бачить себе об'єктивно, знає свої сильні й слабкі сторони);

- реалістичним уявленням (бачить позитивні та негативні риси інших, не намагається виправити чи перевиховувати іншого, має здатність до цілісного прийняття інших людей);
- характеризується структурованою ідентичністю і образ «Я» (приймає свою стать, своє тіло, сексуальність, національність, роль в сім'ї та суспільстві; може розповісти про себе і сторони своєї особистості);
- наявністю добре побудованих внутрішніх кордонів (може сказати «ні» всьому, що може їй нашкодити без особливого відчуття провини);
- здатністю до емоційної прихильності (може приймати допомогу і допомагати іншому, дбати і піклуватися);
- умінням добре почуватися як в діадних відносинах (тет-а-тет), так і в тріангулярних (троє і більше людей), де прихильність до однієї людини не значить відкидання іншого;
- здатністю вчитися на своєму досвіді та на досвіді інших.

Підлітки з межовим рівнем організації особистості характеризуються [9]:

- труднощами у розпізнаванні та вербалізації власних почуттів. У них часто змінюється настрій, їм важко пояснити – чому відбувається саме так;
- такі підлітки не завжди бачать свій внесок у події життя, схильні звинувачувати і засуджувати інших. Емпатія сформована на досить низькому/посередньому рівні. Стосунки з іншими людьми вибудовують функціонально, з вигодою для себе (основою для такої поведінки стали стосунки із батьками);
- мають складнощі із контролем імпульсів та потягів, дозволяють не здатні відчувати біль іншого (друга, рідних), можуть виявляти вербальну і фізичну агресію, «виходять із себе», не контролюють себе у конфлікті;

- самооцінка нестабільна, мають труднощі з реалістичним баченням себе, свої переваги і недоліків, схильні стверджуватися за рахунок інших;
- ідентичність сформована суперечливо (або демонструє певний тип ідентичності: статеву, національну або інші ідентичності, чи приховує їх, маскує);
- мають схильність порушувати межі (кордони) іншої людини як на особистісному, так і на фізичному рівні (фізично дуже наближаються в розмові, можуть бути нав'язливими та безтактними);
- схильні до негативних фантазій щодо розвитку ситуації, поведінки інших, емоційних реакцій тощо. Мають труднощі з емоційною прихильністю до іншого (або уникають її зі страху бути використаним, або надмірно зближуються з людьми, створюючи співзалежні відносини;
- схильні до маніпуляцій.

Психотичний рівень організації особистості у підлітків проявляється [10]:

- несформованою здатністю дати відповідь на питання «хто я?»;
- відсутністю ідентифікації, межі між собою та іншими людьми розмиті. Така особистість важко відрізняє те, що відбувається в її голові, від реального світу: внутрішнє і зовнішнє для неї нерозривно пов'язані.
- підліток часто перебуває у власних фантазіях, втрачає зв'язок з реальністю, що призводить до спотвореного розуміння світу;
- найхарактерніша риса – інфантильність.

Якщо у анамнезі підлітка є запит щодо травмивної сепарації, або труднощі із стосунками у підлітка, нав'язливі думки щодо певної особи (потяги), цікавою та нестандартною є діагностично-терапевтична вправа «Озеро». Вона допомагає психологу, по-перше, отримати психодіагностичну інформацію про актуальний емоційний фон в певних стосунках; по-друге, бажання підлітка, його страхи; по-третє, зібрати анамнез подій у стосунках через символічні асоціативні елементи вправи.

Вправа «Озеро»

1. Уяви собі, що ти з ... (Ім'я – називаєте те ім'я особи, щодо якої необхідно зібрати діагностичний матеріал, інформацію про стосунки, непорозуміння, сварки, дружбу тощо) стоїте разом на березі озера. Все, що ти собі уявиш – добре. Ми можемо працювати з будь-яким твоїм образом.

2. Як тобі здається, яка зараз пора року? Який це місяць?

3. Яка погода? Температура повітря за відчуттям?

4. Котра приблизно година? Можливо ти чуєш якісь запахи, звуки?

5. Як ти себе відчуваєш? Який у тебе настрій?

6. Як ти одягнутий? (важливо детально розпитати підлітка про відчуття від одягу)

7. Що у тебе на ногах? Які відчуття від взуття (якщо воно є)

8. Як виглядає берег озера?

9. Якого розміру озеро? Яка там вода?

10. На якій відстані від тебе знаходиться ... Ім'я (людина про яку згадувалось на початку: мама, батько, друг, кохана дівчина/хлопець тощо)?

11. Як він/вона виглядає? Який у нього/неї настрій?

12. Що ти відчуваєш, дивлячись на ... ?

13. Якими очами він/вона дивиться на тебе?

14. Тепер уяви, що вам зараз треба розійтися в різні сторони озера і обійти його так, щоб знову зустрітися.

15. В яку сторону ви підете?

16. Як виглядає дорога, якою ти йдеш?

17. Що ти відчуваєш зараз?

18. Чи бачиш ти зараз ...? Як він/вона долає свій шлях?

19. Якби уявити озеро у вигляді годинника, на якій приблизно цифрі ти зараз?

20. На якій цифрі твій друг/мама?

21. Поспостерігай за образом, що буде відбуватися далі? (пауза)

22. Що зараз? Чи вдалося вам зустрітися?

23. На якій (умовно) цифрі ви знаходитесь?

24. Як ти себе відчуваєш зараз?

25. Чого б тобі зараз хотілося? Зроби це, будь ласка.

26. Зараз будемо завершувати роботу з цим образом. Запам'ятай всі свої враження, відчуття, всі кольори, запахи, звуки. Почни повільно віддаляти образ у своїй уяві. І коли будеш готовий, попрощайся з образом, стисни руки в кулаки, сильно потягнися вперед і вгору – і повільно відкривай очі.

Подальше обговорення вправи:

- Як ти себе зараз відчуваєш?
- Що було найбільш приємним у вправі?
- Чи було щось таке, що тебе здивувало, щось неочікуване?
- Чи було щось неприємне? Що саме?
- Що було найважливішим у вправі, на твою думку?
- Що викликало найсильніші почуття?
- Що ще привернуло увагу у під час виконання вправи?

Одним із бажаних елементів завершення вправи окрім обговорення є малюнок того образу, який підліток пам'ятає. Можна дати це на виконання вдома.

Згідно психосоціальної концепції розвитку особистості Е. Еріксона у підлітковому віці у особистості відбуваються два важливих процеси:

1. У віці від 6 до 14 років у дитини розвивається або працьовитість, або відчуття неповноцінності. У цей період, школа, вчителі та однокласники відіграють домінуючу роль у процесі самоідентифікації. Від того, наскільки успішно дитина вчиться, як у неї складаються

відносини з вчителями і як вони оцінюють її успіхи в навчанні, залежить розвиток цих якостей.

2. У віці від 14 до 20 років відбувається ідентифікація особистості та певна сплутаність ролей. Це пов'язано з формуванням у підлітка почуття рольової ініціативи або невизначеності. На цій стадії головним є спілкування з однолітками, вибір професії, спосіб досягнення кар'єри. Тому в цей час велике значення має адекватне усвідомлення себе, своїх здібностей і свого призначення.

Самооцінка і самоцінність – це два важливих елементи внутрішнього світу зростаючої особистості, які впливають на сприйняття та ставлення до себе. Вони визначають здатність бачити світ та взаємодіяти з ним. Попри те, що ці поняття взаємопов'язані та доповнюють один одного, вони мають суттєву різницю. Самооцінка – це психологічне та емоційне відчуття себе, віра в себе, оцінювання особою самої себе, своїх можливостей і якостей.

Самооцінка не є вродженою, а поступово формується з раннього дитинства. На її формування впливають у молодшому віці емоційна реакція вагомих дорослих, ступінь їх любові і прийняття, прояв уваги до дитини, форми спілкування з нею [6; 7]. Самооцінка формується через взаємодію різних факторів, таких як:

- досвід: попередні успіхи та невдачі можуть впливати на сприйняття власної компетентності;
- оточення: реакції оточуючих людей, особливо близьких, можуть впливати на те, як підліток оцінює себе;
- соціальні стандарти: порівняння себе з іншими;
- самоспостереження: спостереження за власними діями та досягненнями у співвіднесенні з досягненнями та успіхами інших;
- внутрішні переконання.

Адекватна самооцінка у підлітковому віці – це така, що відповідає реальності. Неадекватна самооцінка – коли підліток себе неправильно оцінює. Неадекватна, в свою чергу, може бути: завищеною (для неї

характерна переоцінка підлітком своїх позитивних якостей); заниженою – проявляється через знецінення, зменшення своїх переваг або/та гіпербалізація недоліків. Саме неадекватно занижена самооцінка значно складніше піддається психологічній корекції через свою дотичність та «близькість» до з комплексу неповноцінності особистості. Самооцінка значною мірою розкривається не стільки в тому, що підліток думає або говорить про себе, скільки в його ставленні до досягнень інших. Особистість із завищеною самооцінкою охоче критикує без достатніх підстав зроблене іншими людьми.

Самоцінність – це емоційно-психологічна характеристика, внутрішнє відчуття власної цінності, незалежно від зовнішніх досягнень чи оцінок [1]. Це стан прийняття себе з усіма позитивними сторонами та недоліками. Категорія «самоцінності» тісно пов'язана з гідністю – поняття, що означає внутрішню цінність та повагу до себе і до інших. Гідність пов'язана з усвідомленням власної цінності як особи, незалежно від зовнішніх обставин чи статусу [4].

Цікавою психотерапевтичною технікою у роботі з самооцінкою та самоцінністю під час зустрічей з підлітком буде техніка «Ім'я людини твоєї статі».

Інструкція до «Ім'я людини твоєї статі»

- 1. Уяви собі будь-яке ім'я твоєї статі (підліток відповідає).*
- 2. Спробуй уявити людину, якій би підходило це ім'я.*
- 3. Як виглядає ця людина? Якого віку вона? Як вона одягнута? Чи є щось на ногах?*
- 4. Де знаходиться ця людина? Що її оточує?*
- 5. Який настрій у цієї людини? Як вона себе почуває?*
- 6. Чого б їй зараз хотілося?*
- 7. Спробуйте поспостерігати за зображенням у твоїй уяві. Що буде відбуватися далі?*

8. Зараз будемо завершувати роботу. Запам'ятай всі свої враження, відчуття, всі кольори, запахи, звуки. Почни повільно віддаляти образ у своїй уяві. І коли будеш готовий/готова, попрощайся із образом, стисни руки в кулаки, сильно потягнись вперед і в гору – і повільно відкривай очі.

Основна мета виконання такої вправи – це отримання психотерапевтом діагностичної інформації про образ Ідеального Я підлітка, дослідження бажаних досягнень.

Техніка потребує подальшого обговорення:

- Як ти себе зараз відчуваєш?
- Що було найбільш приємним під час виконання?
- Чи було в образі щось таке, що тебе здивувало, щось неочікуване для тебе?
- Чи було щось неприємне в образі? Що саме?
- Що було найважливішим в образі?
- Що викликало найсильніші почуття?
- Що ще привернуло увагу в образі? Що ще ти хотів б розповісти про свій досвід?

Бажано закінчити техніку виконанням малюнку із подальшим обговоренням, що відображатиме ті образи, постаті, які підліток побачив. Підкреслимо, що психотерапевтична робота з «Ідеальним-Я» – це особистий образ або уявлення про себе в найкращому світі. «Ідеальне-Я» може містити ідеї про власні найвищі якості, цілі, характер та досягнення. «Ідеальне-Я» часто виступає мотивацією для саморозвитку. Сутність психологічної роботи – це використати знання про «Ідеальне-Я» для мотивації, натхнення для розвитку, боротьби із травмами, приймаючи власну унікальність та реальність у підлітковому віці.

Література до пункту «Психологічна травматизація дітей з особливими освітніми потребами за умов війни»:

1. Браткова Л., Радченко А. Психосоматичний профіль посттравматичного стресового розладу у дітей. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 7th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2023. P.66–70. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12753/Bratkova.pdf?sequence=1&isAllowed=y>*
2. Вовченко О. Посттравматичні стресові розлади у дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2023. P. 338–343. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735989/1/SCIENCE-AND-INNOVATION-OF-MODERN-WORLD-25-27.01.23-338-343.pdf>*
3. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин: Лисенко М.М., 2023. 221 с.
4. Зливков В., Лукомська С. Діти війни: теоретико-методичні і практичні аспекти психологічної допомоги. Київ-Ніжин: Лисенко М.М., 2022. 195 с.
5. Карамушка Л. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
6. Корнієнко І., Лісовецька І., Луценко Ю., Романовська Д. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям – жертвам військового конфлікту: практичний посібник. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 152 с.
7. Лимар А. Керівництво по відновленню від дитячої травми. Полтава: Дивосвіт, 2021. 237 с.
8. Мокія-Сербіна С., Заболотня Н., Мавропуло М. Посттравматичний стресовий розлад у дітей: раннє розпізнавання та координація надання медичної допомоги в умовах воєнного часу. *Modern Pediatrics. Ukraine.*

2023   N. 4.   С. 91–98.   URL: <http://mpu.med-expert.com.ua/article/view/285709/279830>

9. Плетка О. Як налагодити комунікацію з дитиною, що постраждала внаслідок війни. Пам'ятка для батьків. Київ: Центр реадаптації та реабілітації «ЯРМІЗ», 2022. 27 с.

10. Прошик В. Заварова Н., Калашник О. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події: навчально-методичний посібник. Київ: БукРед, 2022. 104с.

11. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технік зцілення. Львів: Манускрипт, 2015. 96 с. URL: https://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/dity_fin_ispp-1.pdf

12. Слюсаревський М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. N. 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>

13. Ainsworth M. Infant–mother attachment. *American psychologist*. 1979. № 34(10). P. 932-940.

14. Bowlby J. Attachment and Loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and Anger. New York: Basic Books. 1973.

2. Травмо-інформований підхід у роботі практичного психолога в умовах ІРЦ та під час індивідуальних консультацій

У практиках сучасних фахівців психологів та освітян зростає усвідомлення того, що багато звернень від клієнтів (дорослих, дітей) саме про досвід психологічних травм, часом, цей досвід має неусвідомлений або хронічно репресований характер, але впливає на сприйняття, емоції, поведінку, тілесні орієнтації та низку аспектів соціалізації дітей з ООП. Як наслідок, виникає необхідність створення та практичної роботи в травмо-

інформованому підході. Означений підхід системно враховує вплив травмівних ситуацій на особистість та створює для фахівців безпечний, екологічний та ефективний простір для взаємодії, корекційних впливів тощо. Травмо-інформований підхід передбачає роботу з дитиною з ООП, з батьками, що виховують дітей з особливими потребами, які пережили стрес від втрати житла, рідних; опинилися в кризовій ситуації; зазнали впливу травмівних подій, акцентуючи увагу на сутності впливу травми на психічне та фізичне здоров'я, поведінку і сприйняття навколишнього світу. Основною метою цього підходу є надання підтримки, яка враховує можливі наслідки травми, допомагаючи особистості відновлюватися та зменшувати негативний вплив пережитих подій [6]. Основні задачі такого підходу та практичний вплив не є «виправити» подію, а створити умови, в яких доросла чи дитяча особистість зможе відчувати безпеку; відновить зв'язок із собою, сформує нові зразки досвіду та співпраці («Я-світ», «Я-дитина», «дитина-дитина», «дитина-дорослий» та ін.). Травмо-інформований підхід базується на співчутливому, «лагідному» піклуванні, що визнає широкий спектр наслідків травми та спрямоване на відновлення почуття безпеки, самооцінки, соціальних зв'язків, а також на розширення можливостей особистості.

Травмо-інформований підхід (*Trauma-Informed Approach – TIA*) – це програма, організація або система, яка має інформацію про травму, усвідомлює широкий вплив травми та розуміє потенційні шляхи відновлення; розпізнає ознаки та симптоми травми у дітей з ООП, сімей, персоналу, який працює у реабілітаційних центрах та інших осіб, залучених до системи; реагує шляхом повної інтеграції знань про травму в політику, процедури та практики, а також прагне активно протидіяти протистояти повторній травматизації [8; 10]. Означений підхід враховує вплив травматичних подій на особистість і адаптує методи роботи з дитиною, її батьками для мінімізації ризиків повторної травматизації.

Травма є наслідком події, серії подій або сукупності обставин, які людина переживає фізично, емоційно, що можуть характеризуватися тривалим негативним впливом на функціонування та психічне, фізичне, соціальне, емоційне або духовне благополуччя дитини, дорослого [5]. Травма – це наслідок досвіду, зазначає Л. Григоровська, що глибоко засмучує, лякає або тривожить [3]. Приклади травматичних подій включають, але не обмежуються такими прикладами, як [1; 8]:

- фізичне, сексуальне та емоційне насильство;
- життя з членом сім'ї з фізичними або психічними порушеннями або розладами вживання психоактивних речовин;
- домашнє насилля;
- хронічна бідність, расизм, дискримінація або пригнічення;
- насилля в суспільстві, війна чи тероризм;
- переживання стихійного лиха чи іншої катастрофи (наводнення, пожежі тощо).

Травмівні події можуть проживатися індивідуально або колективно. Контекст, у якому відбувається подія має наслідки у вигляді способів реакцій особистості, типів підтримки або послуг, які дорослий/дитина повинні отримати. Важливо визнавати, що травма виникає на різних рівнях: мікро (особистість, родина), мезо- (соціальні групи) і макро- (організації/спільнота) [2]. Правильне визначення типу травмування, анамнез подій, що передували тригерному моменту є не лише важливим етапом, а й частиною успішної терапевтичної роботи, психологічної допомоги дитині з ООП та її батькам.

Діти з ООП, які пережили травму, можуть відчувати різноманітні симптоми, на які впливають такі фактори, як віковий етап, життєвий досвід, системи підтримки вдома та найближчому соціальному оточенні. Вплив травми та тип її проживання не є відображенням певної особистісної сили чи слабкості, а більшою мірою є наслідком досвіду, результатом інших

життєвих стресорів. Варто також пам'ятати, що травма може бути як об'єктивною, так і суб'єктивно пережитою, тобто навіть якщо стороннім вона не виглядає як катастрофа, видається дрібницю, особисте сприйняття дитини може зробити подію травматичною. Психологу, який працює в закладах освіти чи в реабілітаційних центрах важливо знати, що травма змінює нейропсихологічну архітектуру, вражаючи здатність до саморегуляції, пам'яті, емоційного балансу та побудови стосунків.

Особливості роботи із травмою, згідно травмо-інформованого підходу характеризуються низкою важливих аспектів, які забезпечують ефективність у роботі з дітьми з ООП [1; 4]:

1. Оцінка впливу травми: розуміння травми. Важливо, щоб фахівці психологи мали глибоке розуміння того, як травма може впливати на психічне і фізичне здоров'я дитини, дорослого, поведінку та міжособистісні стосунки. Це включає знання про посттравматичний стресовий розлад, тривожність, депресію та інші можливі наслідки травми, суміжні стани тощо. Важливим для роботи є саме чітка диференціація травми від подібних станів, таких як стрес та криза. Різницю можна чітко прослідкувати у наступній таблиці (Табл. 3.):

Таблиця 3.

Порівняння сутнісних характеристик психологічних дефініцій «криза», «травма», «стрес»

	Травма	Криза	Стрес
Інтенсивність	Екстремальна, руйнівна	Дестабілізуюча	Помірний, контрольований
Повернення до сталого стану (гомеостазу)	Порушене	Ускладнене	Можливе

Вплив на особистість дитини	Трансформуючий	Глибинний	Тимчасовий
Ризик розвитку ПТСР	Високий	Середній	Низький

2. Оцінка стану дитини повинна враховувати індивідуальні переживання, включаючи механізми копіngu і потреби в підтримці [3].

3. Створення безпечного середовища: фізична та емоційна безпека дитини. Забезпечення безпеки в фізичному середовищі, уникнення ситуацій, які можуть викликати емоційне напруження, страх або дискомфорт. Створення підтримуючого середовища, де діти зможуть відкрито виражати свої почуття без страху бути осудженими, насвареним, винним тощо.

4. Активне слухання. Важливо уважно слухати дитину, яка пережила травму, та проявляти емпатію і розуміння її досвіду; уникати, по можливості, небажаних тригерів (ситуації, жести або слова, які можуть бути пусковими механізмами для повторного переживання травми, травмівної події).

5. Залучення дитини у процес прийняття рішень, які стосуються її терапії, допомоги та підтримки. Це включає визнання її автономії та права вибору, наприклад типу терапевтичних занять, відмова від типових діагностичних тестувань з елементами малювання, особливо, якщо дитина не любить малювання.

6. Навчання та підготовка фахівців психологів в контексті травмо-інформованого підходу, зокрема і розуміння травмівних переживань та відповідні стратегії підтримки; самоусвідомлення. Психологи мають знати і працювати в контексті власних «слабких» місць, за потреби це може бути індивідуальна супервізія чи супервізійні групи.

7. Розробка і впровадження стратегій підтримки: індивідуальні плани підтримки. Розробка адаптованих планів допомоги, які відповідають конкретним потребам дитини; постійна оцінка психологічної роботи. Оцінка ефективності стратегій підтримки та коригування роботи на основі змін чи їх відсутностей у стані особи.

8. Культурна (регіональна) чутливість: врахування культурних особливостей. Розуміння соціальних і індивідуальних особливостей дитини, регіону, де зростала дитина, оскільки все означене може впливати на сприйняття травми та методи підтримки.

Серед основних принципів здійснення травмо-інформованого підходу варто відмітити:

1. Принцип Безпеки

Безпека – це базовий принцип травмо-інформованого підходу. У роботах О. Яциної, безпека визначається, як відсутність зовнішньої або внутрішньої загрози, що дозволяє особистості активізувати позитивні емоційні стани, знижувати тривогу, переходячи до інтеграції нового досвіду [5]. У нейробіологічному контексті, відчуття безпеки активує парасимпатичну нервову систему, зокрема вентровагальний комплекс, що дозволяє дитині розслабитися, відкритися та бути у «режимі взаємодії» [2; 7]. Згідно досліджень прихильників нейролінгвістичного програмування, когнітивно поведінкової терапії, кризової терапії – безпечне середовище передумовою терапевтичного альянсу, доступ до ресурсів змін [6; 8].

Основні складові безпеки: фізична, емоційна, психологічна.

Фізична передбачає створення простору для дитини, де вона не знатиме жодних загроз з боку середовища чи оточення. До прикладу: нейтральне освітлення, зручне крісло чи стілець, приємна температура в приміщенні, відсутність дратуючих факторів (шуму, криків, запахів), наявність чітких рамок зустрічей (час початку і завершення, можливість чи наявність перерв тощо).

Емоційна безпека – це можливість висловлювати будь-які емоції без страхів бути засудженими, присоромленими, відкинутими або знеціненими.

Психологічна безпека полягає в таких аспектах, як передбачуваність, стабільність, ясність процесу. Це відображається у роботі психолога: по-перше, фахівець не вдається до непередбачуваних технік чи вправ; кожний етап пояснюється дитині (у максимально можливий спосіб, залежно від віку та інтелектуальних особливостей дитини), зберігається структура, яка була проголошена психологом на першій зустрічі/на початку зустрічі.

Способи формування безпечного середовища фахівцем-психологом у травмо-інформованому підході:

- контрактування та встановлення правил (необхідно узгодити, проговорити, що відбуватиметься під час зустрічей, скільки триватиме, як зберігатимуться таємниці дитини тощо; можливість припинення зустрічі дитиною у момент сильного дискомфорту);
- поважне ставлення до кордонів дитини (не змушувати переживати травмівну ситуацію; не змушувати говорити те, що в якийсь момент змовчує дитина; працювати в темпі дитини);
- реагувати на невербальні сигнали від дитини (наприклад, якщо дитина нервово рухається, відводить очі, стискає пальці, кулаки – це може бути тригерним моментом. Потрібно зупиняти вправу і завжди уточнювати стан дитини);
- право дитини на зворотній зв'язок (психолог обов'язково має цікавитися «Як тобі ця вправа?», Чи втомився сьогодні?» тощо).

Фахівці мають запам'ятати та дотримуватися «правила», що психолог не проводить дитину силою, а створює простір для розкриття, творить атмосферу для поступового глибоко розкриття.

2. Принцип Довіри

Довіра – це база, основа будь-яких змін особистості, яка перебуває у терапії чи звернулась за психологічною допомогою, оскільки саме за умов

довіри активізується відкритість та саморефлексія. С. Ліпінська зазначає, що згідно досліджень, довіра є ядром трапевтичного альянсу [1]. Довіра, подібно безпеці створюється в процесі зустрічей психолога і дитини через такі основи, як:

- передбачуваність і стабільність;
- щирість і відкритість психолога;
- відсутність маніпулятивних технік;
- готовність до зворотного зв'язку;
- повага до інформації, яку довіряє дитина.

Приклад побудови довіри (№1)

Дитина запитує:

- *Що буде, якщо я раптом захочу плакати (заплачу)?*

Відповідь психолога:

- *Це нормально, всі плачуть: дорослі, діти. Я теж плачу, коли відчуваю у цьому потребу. Тому це не страшно і ти завжди можеш спробувати плакати, якщо відчуєш, що зараз дуже хочеш!*

Приклад побудови довіри (№2)

Дитина запитує:

- *Чому ми робимо цю вправу?*

Психолог відповідає:

- *Ця справа покаже нам силу твоїх емоцій (почуттів). Ми використовуємо цю вправу лише тоді, коли ти дійсно став до неї готовий і сильний, щоб її виконати.*

Приклад побудови довіри (№3)

Дитина мало говорить, взагалі не говорить, може соромитися ще проявляти себе у спілкуванні або це групове заняття. Психолог може сказати подібну фразу:

- *Мовчання – це теж велика робота. Часом, коли ми мовчимо, ми набираємося сил, що розповісти історію, яка має довге коріння і багато деталей.*

3. Принцип Підтримки вибору та Контролю

Цей принцип розкривається через надання альтернативних виборів («Я можу запропонувати тобі подібну техніку»; «Я можу запропонувати тобі іншу техніку»); утвердження контролю («Ти в будь-який момент можеш сказати СТОП», «Ти в будь-який момент можеш сказати про потребу в перерві»); поважне ставлення до рішень дитини; регулярне запитування про згоду («Чи згоден, якщо ми зараз...?», «Чи не заперечуєш ти, якщо ми з тобою ...?»); фокусування на автономії («Ти краще знаєш, що потрібно тобі, щоб відчувати себе у безпеці...»).

Для дитини важливий навіть так званий мікроконтроль, який стосується аспектів

- вибір місця, де сидіти;
- мати можливість і право не відповідати;
- обирати, яка історія зараз актуальна, який досвід із життя дитина готова розказати;
- можливість бути у своєму темпі (сповільнюватись чи пришвидшуватись за власними відчуттями);
- не відповідати на запитання, якщо боляче, не готовий, страшно тощо;
- мати фізичний простір (можливість вийти попити води, пройти до серветок тощо).

Приклад № 1: *Дитина не хоче згадувати травмівну ситуацію. Відповідь-реакція психолога: «Ми не будемо зараз згадувати те, що для тебе неприємне, болісне. У нас є наразі, те на чому ми можемо зосередитися, що є важливим, безпечним».*

Приклад № 2: *Дитина не хоч виконувати вправу. Відповідь психолога «Дякую, що повідомив. Ми можемо спробувати її якось іншим разом. Або знайти інший спосіб для нашої роботи».*

Приклад № 3: *Дитина хоче вийти на 5 хвилин. Відповідь психолога: «Звичайно, ми завжди можемо зробити перерву. Якщо тобі тривожно, н спокійно, скажи, що б ти хотів змінити, щоб стало безпечніше?».*

Варто відмітити, що відповіді зазначено досить умовно, оскільки ситуації в практиці не стандартний діалог з написаного листка. Також відповіді залежать від віку дитину, інтелектуальних особливостей, діагнозу, емоційного стану в момент зустрічі з психологом.

4. Принцип Спільної підтримки та Відповідальності

Психологічна травма у дитини часто «розгортається», коли батьки постійно на роботі, зайняті, коли дитину виховує хтось один (мама чи тато) і не може часто бути з дитиною, тобто в ізоляційних ситуаціях, коли є досвід перебування в самотності та/або відчуття покинутості. Основа цього принципу – «Я не сам», «Мене підтримають», «Про мене не забули», «Я важливий». Основна задача психолога – це розподіл навантаження, творення простору підтримки, де за весь процес відповідальність належить психологу і дитині. Основні аспекти цього принципу:

- формування домовленостей («Ми разом з тобою створимо наші правила, щоб нам було безпечно»);
- підтримка на складних етапах («Я з тобою, ми разом пройдемо цю проблему, страх, спогад»);
- визнання зусиль дитини («Я бачу, як ти працюєш! Ти такий/така молодець!»);
- спільна роботу («На наших зустрічах ми обоє дбаємо про безпеку, довіру, повагу»).

Приклад № 1 з роботи психолога: *Дитина не виконала домашнє завдання. Відповідь психолога: «Добре. Ми можемо знайти те, що тобі завадило» або «Ми з тобою працюємо не для того, щоб я тебе оцінював. Ми можемо його виконати тут, коли я поруч, але я не буду тобі підказувати чи заважати».*

5. Принцип Культурної компетентності

Культурна компетентність передбачає, що фахівець враховує та поважає етнічне походження дитини з ООП/опікунів/родини, релігію, гендерну ідентичність, історичний контекст, соціальні умови та цінності [2]. Йдеться про врахування унікальності кожної дитини та створення індивідуального підходу під час надання психологічної допомоги, консультацій, терапії. Цей принцип базується на: емпатії до можливих історичних травм чи соціальних утисків дитини з ООП чи її родини; готовності слухати та вчитися у дитини; повазі до того, як дитина себе ідентифікує (з урахуванням мови, норм, звичаїв, культури, цінностей, зовнішності тощо).

Культурна компетентність у практиці психолога проявляється через:

- використання інклюзивної мови;
- поважне ставлення до культурних особливостей, в яких виховувалась дитина (не можна ставити запитання, як то «Чому ти святкуєш це свято?», «Чому в родині у тебе не святкують це свято?» тощо);
- врахування гендерних аспектів, сексуальності, віросповідання (не робити припущень, пропонувати завжди особистості самоідентифікуватися);
- включення дитини у моменти прийняття рішень («Чи хочеш, щоб я тебе називав інакше»? «Чи хочеш ти попрацювати у групі?» та ін.).

6. Принцип Співробітництва та Участі

Принцип передбачає активне залучення дитини до процесів прийняття рішень, планування, реалізації самодопомоги. В основі перебуває не фаховість психолога, його досвід, а партнерство. Дитина у травмо-інформованому підході визнається співавтором, а не пасивним

об'єктом психотерапії. Сутність означеного принципу розкривається через такі аспекти:

- обговорення спільних цілей;
- визначення сили дитини (акцент сам на сильні сторони особистості дитини);
- психолог доступно пояснює дитині, що вони роблять на зустрічах;
- визначення кордонів дитини та психолога.

Принцип участі формує у дитини відкритість до діалогу, створює простір, який забезпечує зворотній зв'язок, уникнення патернів («я знаю, що тобі краще», «я знаю, що тобі робити»), готовність адаптувати методики під потреби дитини, постійний перегляд, переоцінка цілей, задач.

Приклад №1. Психолог під час використання нової вправи зазначає: *«Сьогодні ми будемо використовувати вправу, яка навчить тебе не боятися, позбутися твого страху».*

Згідно положень травмо-інформованого підходу, після встановлення терапевтичного альянсу, побудови довірчих стосунків з дитиною, етапу «вдалого знайомства» має слідувати первинна діагностика. Головне на цьому етапі – не пропонувати дитині будь-які стандартизовані методики, перелік тестів. Головним діагностичним інструментарієм на цьому етапі для психолога має бути невимушена розмова, бесіда. Інформація, яку психолог може отримати на цьому етапі – це знання, які буде покладено в основу вибору типу психологічної допомоги, технік та методик роботи фахівця саме для цієї дитини. Від так, психологу необхідно визначити:

- актуальний стан, у якому перебуває травмована дитина на момент роботи зі спеціалістом (пригніченість, страхи, роздратованість, виснаженість, відстороненість тощо);
- тип травмування, особливості, часова періодика (тривалість);

- наявність або відсутність попередніх травм, які відбувалися/не відбувалися у житті дитини (часом важливо дізнатися і про травмівні події у родині, де виховується дитина), їх характер, наслідки і тривалість;
- способи подолання дитиною складних, напружених ситуацій у буденному житті;
- наявність чи відсутність мотивації до відновлення, готовність до змін;
- ставлення родини/опікунів до психологічної допомоги (хто більше підтримує дитину та міг би бути помічником у роботі психологу або до кого краще не звертатися, оскільки від цього члена родини дитина зазнає утисків, зневаги тощо).

Психологу важливо зрозуміти не початкових етапах, які у дитини наявні сильні сторони, що може порушувати рівновагу психологічного стану дитини, хто може стати агентом-підтримки у родині під час терапії та психологічної допомоги, якими ментальними ресурсами володіє дитина. Індивідуальний напрям психологічної допомоги має бути спрямовано на відновлення частково втраченої цілісності особистості, її збалансованості, самоврегульованості, переоцінку цінностей, активізацію пошуку нових життєвих орієнтирів, нових сенсів.

Від так, первинне інтерв'ю у травмо-інформованому підході є критично важливим етапом, що формує основу для побудови ефективного терапевтичного альянсу з дитиною та подальшої психотерапевтичної роботи. Його мета – збір клінічної релевантної інформації та створення безпечного, емпатичного простору, у якому дитина, дорослий може вперше відчути контроль, порядок, впорядкованість, ясність та повагу до власного досвіду.

Основні цілі первинного інтерв'ю.

- формування терапевтичного альянсу (налагодження довіри, встановлення емоційної безпеки, представлення себе як стабільного, надійного фахівця, визначення меж, темпу та очікувань від взаємодії);

- первинна оцінка психічного та емоційного стану (виявлення симптомів травматизації, гострої дестабілізації, дисоціації, тривожних або депресивних проявів, початкове визначення потенційної діагностичної групи (наприклад, ГСР, ПТСР, КПТСР) без формального діагностування, скоріш як орієнтовне розуміння стану дитини);
- збір ключової інформації про досвід дитини (історія травматичної події або подій (за готовністю дитини), характер емоційної реакції, механізми подолання, минулий досвід роботи з психологом, поточне функціонування соціального, професійного, міжособистісного);
- оцінка рівня безпеки та ризиків (суїцидальні думки, самопошкодження, ризик для оточення, проблемні діагностичні малюнки тощо; поточні зовнішні умови (війна, переселення, втрата житла, соціальна ізоляція, втрата батьків/опікунів тощо);
- визначення рівня стабільності та готовності до терапевтичної роботи (оцінка ресурсності, наявність підтримки, базові навички саморегуляції);
- формування первинної гіпотези щодо терапевтичної гіпотези (встановлення проблеми-запиту, переформулювання запиту у терапевтичну ціль, визначення можливих цілей короткострокової та середньострокової роботи).

Зважаючи на зростання звернень від родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами щодо проживання травматичних подій, ПТСР, панічних атак та інших негативних станів важливим є створення безпечного та підтримуючого середовища, яке сприятиме відновленню ментального здоров'я дитина та родини загалом; запобігатиме повторному травмуванню. Науково-теоретичний аналіз дає можливість узагальнити інформацію щодо травма-інформованого підходу та підкреслити його перспективність у напрямках роботи соціальних, спеціальних, кризових психологів в Україні. Означений підхід набуває особливого значення для

ефективної психологічної та соціальної реабілітації дорослого та дитячого населення, постраждалого внаслідок війни.

Література до пункту «Травмо-інформований підхід у роботі практичного психолога в умовах ІРЦ та під час індивідуальних консультацій»:

1. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.

2. Оксютів М., Сабадуха В. Психотравмуючий досвід дитини та особливості соціалізації при цьому. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Психологія*. 2023. № 5, Т. 34(78). С. 58–65.
<https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.5/11>

3. Слюсаревський М., Григоровська Л. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. N. 4(1). С. 1-7.
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022>

4. Фроленкова Н., Купіна І. Адаптація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. N. 7(12). С. 471–482.

5. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25).
[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567).

6. Bacote D. Trauma Informed Practices: doctoral thesis. Trevecca Nazarene University, 2021. 198 p.

7. Brown E., Freedle A., Hurless N., Miller R., Martin C., & Paul Z. Preparing Teacher Candidates for Trauma-Informed Practices. *Urban Education*. 2022. Vol.57, No. 4. P. 662–685. <https://doi.org/10.1177/004208592097408>

8. Gornostai P. Колективна травма як складна соціальна ситуація: Системно-понятійний аналіз. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2021. 100-111. DOI: 10.33120/ssspj.vi48(51).242

9. Ukraine Refugee Situation. (2023). URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

10. Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. *In Substance Abuse and Mental Health Services Administration*. 2014. Vol.57, p.13–4901.

3. Психологічна допомога дитині з ООП фахівцями реабілітаційних центрів: технології, техніки, етапи

З грецької мови технологія – це «наука про майстерність» [5]. У загальному розуміння категорія «технологія» розглядається через розуміння, володіння знаннями і навичками, використання певних методів у роботі, їх застосування та вдосконалення. У психологів це знання про певні психологічні, терапевтичні техніки, методи, що спрямовані на покращення ментального, психічного стану дитини, дорослого [15]. Особливість психологічних технологій в спеціальній психології полягає у розумінні технік, сукупності інтервенцій, процедур, що використовуються для підтримання і відновлення психологічного здоров'я особистості дитини з ООП [12].

Більш детальний аналіз дає змогу зрозуміти ширину поняття, а саме те, що психологічні технології є сукупністю [10] або системою [9] підходів, принципів, методів, процесів, процедур, способів, прийомів, організаційних засобів впливу, знань та дій. Деякі спеціалісти-практики визначають технологію як діяльність [11] або спосіб здійснення діяльності [7], при цьому психологічна технологія має розкласти весь процес діяльності на елементи [1; 9; 10], систему взаємопов'язаних процедур [10], змістовно наповнених етапів діяльності [12]. На думку І. Черноуса, психологічна технологія – це процес, який має зорієнтовану у часі визначену послідовність процедур, тобто єдиний алгоритм дій [17]. В. Панок з позицій практичної психології вказує на орієнтованість будь-

якої психологічної технології на розв'язання конкретної проблеми людини або групи людей [11].

Підсумувавши означене, можна припустити, що психологічна технологія за умов криз – це певний алгоритм дій щодо впровадження системи теоретично обґрунтованих організаційних заходів, спрямованих на досягнення заздалегідь поставленої мети, яка полягає у зміні особистості чи певної конкретної сфери її життєдіяльності, її психологічного стану. При цьому даний алгоритм повинен враховувати актуальний стан особистості, соціального середовища в якому вона перебуває, контекст ситуації, ефективно вирішувати поставлену задачу та приводити до бажаного результату за умов зміни соціальних умов.

Вагомою проблемою у наукових дослідженнях та практичній психології вже довгий час лишається використання, вживання та невизначеність понять «технологія», «техніка», «метод», «методика», «прийом» та їх взаємоузгодженість. У багатьох фахівців значення цих понять використовуються як синонімічні або однорідні. На наш погляд, доцільним є розведення цих понять як окремих структурних елементів психологічної технології та визначення їх взаємозв'язків. Поняття «технологія» має найбільш загальне значення і його дефініцію було описано раніше. Поняття ж «техніка» часто ототожнюють із «технологією». Варто підкреслити наукові дослідження О. Путилова, де автор визначає три підходи до визначення техніки [12]:

- процесуальний – техніка розуміється як система засобів, вимог, умінь, послідовності дій для досягнення мети. Від так, можна помітити, що таке визначення «техніки» збігається з поняттям «технологія», але вони мають певні ієрархічні стосунки, в яких техніки є технологією меншого масштабу. Крім того, будь-яка техніка може бути розглянута як технологія і навпаки;

- операціональний – техніка розглядається як власне дія (акт, діяльність) і так, збігається з поняттям «процедура»;

– інструментальний – техніка розкривається через знаряддя, засіб, вміння, навички, способи та їх сукупність для здійснення дії. На наш погляд, найдоцільнішим є використання саме інструментального визначення поняття «техніки».

У діяльності психологів доречним буде використання саме інструментального підходу, де «техніка» розглядається як матеріальний аспект, який включено в процес та як знання, вміння та навички фахівця [14].

Під методом необхідно розуміти спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь, виходячи зі знань, закономірностей розвитку об'єктивної дійсності та досліджуваного процесу, явища, шляху досягнення визначених результатів пізнання та практики [5]. В. Панок пропонує розрізняти метод наукового пізнання, як одиницю наукової психології та технологію як одиницю практичної психології [11]. При цьому він наголошує на таких тезах:

- науковий метод не має власної мети, а відповідає меті дослідження;
- науковий метод є умовою отримання валідного та об'єктивного результату та не передбачає отримання наперед заданого результату;
- результат в науці має статистичні, ймовірнісні властивості;
- науковий метод на відміну від технології не має зворотного зв'язку;
- наукового дослідника цікавить власне досліджуване явище, а не сама людина (його носій).

Вивчаючи дані твердження та розмежування наукового методу, технології є неправомірним, оскільки як результат, практичні психологи отримують науку і практику, як дві принципово різні та не пов'язані між собою сфери. Для практиків є важливим саме твердження, щодо того, де метод є інструментом з певною визначеною функцією і не має власної мети.

Уточнюючи визначення «метод» варто підкреслити його інструментальну природу, оскільки це «інструмент» пізнання або перетворення дійсності, специфічна форма знання про те, як у певних умовах діяти відповідно до мети пізнання або перетворення. У системі технології метод є знанням про способи та принципи взаємодії з дійсністю.

Методика є конкретною реалізацією певного методу і є інструментом етапу технології. Найменшим елементом технології А. Овчаров виокремлює прийом – одноразову дію, здійснену психологом для зміни актуального стану в межах певної процедури [21; 14]. Від так, визначені елементи є структурою ієрархічного підпорядкування понять, що важливо для розуміння не лише термінології, як такої, а відповідністю та тотожністю у процесі операціоналізації понять практиків та науковців спеціальної психології, зокрема серед працівників реабілітаційних центрів, спеціальних освітніх закладів.

Узгодивши основні поняття, зазначимо, що за умов криз, зокрема суспільних, процес надання психологічної допомоги особистості з ООП, її родині можна розділити на такі етапи: підготовчий, базовий та завершальний (продовжуваний, підтримувальний). На кожному етапі доцільно використовувати певні психологічні технології, що складаються з відповідних технік. Лише комплексне поєднання процедурних, технічних моментів, методик психологічної допомоги та ціннісно-змістових аспектів підтримання й відновлення психологічного здоров'я особистості дитини забезпечує послідовне, успішне проходження кожного з етапів [13].

Метою підготовчого етапу є якомога більш повне і зацікавлене залучення дитини з ООП, що потребує допомоги, у спільну роботу, підсилення її мотивації, саморефлексії. Серед технологій, які доцільно використовувати на підготовчому етапі відзначимо такі: технології, що пов'язані з подоланням недостатньої мотивації щодо процесів життя (небажання жити, небажання спілкуватися, небажання навчатися, небажання дружити тощо); технології пошуку ефективних мотиваторів;

технології активізації чи/та підсилення сфер сили (сильних ресурсних сторін дитини). Окрім запропонованих, кожен практичний психолог, може використовувати власні техніки, спираючись на власний досвід та орієнтуючись на індивідуальні особливості дитини. Не зайвим варто буде наголосити, що у посібнику ми розглядаємо модель того, як можна діяти, але вона не є єдино вірною, оскільки варто зважати на багато факторів і кожен із етапів можна коригувати за тривалістю та наповненням, залежно від особливостей дитини, віку, запиту, соціального оточення дитини та інших факторів, які можуть кардинально змінити процес. Це важливо пам'ятати кожному практику, оскільки у роботі з дітьми з особливими потребами не має «чарівних пігулок» і «чарівних вправ». Робота потребує терпіння, часу, творчого підходу і любові/поваги до дитини.

Технології, що пов'язані з подоланням недостатньої мотивації дитини з ООП, з якої саме і починається тривала робота на першому етапі відновлення варто активувати через такі техніки:

- активізації бажання самозмін, що передбачає спогади дитини про період життя, який був позитивним, вдалим, коли хотілося і вдавалося щось важливе, цікаве, коли відбувалось навчання і пізнання, коли щось змінювалось (в позитивному аспекті), відбувався розвиток, розвиватися [18];

- активізації позитивних спогадів, що базується на діалогах про яскраві і щасливі моменти життя, значущі стосунки, улюблені заняття, перемоги на конкурсах і спортивних змаганнях тощо [21];

- стимуляції позитивним прикладами, що пропонують реальне (часом й віртуальне) знайомства з колишніми постраждалими дітьми, які успішно подолали наслідки травматичних ситуацій і знайшли себе [18].

Технології пошуку нових мотиваторів бажано використовувати через такі терапевтичні техніки:

- техніка мрій, фантазій про бажане майбутнє, про бажане спілкування з близькими людьми (навіть для молодшого віку буде

доцільно використовувати техніки про бажані іграшки, ігри, друзів) (техніки необхідно використовувати такі, що передбачають діалог, який краще розпочинати з простих мрій, якщо це підліток – з простих дитячих мрій і поступово переходити до мрій про майбутнє);

- техніку створення кіносценарію, казки, розповіді, коли складається історія про життя дитини, яка пережила травмівну подію, потім творити історію, казку, де герой прожив певну кількість років (через 5-10 років потому) [19];

- техніки подолання перешкод, що базується на заохоченні повернення у минуле, часткова або повна ретроспекція на попередні складні ситуації, можливі способи виходу із них, люди, дії, які допомогли вистояти, перемогти;

- техніки активізації підтримки оточення, коли, окрім залучення сім'ї/опікунів, також можна залучати друзів дитини, пропонувати участь в групових сесіях з дітьми одного віку, або старшими, які пройшли вже перші етапи терапії і мають успіх.

Реалізація технологій активізації чи/та підсилення сфер сили (сильних ресурсних сторін дитини), доцільно використовувати такі психотерапевтичні техніки:

- опис власного дня, що передбачає діалог про спосіб організації часу життя, про типовий день сьогодні і до травмування, завдяки чому стимулюється усвідомлення змін у звичках, уподобаннях тощо;

- створення шаржів, смішних малюнків про себе, що допомагає усвідомити своє ставлення до власного зовнішнього вигляду, змін загалом;

- техніки з розвитку рефлексивності [12].

Метою базового етапу психологічної допомоги дітям з ООП є психологічна робота із здатністю особистості самостійно скеровувати, змінювати певні елементи побуту, навичок, звичок, власне життя в бажаному напрямі, брати на себе відповідальність за дії та слова. Технології, які доцільно використовувати на базовому етапі реабілітації:

проектування майбутнього за допомогою виборів (ігрові вибори також актуальними у роботі із травмою); створення проектів майбутнього, карт бажань чи мрій; реалізації завдань, що мають призвести до здійснення «мап бажань», або прокладання шляху до цих «мап».

Ефективними техніками для забезпечення результативності технологій проектування майбутнього за допомогою життєвих виборів є:

- техніки пробудження інтересу до нового, основою яких є тренування гнучкості, стимулювання вміння переводити увагу, змінювати звичну діяльність, спосіб спілкування, форму проведення вільного часу [16];

- техніки відтерміновування задоволень, коли дитину навчають відмовлятися від деяких потягів, які просто є звичками, а не життєво необхідними, навчають орієнтуватися на значущі цілі, порівнювати, моделювати, проектувати можливі наслідки [3];

- техніки зміни історії власного життя, які пропонують створювати історії власного життя, дитинства з акцентом, спочатку, на роль автора у всьому, що відбувається, а потім – на ролі друзів і ворогів [16].

Серед технологій створення проектів майбутнього, карт бажань чи мрій (проектів майбутнього) найбільш ефективними є психотерапевтичні техніки: реалістичного оцінювання власних обмежень, що передбачає врахування наявного ресурсу, ймовірних перешкод на шляху вирішення завдань, індивідуально-психологічних, вікових тощо; техніки звільнення від тягаря травматичних переживань, що базується на наданні дитині допомоги в усвідомленні власної ролі в класі, родині [17].

Технології реалізації завдань, що мають призвести до здійснення «мап бажань» найкраще розкриваються через техніки подолання калейдоскопічності спогадів, в основі яких лежить допомога у побудові цілісної життєвої історії (з переписуванням негативних сценаріїв); техніки зміни акцентів у пережитому, що передбачає стимулювання травмованої дитини до переосмислення другорядних аспектів власної історії, розуміння

ролі випадкових учасників; техніки спільного бачення ситуації, відповідно до яких відбувається групова робота, де здійснюється поєднання досвіду учасників групи, розподілення відповідальності, вироблення більш адаптивних для дитини способів поведінки.

Метою завершального (пролонгованого, підтримуючого) етапу психологічної допомоги є відновлення психологічного, ментального здоров'я дитини з ООП, її здатності до позитивних особистісних змін. Технології, які доцільно використовувати на завершальному етапі це: технології інтеграції травмивного досвіду; технології вироблення ставлення до травми як до ресурсу; технології покращення середовища життєдіяльності.

Технології інтеграції травмивного досвіду найбільш ефективно розкриваються через такі психотерапевтичні техніки:

- відновлення цілісності життя дитини, що передбачає переосмислення пережитої травми в причинно-наслідкових зв'язках з власним минулим і обов'язково майбутнім;
- об'єднання життєвих подій у гармонійну композицію, сутність якої полягає у порівнянні, співставленні версій Я-почуття і Я-рефлексія, зниженні інтенсивності негативних переживань, новому погляді на власні можливості, якості, вміння;
- розвитку толерантності та прийняття інших людей з їхніми різними життєвими позиціями, вироблення більш гнучкого ставлення до різних, інколи протилежних поглядів на те, що відбулося [19; 21].

Технології вироблення ставлення до травми як до ресурсу розкриваються через такі терапевтичні техніки: техніки психоедукації; техніки підвищення оптимістичності, що дає змогу зосередити увагу дитини на позитивних моментах, на приємних несподіванках, щоденних бажаних змінах.

Активізація технологій покращення середовища життєдіяльності ефективно реалізуються через техніки: сприяння поглибленій взаємодії

дитини з природою, що передбачає організацію систематичних відвідувань постраждалими дітьми саду, парку, зоо-осередків, догляд за рослинами, участь у групових та індивідуальних сесіях на свіжому повітрі; техніки включення фізичної активності у повсякденне життя, що робить наголос на щоденних фізичних вправах різного типу, дихальних і релаксаційних вправах, прогулянках, відвідуванні басейну.

Використання технологій і відповідних технік найкраще, ефективно використовувати у формах роботи, як то індивідуальна або групова взаємодія, консультація, тренінг, тематичні майстер-класи тощо. Якісні психотерапевтичні послуги мають надаватися професійно компетентними спеціалістами, бути достатньо тривалими, а головне – доступними для постраждалих дітей з ООП, незалежно від місця їхнього проживання (місто, районний цент чи село) та платоспроможності.

Участь психологічному відновленні дитини після травмивної події мають брати спеціалісти різних профілів, оскільки проблема травми, зокрема за умов війни є складною і комплексною. Варто працювати командою, яка складатиметься практичних психологів, клінічних психологів, лікарів, соціальних працівників, реабілітологів, корекційних педагогів. Ефективність психологічної допомоги підвищується, за умов, що фахівець співпрацює зі спеціалістами різних спрямувань. Роль психологів на перших етапах командної роботи полягає в демістифікації складностей, що їх переживає травмована дитина з ООП та її родина, у посиленні віри в себе, визначенні пріоритетних потреб. Важливо, щоб окрім батьків та фахівців травмована дитина також усвідомлювала, чого вона хоче для себе, на яку допомогу очікує (якщо дитина у достатньому віці, щоб це зрозуміти).

Результативність дуже тісно пов'язана із напрямом у якому переважно працює фахівець. Якими техніками він володіє. Так, у класичній когнітивно-поведінковій терапії психологічні проблеми, що пов'язані з травмивними подіями, кризовими станами, розглядаються як результат

дисфункціональних взаємозв'язків між думками, емоціями, поведінкою та тілесними реакціями. Ця модель відома як «Когнітивний квадрат» (Табл. 4.) [10].

Таблиця 4.

«Когнітивний квадрат» або когнітивна модель у когнітивно-поведінковій терапії в роботі з травмівними подіями

Компонент	Роз'яснення
Думки	Автоматизовані інтерпретації та висновки особистості, переконання про себе та світ
Емоції	Почуття, які виникають у відповідь на думки або ситуацію
Поведінка	Реакції або дії у відповідь на емоції чи думки
Фізіологія	Тілесні реакції (тремор, задуха, холод в кінцівках тощо))

Травматична подія порушує звичну систему когніцій дитини: уявлення про себе, інших, світ, вони стають нестабільними, спотвореними або надто жорсткими. Це створює хибні та деструктивні патерни мислення, які мають наступні змістові форми: «Я не можу впоратися», «У мене не вийде», «Світ небезпечний», «Іншим не можна довіряти» та ін.

Приклад:

Після нічної атаки шахедами, влучань у сусідні будинки, дитина може мати думку: «Я не можу більше спати вночі – знову відбудеться страшно, тому що я заснув». Як наслідок у дитини перенесені події викликають страх; небажання лягати спати, відмова спати одному, означене вище закріплює та підсилює дитячі тривоги і страхи, які вже були до цього; посилюється переконання «Я не в безпеці».

Після подібного, або іншого випадків травмівного досвіду активується і формується когнітивно-поведінкове замкнене коло, як містить низку симптомо-комплексів [1; 10]:

- відправна подія або подія-тригер (може бути певний звук, запах, зображення, як то звук сирени, шум, новини по телебаченню, ситуація, що нагадує про травму, запах особи, яка кривдила та ін);
- автоматизація думки (повторювання, прокручування думок, як то «Мені знову не пощастить», «Це знову станеться», «Я не зможу врятуватись або мене не врятують», «Я в небезпеці», «Люди – це загроза»;
- емоційно-афективна реакція (панічні напади, страх, тривожність, сором згадувати або/та під час згадок);
- фізіологічна реакція (тахікардія, напруження усього тіла, стоїчна реакція, пітливість смикання кінцівок (часто ока); тремтіння рук чи ніг; безсоння);
- поведінкові особливості (закритість, небажання спілкуватися, агресивні елементи у спілкуванні, грубість, мовчазність, поява певних залежностей, емоційна холодність або замкнутість тощо);
- закріплення переконань у свідомості дитини, як то: «Я не можу впоратись, я не впораюсь», «Немає сенсу щось робити», «всесвіт не справедливий» та ін.

Травмівна подія впливає не лише на поточні думки, але й активує та/або трансформує глибинні переконання, що існували раніше. Це глибинні уявлення про себе, інших і світ (переважно формуються в ранньому дитинстві і мають назву «Тріада Бека» [1]. Зокрема мова йдеться:

- 1) уявлення про себе: «Я слабкий», «Я поганий», «Я не гідний» «Я нікчемний», «Я зіпсований» тощо;
- 2) уявлення про інших: «Нікому я не буду потрібний», «Всі мене покинули», «Всі зрадники/зраджують», «Всі використовують» «Нікому не можна довіряти»;
- 3) уявлення про світ: «Світ несправедливий», «Скрізь небезпека», «Світ жорстокий» та ін.

Головним завданням психолога, психотерапевта (зокрема у когнітивно-поведінковому підході) є виявити ці переконання, уявлення та допомогти

дитині поставити їх під сумнів, поступово формуючи альтернативні, більш адаптивні переконання.

При роботі із травмівними подіями, травмою важливим є гнучкість, але вона має назву «директивна гнучкість». Йдеться про регламент зустрічей, певні правила психолога, які він озвучує і які створені не стільки задля контролю, як для створення позитивного ефекту після зустрічей. Гнучкість передбачає гнучкий темп, перевірку толерантності до стресу і можливість вчасно зупинити («заземлити») дитину, родину у разі емоційного перевантаження. До прикладу класична структура психологічних зустрічей для роботи із травмівними подіями з дитиною з ООП або/та батьками, що виховують таку дитину (Табл. 5).

Таблиця 5.

Структура психологічних зустрічей для роботи з психологічною травмою у дитини з ООП

Етап	Опис	Мета
Встановлення зв'язку	Перевірка самопочуття, перевірка загальних справ (як минув тиждень, чи все добре, як пройшов день у школі тощо).	Емоційний контакт, стабілізація стану дитини, створення рапорту, підвищення безпеки у спілкуванні з психологом.
Визначення цілей (спільне)	Узгодження планів і цілей під час зустрічі (що саме буде відбуватися сьогодні).	Підкреслення автономії дитини, важливість «Я» дитини, фокусування, концентрація на зустрічі і роботі саме сьогодні.
Перегляд домашніх завдань (саме перегляд – не перевірка)	Аналіз виконаних завдань, труднощів, які виникали, емоції, які подобались чи непокоїли	Виявлення певних стійких патернів мислення, закріплення навичок (по можливості).

Робота з поточними думками	Виявлення автоматичних думок, образів, що пов'язані із травмівною подією, або лише, що супроводжують дитину/дорослого останній тиждень.	Збір матеріалу для психологічної, психотерапевтичної роботи.
Робота з переконаннями	Виявлення переконань, можливо навіть глибинних для роботи відповідними техніками (<i>*окреслено вище варіативність та вибір технік</i>).	Послаблення деструктивних переконань, формування та заміщення новими.
Формування навичок	Навчання та використання технік, що пов'язані із самоспостереженням, саморегуляцією.	Формування стійких навичок.
Підсумки	Узагальнення, ключові висновки, формування домашнього завдання (за потреби).	Інтеграція отриманої інформації у повсякденне життя.
Завершення	Перевірка стану дитини, стабілізація (за потреби).	Забезпечення безпечного завершення сесії.

Під час психологічних зустрічей важливо пам'ятати, що переконання мають різні рівні (поверхневий, середній, глибинний), кожен із яких виконує свою функцію, потребує відповідного підходу під час психотерапевтичної роботи.

Поверхневий рівень (автоматичні думки). Це миттєві, часто несвідомі думки, які виникають у відповідь на ситуацію (позитивну чи негативну) [1; 4; 10; 13]. Зазвичай такі думки сприймаються дитиною,

підлітком як факти, а не припущення і супроводжуються сильними емоціями.

Приклади: «У мене не вийде», «Я не впораюся», «Я не можу», «У цьому знову я винний», «Однокласники скажуть, що я слабак» та ін.

Робота психолога/психотерапевта з таким рівне думок полягає: по-перше, в ідентифікації таких думок (можливо використовувати техніки самоспостереження або спостереження разом із допомогою дорослого); знаходження доказів (тобто встановлення «за і проти» реального існування думки, фактів тверджень щодо її існування); переформулювання думок; використання щоденник думок (можливо у малюнковій формі для дітей молодшого шкільного віку тощо).

Середній рівень (проміжні переконання). Означені переконання містять умовні правила і припущення, які впливають, керують поведінкою [10; 19]. Психологи можуть їх розпізнати за формулами «якщо – то», «я повинен...», «мені не можна ...» та ін.

Приклади: «Якщо я попрошу допомогу – мене покарають за слабкість», «Я маю бути серйозним/відповідальним/сильним/чоловіком», «Не можна нікому вірити», «Хлопчики – це зло» та ін.

Робота психолога/психотерапевта з такими думками має концентруватися на виявленні правил, що викликають дистрес; техніки із встановлення «ланцюга думок»; поступова поведінкова експозиція для перевірки гнучкості та стійкості переконання.

Глибинний рівень (глибинні, ядрові переконання) – це фундаментальні уявлення про себе, інших, світ (*розглянуто вище, як *тріаду Бека*). Ці переконання та уявлення формуються у ранньому дитинстві, характеризуються стійкістю та мають несвідомий характер, визначають інтерпретацію подій, формуючи основу для проміжних переконань [21].

Приклади: «Я нікому не потрібен», «Я не такий, як всі», Я безпомічний», «Я хлюпик», «Я нікчемний», «Я поганий», «Світ – це

небезпечно», «Люди – злі», «Від мене завжди всі відвертаються», «Зі мною ніхто не хочу товаришувати» та ін.

Робота психолога/психотерапевта в контексті таких переконань концентрується через роботу з думками-спогадами (техніки «погляд у минуле», техніка «кінотеатр» та інші); побудова нових адаптивних переконань; часто ефективними є візуалізаційні, ігрові та поведінкові методи.

Травма та травмівні спогади порушують базові переконання як дитини, так і дорослого, формуючи когнітивну структуру страху і безсилля, що складається з дисфункціональних автоматичних думок, переконань («Я поганий», «Я заслуговую, на те, що сталося», «погані події трапляються з поганими хлопчиками/дівчатками); уявних та хибних правил («Довіряти не можна», «Потрібно все контролювати», «Потрібно всіх і всього боятися»); викривлень мислення, які автоматично підкріплюють симптоми [17]. Це створює внутрішнє середовище, в якому будь-який зовнішній тригер (подібний звук, запах, голос, ситуація, предмет одягу чи інтер'єру) провокує автоматичну ланцюгову реакцію: думка → емоція → поведінка → фізіологічна реакція → зміцнення старого переконання (як наслідок і зміцнення впливу травмівної ситуації [21].

Так, наприклад, у когнітивній терапії розроблено ефективні техніки і вправи, що дають змогу виявляти автоматичні негативні думки; визначити типи когнітивного викривлення; ставити під сумнів переконання (перевірка фактів); формувати альтернативне, більш адаптивне мислення. У роботі з травмівними подіями, зазначають практики, дуже важливо вивчати не лише думки, а й тілесні відчуття, оскільки тіло часто «реагує раніше, ніж розум», тому цей компонент є обов'язковим у роботі з дитиною, підлітком чи дорослим.

Література до пункту «Психологічна допомога дитині з ООП фахівцями реабілітаційних центрів: технології, техніки, етапи»:

1. Бек Д. Когнітивна терапія. Повне керівництво, 2020. URL: <https://leaderbooks.com.ua/knigi-z-psihogiyyi/knigi-profesionalam-psihogologam/kognitivnaterapiya-povne-kerivnictvo-dzhudit-s-bek>
2. Бурчик О. Групова казкотерапія в особистісно-орієнтованому вихованні дітей. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2005. Вип. 25. С. 203-205.
3. Василевська О. Психічне здоров'я особистості та його підтримка засобами казкотерапії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 2017. Вип. 1(2). С. 29-34.
4. Вовченко О. Вплив емоційного інтелекту на процеси самоідентифікації підлітків з порушеннями розумового розвитку. *Науково-практичний журнал «Наука і освіта» Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. 2020. № 2/ XXXIII. С. 14-21.
5. Герасимчук В. Філософія: підручник, Полтава: ВиДав, 2001. 389 с.
6. Друзь О. Напрямки медико-психологічної профілактики постстресових психічних розладів у учасників локальних бойових дій. *Український вісник психоневрології*, 2017. Т. 25. Вип. 1 (90). С. 45-48.
7. Кремень В. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Т-во «Знання» України. 2010. 520 с.
8. Моліцька М. Терапевтичні казки. Свічадо, 2010. 200 с.
9. Надольний І. Філософія: навч. посібник. Київ: Вікар, 2002. 389 с.
10. Потапенко В. Когнітивна психологія: минуле та сучасність. Рівне: ТРТ, 2008. 264 с.
11. Панок В. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми. Київ: Видавництво «Ніка-Центр», 2017. 188 с.
12. Путилова О. Сучасні технології реабілітації і навчання підлітків з психофізичними порушеннями. Київ: Вид. «А&Р», 2007. 130 с.
13. Савінов О. Фасилітативна психотерапія підлітків та дорослих. Київ: БукРед, 2018. 280 с.

14. Семенюк Є. Психологічні основи групової психокорекції. Київ: Либідь, 2016. 264 с.
15. Скрипченко О. Загальна психологія. Київ: Вид-во «Каравела», 2019. 464 с.
16. Стан психологічного здоров'я дітей із зони військового конфлікту на Сході України. І. С. Лебець та ін. Охорона здоров'я дітей та підлітків. 2019. № 1. С. 27-30.
17. Угрин Д. Основи КПТ з дітьми та підлітками. Український інститут когнітивно-поведінкової терапії. Лондон. URL: https://i-cbt.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Childhood-CBT_1_2_UKR.pdf
18. Черноусов І. Самосвідомість підлітка з ментальними порушеннями. Харків: ПромТТТ, 2015. 189 с.
19. Шадриков В. Особистісна рефлексія в підлітковому віці: емоційно- поведінковий аспект. Житомир: Кріль, 2018. 246 с.
20. Шевченко Ю. Ігри в школі та в дома: психотерапевтичні вправи та корекційні програми. Одеса: Юнікс, 2016. 410 с.
21. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)

4. Діагностичний інструментарій особистості дитини за умов травмівної події/психологічної травми

У психологічній роботі з травматизацією, травмівними спогадами, ПТСР одним із основних векторів є діагностичні аспекти, на основі яких буде складатися модель соціально-психологічної реабілітації травмованої особистості дитини з ООП (з родиною за наявності такої потреби). Основою таких діагностичних досліджень є вивчення:

- самосприйняття (мета – досягнення стійкого самосприйняття);

- рівень комунікації (мета – підвищення рівня комунікативної компетентності);
- емоційна сфера (відновлення емоційної стійкості, робота з резильєнтністю);
- самоефективність, мотивація та ціннісно-смилова цілісність (мета – реконструкція «Я-концепції») [3].

Для виявлення впливу психотравмівних станів, порушення адаптивності дітей з ООП, рівень реадаптації в соціумі, родині доцільним є використання комплексних опитувальників, як то перелік симптомів:

1. ПТСР скринінг-тест (The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5) F. Weathers, B. Litz, T. Keane, P. Palmieri, P. Schnurr (2013) (National Center for PTSD); переклад та адаптацію українською здійснено О. Хаустовою, Л. Трачук та В. Безшейко у 2016 році [10].

2. Багаторівневий особистістний опитувальник «Адаптивність». розроблений А. Маклаковим та С. Чермяніним у 2006 році [13].

3. CATS-2 – скринінг дитячих та підліткових травм, версія 2, адаптована та доопрацьована у 2024 році українськими вченими. Має вигляд контрольного списку на основі DSM-5 та МКХ-11, який включає 15 потенційно травматичних подій або серії подій, 25 симптомів посттравматичного стресового розладу (PTSS) і 5 пунктів порушень. CATS-2 використовується для дітей та молоді віком від 7 до 17 років. Враховуючи просту мову, яка використовується в опитувальнику, шкала може бути заповнена приблизно за 10-15 хвилин [17], [18].

Також для оцінки схильності до потенційних травмуючих подій можуть застосовуватися наступні тести: «Контрольний перелік життєвих подій DSM-5»; Опитувальник травматичних подій LEQ». Додатково до тестів на вплив травм можна використовувати скорочені скринінги ознак ПТСР, щоб визначити необхідність більш детальних клінічних інтерв'ю. До них належать: коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР; скринінг посттравматичного стресу первинної медичної допомоги (PC-PTSD);

шкала травм Девідсона (DTS); коротке інтерв'ю з рейтингом посттравматичного стресу (SPRINT).

Практика дослідження ПТСР у дітей з ООП показує, що ефективними для діагностики будуть наступні методики:

1. Індекс реакції на посттравматичний стресовий розлад Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі (UCLA-PTSD-RI);
2. Контрольний перелік травматичних симптомів у дітей (TSCC);
3. Інструмент скринінгу для ранніх предикторів посттравматичного стресового розладу (STEPP).

Під час проведення тесту на ПТСР у дітей, важливо отримати відповіді не тільки дитини, але й її батьків або осіб, які здійснюють догляд (опікунів).

Одним із важливих методів діагностики є *інтерв'ю*, як одна із основних діагностичних і терапевтичних технік з дитиною будь-якого віку. Первинний анамнез у травмотерапії є критично важливим етапом, який формує основу для побудови ефективного терапевтичного альянсу та подальшої психотерапевтичної роботи.

Мета інтерв'ю – зібрати клінічно релевантну інформацію та створити безпечний, емпатичний простір, у якому дитина, підліток, дорослий може вперше відчути контроль, впорядкованість та повагу до власного досвіду [1].

Основні цілі первинних інтерв'ю:

1. Формування терапевтичного альянсу: налагодження довіри, встановлення емоційної безпеки; представлення психологом себе як стабільного, надійного фахівця; визначення меж, темпу та очікувань від взаємодії.
2. Первинна оцінка психічного та емоційного стану: виявлення симптомів травматизації, гострої дестабілізації, дисоціації, тривожних або депресивних проявів; початкове визначення потенційної діагностичної групи (наприклад, ГСР, ПТСР, КПТСР), але на даному етапі без

формального діагностування, а як орієнтовне розуміння стану (на перший погляд).

3. Збір ключової інформації про досвід дитини: історія травматичної події або подій (за готовністю дитини/родини); характер емоційної реакції, механізми подолання, минулий досвід психотерапії; поточне функціонування (соціальна ситуація, міжособистісне спілкування тощо).

4. Оцінка рівня безпеки та ризиків: наявність суїцидальних думок, самопошкодження, ризик для оточення та для самого себе; поточні зовнішні умови (війна, переселення, втрата житла, соціальна ізоляція тощо).

5. Визначення рівня стабільності та готовності до психотерапевтичної роботи: оцінка ресурсності (наявність підтримки, базові навички саморегуляції).

6. Формування первинної гіпотези та терапевтичного запиту: з'ясування запиту клієнтів (дитини, родини, батьків); переформулювання запиту у терапевтичну ціль, спільно з дитиною/родиною; визначення можливих цілей короткострокової та середньострокової роботи [5].

Основні принципи, на яких базується первинне інтерв'ю у роботі з травмою:

- принцип «нешкідливості»: недопущення ретравматизації шляхом уникнення глибокого занурення у деталі травмівного досвіду;
- принцип поваги до темпу дитини: інтерв'ю коригується відповідно до реакцій дитини, зважаючи на маркери емоційного перенапруження;
- принцип ресурсної орієнтації: психолог акцентує увагу не лише на симптомах, а й на ресурсах, адаптивних стратегіях, підтримці;
- принцип культурної чутливості: психолог враховує культурні, гендерні, релігійні та інші індивідуальні фактори.

У контексті роботи з психологічною травмою варто пам'ятати, що первинне інтерв'ю – це не етап глибинних переживань події, а нагадуванням дитині, що він/вона у безпеці зараз. Важливішим є тон, увага до мови тіла, повільність і присутність, ніж об'єм зібраної інформації. У результаті такого первинного інтерв'ю психолог має отримати: по-перше, первинне розуміння стану дитини та контексту травматизації; по-друге, уявлення про емоційно-поведінкову реакцію дитини; по-третє, інформацію для прийняття подальших рішень: та початковий вектор терапевтичної стратегії.

Під час першої зустрічі безпека є базовою умовою будь-якої терапевтичної взаємодії, особливо у роботі з дитиною, яка пережила психотравмуючі події. У первинному інтерв'ю психологи використовують професійне поняття «контейнер безпеки», яке означає створення такого психологічного, емоційного та фізичного простору, в якому дитина може знизити напругу, розслабитися, відчувати контроль та прийняття. «Контейнер безпеки» – це сукупність умов, поведінкових маркерів психотерапевта та просторових характеристик, які мають на меті знизити рівень тривоги, допомогти орієнтуватися в «тут і тепер», не допустити ретравматизації, надати дитині відчуття власного контролю, автономії та прийняття. Основними компонентами «контейнера безпеки» є [6], [8]:

1. Фізична безпека і середовище (спокійне, тихе, захищене місце без сторонніх шумів і тригерів; відсутність несподіваних подразників: різких звуків, яскравого світла, непередбачуваних входів у простір; можливість обрати комфортне положення тіла (сидячи, лежачи та зігріваючі елементи – пледи, подушки, теплі напої тощо).

2. Емоційна безпека та емпатійна присутність психолога (встановлення м'якого емоційного контакту, без тиску; уважне слухання без перебивання, інтерпретацій чи оцінки; повільний темп мовлення, спокійна інтонація, м'яка артикуляція; регулярне підтвердження присутності: «Я тут, я чую вас», «Ми нікуди не поспішаємо»).

3. Прозорість та передбачуваність (пояснення структури зустрічі: «Сьогодні ми не будемо говорити про всі болючі моменти, а лише познайомимося і подивимося, як тобі зі мною»; надання права вибору: «Ти можеш не відповідати на будь-яке запитання, якщо відчуваш дискомфорт»; узгодження кордонів: тривалість, перерви, межі тем).

4. Повага до контролю (постійне повернення ініціативи дитині: «Чи готовий/готова зараз розповісти трохи більше?») / «Зараз окей продовжити, чи хочеш паузу?»; визначення права дитини сказати «ні», змінити тему, мовчати; заохочення дитини слідкувати за своїм станом: «Звертай увагу, якщо щось стає занадто важким — ти можеш зупинити процес/спілкування/зустріч».

5. Навички саморегуляції під час зустрічі (за потреби психолог може провести коротку практику дихання, заземлення, техніки орієнтації у просторі; використати тілесні ресурси під час спілкування з дитиною: «Давай звернемо увагу на опору тіла, на поверхню стільця...»; інформування «Це нормально, що може виникнути напруження або сльози, оскільки це реакція твоєї нервової системи»).

Психолог під час першого знайомства і спілкування повинен бути стабілізуючою фігурою, яка присутня емоційно, але не «зливається» з дитиною, не драматизує, не дивується і не жахається почутого, не тисне на темп, не прискорює, вміє витримати мовчання і незнання; готова до непередбачуваних реакцій дитини (сльози, сміх, ступор, мовчання, переноси тощо). Під час спілкування психологу не доречно ставити питання про деталі травмівної події, використовувати фрази «Це було жахливо!», «Жах!», поспішати з інтерпретаціями та викликати зворушення [9].

Структура первинного інтерв'ю має вигляд:

– Вступ і формування контакту. Основна мета — створення безпечного простору, зниження тривоги, пояснення процесу. Тривалість: 5-15 хвилин.

- Збір загального анамнезу. Мета – огляд життя дитини (базові факти, соціальний контекст, ресурси). Тривалість: 10-15 хвилин.
- Вивчення запиту (проблеми). Мета – конкретизації проблеми з якою прийшла родина/дитина, визначення симптомів. Тривалість: 15-20 хвилин.
- Оцінка стабільності, вразливості, симптоматики. Мета – розуміння поточного функціонування, прояви і рівень дистресу. Тривалість: 10-20 хвилин.
- Узгодження цілей і наступних кроків\зустрічей. Формування очікувань, узгодження формату роботи. Тривалість: 10-15 хвилин.

На початкових етапах знайомства та під час проведення терапевтичних сесій важливо пам'ятати про типові емоційні реакції дитини (Табл. 6.).

Таблиця 6.

Типові психоемоційні реакції під час терапевтичної сесії/інтерв'ю дитини, що пережила в анамнезі травмівну подію

<i>Тип реакції</i>	<i>Прояви</i>	<i>Ймовірні причини</i>
Гіперактивація	Прискорене мовлення, неспокій, сльози, тремтіння рук, напруга м'язів	Тривога, активація симпатичної нервової системи, тригерні моменти.
Дисоціація	Порожній погляд, «відсутність» у розмові, сплутаність мислення, хаотичні спогади та висловлювання, плутанина слів.	Внутрішній захисний механізм при травмівних подіях, травмі.
Плач або емоційна	Сльози, голосіння,	Зниження напруги,

розрядка	ридання, тимчасова втрата контролю	емоційне звільнення/розслаблення
Захисна агресія/іронія	Гнів, сарказм, уникання відповіді	Почуття вразливості, страх повторної травматизації
Почуття сорому, провини	Опущені очі, обережність, заперечення своїх потреб.	Внутрішня інтерналізація травматичного досвіду.
Зависання під час розповіді про деталі	Надмірний опис подій без емоційного залучення	Уникнення проживання емоцій, застосування фрагментарної пам'яті.

Подальші психотерапевтичні зустрічі можуть супроводжуватися бесідами, ігровими методиками, стандартизованими діагностичними опитувальниками, залежно від зібраного анамнезу та типу травми. Варто пам'ятати, що досить часто стандартизовані діагностичні методики мають похибки, оскільки діти можуть відповідати навмання, вгадуючи «правильні» відповіді, обирати соціально-схвалені відповіді, переживаючи за наслідки. Тому, на нашу думку, важливим є, по-перше, встановлення з психологом довірливих стосунків; по-друге, використання нестандартизованих методик (проективних).

Цікавою та незвичною для дітей є методика «Квітка», що належить до технік символдрами. Символдрама (кататимно-імагінативна психотерапія) – один із напрямів психотерапії, що базується на принципах глибинної психології. У даному методі використовується особливий тип роботи, що пов'язано з уявою, з метою зробити наочними несвідомі бажання, переживання, тривожні почуття особистості, визначити механізми захисту, а також перенесення та опір. Символдрама сприяє перопрацюванню когніцій на символічному рівні. Позитивним результатом

є також психотерапевтична бесіда, яка супроводжує дитину, дорослого у процесі виконання. Цей метод є клінічно високоефективним за потреби короткострокового лікування неврозів, психосоматичних захворювань, а також під час психотерапії порушень, пов'язаних з невротичним розвитком особистості. У техніки «Квітка» є декілька протипоказань у використанні, як то гострі або хронічні психози (галюцинації), епілепсія, черепно-мозкові травми, інтелектуальний розвиток (IQ нижче 85), шизофренія.

Основні етапи проведення даної техніки.

I. Попередня бесіда (тривалість від 15 до 30 хвилин; в середньому -20) прояснення актуальної ситуації, виявлення проблемного поля, актуалізація вже зробленої роботи, якщо це не перша зустріч. Вміння, які необхідні психологу на цьому етапі є такі: емпатійне слухання, але з сумнівами (а як це?); активне слухання; психоаналітична інтервенція (нейтралітет, систематичний аналіз переносу); вміння утримувати інформацію.

II. Релаксація (тривалість від 1 до 5 хвилин) розслаблення з ціллю зниження контролю свідомості і полегшення імагінації. Вміння психолога на цьому етапі мають бути такі: керування голосом, особливо інтонацією голосу.

III. Імагінація (тривалість від 5 до 40 хвилин, в середньому -20) – залежить від віку дитини та характеру образу (уявного образу, вправи, тематики). Основні уміння, які необхідні психологу на цьому етапі: правильно створити супроводження дитини в її створеному образі; не вносити страхи психолога та свої бажання; надавати можливість дитині отримати ресурс від вправи.

IV. Подальше обговорення вправи (образу) або «емоційне сканування» (тривалість від 5 до 10 хвилин) – опис дитиною своїх емоцій. Основні питання, які може поставити психолог: «Як себе відчуваєш?», «Що було самим приємним у вправі?», «Чи було щось неприємне?», «Чи було щось дивним, неочікуваним?», «Що було для тебе найважливішим у

сьогоднішній вправі?». Від так, основними уміннями для цього етапу є для психолога уміння задавати питання-спостереження (наприклад, «ти посміхався, що ти згадував», «ти нахмурився, ти згадав щось серйозне, неприємне» та ін.).

У подібних вправах та тих, що пов'язані з тілесно-орієнтованою терапією важливим знання психолога технік релаксації. Нижче продемонструємо орієнтовний текст, який можна використовувати без змін, або підлаштовуючи під ту вікову категорію дітей, з якою здійснюється терапія, також є актуальним і для дорослого (якщо робота здійснюється з батьками).

Техніка релаксації.

Влаштуйтеся, будь ласка, зручніше і спробуйте розслабитися так, як начебто тобі хочеться трішки поспати. Ти можеш сісти, лягти, обирай те місце, де тобі комфортно і зручно. Відчуйте, як все тіло доторкається до поверхні, на якій ти знаходишся (вона тверда, м'яка, залежно від того, яку поверхню обрала дитина). Дихай спокійно. Почни розслабляти м'язи плечей. Відчуйте тепло у верхній частині рук. Відчуй, як воно переходить у лікті та кисті рук. Долоні стають важкими і теплими. Долоні важкі і теплі... Руки повністю розслабилися, провисли аж до самих кінчиків пальців. А тепер зверни увагу на своє дихання. Тобі дихається легко та вільно. Відчуйте тепло в грудній клітці, тепло в животі. Твій живіт м'який і теплий. А тепер відчуй, як тепло опускається в ноги. Розслаблюється верхня частина ніг, розслаблюються коліна, розслаблюються стопи. Стопи стають важкими і теплими. Стопи важкі і теплі. Твої ноги повністю розслабилися... А тепер спробуй розслабити спину. Відчуй, як розслаблюється хребет, розслаблюються лопатки, середина спини між лопатками. Розслаблюється шия і голова. Розслаблюється потилиця і чоло. Відчуй, як розслаблюється твоє обличчя. Розслаблюються щоки, губи, підборіддя. Язик стає розслабленим і

теплим... Відчуй, як розслабляються очі. Повіки стають важкими і теплими. Повіки важкі і теплі... Все твоє тіло розслаблене.

Зазначена техніка розслаблення може не підійти за низкою причин, наприклад, дітям молодше 8-9 років, гіперактивним дітям та особам з порушеннями інтелектуального розвитку. Тому етап із розслаблення можна пропустити і перейти до виконання вправи «Квітка», пропонуючи дитині не уявляти, а малювати. Це також зручно для психолога, оскільки у процесі психолог зможе задавати уточнюючі питання, а дитина, якій складно уявляти, зможе візуалізувати на папері образ квітки.

Проективна діагностична методика і релаксуюча терапевтична вправа «Квітка» має наступну інструкцію:

- 1. Уяви яку-небудь квітку, яку ти колись бачив/бачила чи квітку, яку намалює тобі твоя уява. Все, що ти уявиш зараз – добре.*
- 2. Коли щось виникне у твоїй уяві, почни про це розповідати (малювати, якщо вправа виконується не в уяві).*
- 3. Скажи, яке враження справляє квітка. Які почуття вона у тебе викликає?*
- 4. Що ти відчуваєш, дивлячись на квітку?*
- 5. Які пелюстки у квітки? Якщо можеш, доторкнися до неї, які на дотик пелюстки? Якого кольору пелюстки?*
- 6. Спробуй заглянути в саму серединку квітки. Як виглядає ця серединка? Що там є?*
- 7. Спробуй торкнутися кінчиком пальця самої серединки квітки. Що ти відчуваєш?*
- 8. Чи відчуваєш ти запах квітки?*
- 9. Спробуй торкнутися стебла квітки. Яке воно на дотик?*
- 10. Якої товщини стебло? Наскільки воно пружне?*
- 12. А тепер простеж вниз по стеблу, де знаходиться квітка? В якому місці? Що знаходиться довкола квітки? Що її оточує?*
- 13. Як тобі здається, яка зараз пора року? Який це місяць?*

14. Яка погода? Температура повітря за відчуттям?

15. Котра приблизно година? Яка це пора дня: ранок, полудень, вечір, ніч?

16. Як ти себе відчуваєш? Який у тебе настрій?

17. Чи є ще щось довкола?

18. А тепер подивись знову на свою квітку. Що тобі зараз хотілося б зробити з квіткою? Зроби це, будь-ласка.

19. А зараз будемо завершувати роботу. Якщо хочеться зробити щось на останок – зроби це. Запам'ятай всі свої враження, відчуття, всі кольори, звуки, запахи. Почни повільно віддаляти образ у своїй уяві. І коли будеш готовий, попрощайся з образом, стисни руки в кулаки, потягнися і повільно відкривай очі.

Для подальшої роботи з образом квітки, який сформувався у дитини можна поставити такі уточнюючі питання:

- Як ти себе зараз відчуваєш?
- Що було самим приємним під час виконання вправи?
- Чи було в образі щось таке, що тебе здивувало, щось неочікуване?
- Чи було щось неприємне? Що саме?
- Що викликало найсильніші почуття?
- Можливо ще щось привернуло увагу? Що ще хотілось б розповісти?

Допоміжними будуть деякі значення символів діагностичної вправи (Табл. 7.). Але варто підкреслити, що символіка є досить умовною і залежить від контексту усієї розповіді, перебігу виконання вправи.

Таблиця 7.

Психологічний символізм образу квітів у вправі «Квітка»

Символ, елемент	Можливе тлумачення

Ромашка	Символізує сумніви, вагання.
Мак	Трактується як сон, уповільнення, втеча від реальності в світ ілюзій.
Гербера	Демонстративність, істероїдність.
Біла лілія	Цнотливість і розпусність.
Пролісок, підсніжник	Делікатність, вразливість.
Тюльпан	Порушення сексуального розвитку, насилля
Гвоздика	Поклоніння пам'яті героїв, загиблих.
Незабудка(синій колір)	Вірність
Троянда	Троянда – сексуально-еротичний символ. Червона – символ еротизму; рожева – інфантильність; помаранчева – сила особистості, домінування над оточенням; біла – чистота, цнотливість, платонічна любов; жовта – активність, екстравертованість, ревність; вишнева – прагнення самоствердження тощо.
Пластмасові, з прикрасами, блискучі та сяючі, квітка семицвітка	Неіснуюча, ексклюзивна квітка – нарцисизм.
Кам'яна квітка	Вказує на шизоїдність.
Сталеві, бетонні, чорні, вмираючі	Ознака емоційної депривації.
Сухі квіти	Депресивні ознаки (залежно від контексту усього образу).
Символіка частин квітки	
Голівка квітки	Розум, інтелект, чуттєвість.

Листя	Життєва сила. Мотивація, позитивні налаштування у буденності.
Стебло	Основа особистості Колючки на стеблі – небезпека, яка супроводжує пристрасть, бажання. Їх відсутність – ігнорування небезпеки.
Корені	Прагнення саморефлексії, копання в собі.
Тичинки	Сексуальна зрілість.
Розташування квітки	
Квітка в землі	Ґрунтовність, стабільність, відчуття впевненості, консервативність.
Квітка в вазі, горщику	Гнучкість, брак стабільності, невпевненість в собі, своїх силах.
Квітка в повітрі	Відірваність від матері, брак опори, втрата батьків (одного з батьків).
Квітка на дереві, кущі (квітка яблуні, жасмину)	Залежність від матері (психологічна, фізична), симбіоз з матір'ю.

Серед інших характерних ознак, які варто відмітити можуть бути такі символи:

- декілька квіток одночасно (букет, поле квітів) – польова поведінка (різновид невротичного розвитку – постійне відволікання і переключення з одного об'єкту на інший та неможливість довести справу до кінця); бажання все спробувати;
- квітка на купці землі (на горбику, де нічого, крім квітки, не росте) особливості прояву орального характеру, які залежать від ступеня фрустрації – гіперболізована потреба в «мамі»;
- запах, наявність запаху – сексуальний контекст (немає запаху – порушення у сексуальному контексті);
- відсутність звуків – небажання слухати;

- квітка «в інтер'єрі» (оточена фоном, наприклад, у віконній рамі, серед інших рослин тощо) – залежність, пошук захисту;
- квітка без фону – егоцентризм, зосередженість на своїх проблемах. Загострені кінчики можуть відображати агресивні тенденції.

Головний принцип діагностики проективним малюнком «Квітка» – інтерпретація має виходити від самої дитини. Психолог лише створює умови для інтерпретації. Малюнкові версії вправи також інтерпретуються, згідно окреслених вище основних символів та інших елементів, як то вибір кольору, вибір аркушів паперу. Так, наприклад, маленькі аркуші паперу (менше А4) зазвичай обирають діти з депресивною і нав'язливою структурою особистості, а також ті, які мають занижену самооцінку. Намальовані рамки можуть свідчити про прагнення відгородитися від зовнішнього світу (це обумовлено страхом, тривогою та невпевненістю). Горизонтальний формат зазвичай обирається дітьми, які прагнуть охопити якомога більше сфер у житті, проявити себе. Вибір вертикального формату вказує на цілеспрямованість, здатність концентруватися. Вибір простого олівця свідчить про страх перед самовираженням, фарбами – страх перед невизначеністю. Чорне тушування, як правило, відповідає агресивності в структурі особистості. Кулькова ручка може свідчити про нав'язливу, занадто конкретну особистість. Акварель обирає найбільш розкута і вільна особистість, яка впевнено почуває себе, незважаючи на розмитий характер ліній. Кольорові олівці обирають менш впевнені діти, щоб ніби опиратися на чіткі лінії.

Аналіз малюнка включає в себе й оцінку кольорових виборів дитини: основний кольоровий фон, колір окремих його елементів. Колір відображає різні емоції дитини. Важливо уточнити у дитини щодо вражень, переживань, які дитина відчуває, роздивляючись зображення (свій малюнок в цілому і окремі його частини), чи подобається йому той чи інший колір. За допомогою малюнку психолог може дізнатися, по-перше, символічні відображення різних подій, що відбулися з дитиною в різний

час (принцип загущеності), по-друге, один і той символ може мати протилежні значення (принцип амбівалентності).

Важливим для роботи з методикою є базове розуміння кольорів та пріоритетних виборів [5] (Табл. 8.).

Таблиця 8.

**Базові значення кольорових виборів дитини для зображення малюнку
під час виконання проективної техніки**

Колір	Символічне значення кольору
Червоний	Символ любові або агресії, ненависті, небезпеки, інколи – ворожості.
Синій, блакитний	Інтелект, духовність, душевність, творче наповнення, може символізувати світ ілюзій, відірваність від реального життя, заглиблення в себе, інтровертованість.
Жовтий	Відкритість, активність прагнення до свободи, слави і сили, очікування від майбутнього, у негативному діапазоні має значення ревності, заздрості, жадібності, брехливості, підлості.
Помаранчевий	Характеризує зрілу особистість, вказує на сформовані механізми саморегуляції та самоконтролю. За деякими джерелами навпаки, може означати психічні розлади. Позитивними характеристиками є переживання радісних моментів, задоволення, наповненість дитини енергією, силою.
Зелений	Вказує на початок нової справи, нових стосунків, зростання в певній сфері, нові уміння, надія. З негативної атрибутики варто згадати про хвороби, хворобливі стани, незрілу поведінку, нав'язливі думки.
Фіолетовий	Колір, що вказує на стриману особистість, відповідальність

	інтелект, мудрість, витримку, захоплення містичним. Серед негативу психологу варто звертати увагу на внутрішній неспокій, тривожність, схильність до панічних атак, страждання.
Коричневий	Часто є символом материнства, або може вказувати на батьківсько-дитячі проблеми у стосунках.
Чорний	Колір, який обирають діти гордовиті, інтровертовані, або ті, що у нещодавно проживали емоції втрати, були дотичні до подій, пов'язаних із смертю.
Білий	Вказує на чистоту думок, гармонію, єдність думок із емоціями. Негативним аспектом може бути акцент на проживання подій, пов'язаних із смертю, втратою (за різними причинами) близької людини.
Сірий	Один із кольорів, який з точки зору фахівців символдрами характеризується через виключно негативне символічне значення. Колір туману, неясності, депресії.

Психотерапевтична робота з малюнком (уявним чи втіленим на зображенні) складається з декількох етапів:

1. Опис дитиною емоційних вражень від самого малюнка (чи він подобається, які емоції викликає тощо).
2. Характеристика емоційних вражень від окремих елементів свого малюнка (що найбільше подобається, що намальовано в першу чергу, в останню тощо).
3. Визначення дитиною якісних властивостей малюнка чи окремих елементів свого малюнка (описується максимальна кількість прикметників на зображеному/уявному малюнку).
4. Важливо об'єднати вербалізовані почуття, емоції, прикметники з життям дитини, з якоюсь ситуацією або людиною

(наприклад, чи була у житті дитини ситуація, коли він/вона відчували подібні почуття).

5. Встановлення подібності, достовірності у малюнках дитини (можна використовувати притчі, історії тощо) із життєвими подіями.

6. Інтерпретація психотерапевта (використовується лише тоді, коли попередні етапи не були результативними).

Орієнтовні питання, які можна використати, як допоміжні під час проведення методики:

- Чи подобається тобі малюнок?
- Які відчуття, емоції викликає малюнок?
- Що зображено на малюнку?
- Що здається дивним, незвичайним?
- Що викликає інтерес?
- Що знаходиться в центрі малюнка?
- Що ти намалював в першу чергу і що в останній момент?
- Як ти себе почував під час малювання?
- Чи змінювалися ці відчуття?
- Чи були якісь реакції на рівні тіла? Які саме?
- Чи знайоме тобі це місце на малюнку?
- Чи є ти на цьому малюнку? Якщо немає, то чому?
- Якщо на малюнку є люди, то хто вони або хто це міг би бути?
- Зверни увагу, де ти знаходишся, до кого – близько, а від кого далі?
- Чи є якась частина малюнка, яку тобі було складно малювати?
- Чи є щось у малюнку, що вийшло не так, як планувалось?
- Чи є незаповнені місця на малюнку? Чому? Де знаходиться пустота?
- Чи не вистачає на малюнку чогось? Чи забув/забула щось?
- Як це можна пов'язати зі своїм життям?

Під час психотерапевтичних зустрічей, наприклад, із дітьми підліткового віку доречним буде використання *«Сократівського опитування»* (Socratic questioning). Означена методика допомагає встановити модель мислення дитини, спосіб аналітичних механізмів та принципи здійснення висновків. Для реалізації означеної методики важливо використовувати різні типи запитань, кожне з яких має ту чи іншу мету (діагностичну, терапевтичну) [7], [11] (Табл. 9.).

Таблиця 9.

Типи питань за умов використання методики «Сократівського опитування»

Типи питань	Приклади застосування
Уточнення	Що ти маєш на увазі, коли говориш про...? Чи можеш пояснити це момент ще/далі/більше/детальніше? Чи можеш навести приклад?
Уточнюючі запитання	Які припущення ти тут робиш?(Які в тебе думки на рахунок цього?) Чому ти так думаєш? Ти сказав, що...?
Докази та міркування	Чи можеш ти навести приклад того, про що зараз розповідаєш? Чи є докази, що підтверджують цю розповідь? Чи маєш ти всю необхідну інформацію (наприклад, щоб робити висновки?) Ти робиш висновки на фактах/знання з чи почуттях?
Питання альтернативності	Чи є в тебе інші погляди на цю подію, ситуацію?

Наслідки	Як це вплине на тебе? Як це вплине на іншу людину? Які наслідки цього ?
Перспективні питання	Що було для тебе найважливіше із того.? Про щоб ти хотів подумати пізніше, а про що зараз?

Техніка *«Падаюча стріла» (Downward Arrow Technique)* є корисною діагностичною і терапевтичною технікою, яку психолог використовує, коли необхідно показати дитині (переважно підлітку, оскільки для молодших школярів ця методика є складною у виконанні) іншу сторону життя, проблеми та ін., ніби абстрагуватися, «вийти» з автоматичних, негативних повторювальних думок, що перетворюються у нав'язливі глибинні переконання, які є основою дистресу. Це техніка має назву «вертикального розкриття» [14]. У процесі виконання необхідно визначити:

1) встановити автоматичну думку (*автоматична думка – це швидкі, миттєві, постійно повторювані, часто негативно забарвлені думки та образи, які мимовільно виникають у свідомості у відповідь на певну подію чи ситуацію*);

2) запитати у підлітка: «Якщо це правда, то що це означає для тебе?» (на скільки вона важлива, вагома, страшна, небезпечна)

3) Повторювати процес – ставити запитання, допоки не буде глибинної першопричини, відповіді. Саме з цією відповіддю працює психолог надалі [16].

До прикладу:

– Автоматична думка: «Однолітки не хочуть зі мною спілкуватися, оскільки у мене постійні панічні атаки»

– «Якщо це правда, що це для тебе значить?» (підліток відповідає, психолог продовжує ставити запитання на кожну наступну відповідь).

- *«Я їм нецікавий».*
- *«Якщо це правда, що це для тебе значить?»*
- *«Я нікому не потрібний».*
- *«Якщо це правда, а що це для тебе значить?»*
- *Зрештою отримуємо відповідь та глибинне переконання: «Я нічого не вартий».*

Саме це переконання психотерапевт аналізує та опрацьовує методом реструктуризації на терапевтичних сесіях з дитиною.

Когнітивний диспут – техніка, в основі якої цілеспрямований процес, під час якого психолог разом із дитиною ставлять під сумнів деструктивні, ірраціональні або нефункціональні переконання дитини (переважно підлітка) [8]. Такі переконання досить часто підтримують дистрес, унікаючу поведінку, депресивність та/або тривожність. Так, наприклад у когнітивно-поведінкової терапії, гештальт-терапії, гіпнотерапії диспут є однією з ключових технік когнітивної реструктуризації. Метою когнітивного диспуту є розпізнання автоматичних думок, проміжних або глибинних переконань, що викликають дистрес [12]. Психолог допомагає своїм супроводом здійснити раціональну перевірку таких переконань, допомогти сформуванню альтернативні, більш корисні переконання. Основними видами когнітивного диспуту є: емпіричний, логічний та функціональний диспут.

Емпіричний диспут спрямований на перевірку переконання на дійсність (Чи є під собою об'єктивні докази для існування певного факту?) [4].

До прикладу:

Підліток: «Я ніколи не зможу почуватися в безпеці після того, що сталося зі мною ... ».

Психотерапевт:

- *«Які є факти, що підтверджують цю думку?»*

– «А чи були моменти останнім часом, коли ти таки почувався в безпеці, хоча б частково?» (Основна мета психолога – це виявлення конкретних прикладів, доказів, що спростовують певну думку дитини).

Логічний диспут [12]

До прикладу:

Підліток: «Якби я був сильнішим, я б не злякався тоді (не здався тоді тощо».

Психотерапевт: «Чи може це означати це, що сильні люди не відчують страху?», «Чи логічно вважати нормальну людську реакцію на загрозу ознакою слабаків?» (Основна мета психолога – це продемонструвати дитині, що її/його висновки не відповідають логіці, а ґрунтуються на емоціях, переживаннях тощо).

Функціональний диспут [1], [15]

Означений тип диспуту спрямований на те, що б продемонструвати дитині роль, ефективність та наслідки, яке має певне переконання для життя.

До прикладу:

Підліток: «Я повинен завжди контролювати все навколо (не спати, підслуховувати дорослих тощо), інакше станеться щось погане».

Психотерапевт: «Чи допомагають такі думки тобі відчувати спокій?», «Які емоції ти відчуваєш, коли не вдається контролювати, те що ти хочеш контролювати?», «Що станеться, якщо ти дозволиш собі хоча б іноді не все контролювати?»

Мета психолога – це продемонструвати підлітку, що переконання створює страждання, але не є захистом. У процесі роботи технікою когнітивного диспуту важливо дотримуватися основних принципів у роботі психотерапевта: працювати без насилля, з емпатією; допомагати підлітку власними силами побачити альтернативу своїх дій, переконань тощо; не використовувати диспут у моменти емоційної активації.

Література до пункту «Діагностичний інструментарій особистості дитини за умов травмівної події/психологічної травми»:

1. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів: Свічадо. 2014. 410 с.

2. Вовченко О. Емоції та почуття дитини. Стрес, почуття втрати, провина: чому навчати і як допомагати у повоєнний час навчально-методичний посібник для педагогів та батьків. Частина 2. с. 22. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739409/>

3. Вовченко О. Психологічна підтримка дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху під час війни: навчально-методичний посібник для педагогів та батьків: в 2 частинах. Київ, 2023. 96 с. (Ч.1). 84 с. (Ч. 2). URL: <https://ispukr.org.ua/?p=11578>

4. Горбунова В. Сприяння соціального оточення відновленню та зростанню особистості при посттравматичних станах та розладах. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 40–44.

5. Гоцуляк Н. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2025. № 1(74). С. 378–390.

6. Дорисюк Н. Стратегії подолання психічної травми. *Соціальна психологія*. 2024. № 5 (7). С. 25–35.

7. Друзь О. Напрямки медико-психологічної профілактики постстресових психічних розладів у учасників локальних бойових дій. *Український вісник психоневрології*, 2017. Т. 25. Вип. 1 (90). С. 45-48.

8. Заграй Л. Концептуалізація «Я» і психологічна травма. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 108–111.

9. Ігумнова О., Михайлов А. Когнітивно-поведінкова терапія як метод корекції самоушкодження підлітків. *Науковий журнал «Психологічні травелогі»*. Випуск №1. 2021. С. 99-114.

10. Куліш О., Сірик І. Психотерапія та психокорекція особистості з посттравматичним стресовим розладом. *Problems of Modern Psychology*. 2022. № 5. С. 46–52. URL: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-1-5>
11. Мороз Р. Психологія травмуючих ситуацій: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2018. 298 с.
12. Растроста Г. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації: методичний посібник. Суми НВВ КЗ СОІППО. 2024. 164 с.
13. Титаренко Т. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
14. Титаренко Т., Дворник М, Климчук В. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.
15. Туриніна О. Психологія травмуючих ситуацій : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ДП «Видавничий дім Персонал», 2017. 160 с.
16. Шелюг О. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій. *Психологія і особистість*. 2014. Т.1. С. 112–129.
17. Clinical Guide for Administering the Child and Adolescent Trauma Screen (CATS 2.0.) перекладений українською URL: [https://istss.org/getattachment/Clinical-Resources/ChildTrauma-Assessments/Child-and-Adolescent-Trauma-Screen-\(CATS\)/Clinical-Guide-forAdministering-CATS.pdf?lang=en-US](https://istss.org/getattachment/Clinical-Resources/ChildTrauma-Assessments/Child-and-Adolescent-Trauma-Screen-(CATS)/Clinical-Guide-forAdministering-CATS.pdf?lang=en-US)
18. Sachser C., Berliner L., Risch E., Rosner R., Birkeland M., Eilers R., Pfeiffer E. The child and Adolescent Trauma Screen 2 (CATS-2) - validation of an instrument to measure DSM-5 and ICD-11 PTSD and complex PTSD in children and adolescents. *Eur J Psychotraumatol*. 2022 doi: 10.1080/20008066.2022.2105580.

5. Психотерапевтична робота з сім'ями, що виховують дитину з ООП в кризових ситуаціях

Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості особистості, ставлення до оточуючих, уявлення про характер міжособистісних зв'язків тощо. У сучасних дослідженнях спеціальної педагогіки і психології велику увагу присвячено залежності впливу сімейного фактора на особливості розвитку дитини. Вітчизняними вченими неодноразово зазначається, що високий рівень сімейного неблагополуччя, обумовлює яскраво виражені порушення особистісного розвитку дитини, як то: тривожність, невпевненість в собі, неадекватність самооцінки, підвищена емотивність, амбівалентність емоційних проявів, патологічні прояви поведінки (суїцидальні нахили, депресивні стани), девіантну поведінку, високий рівень конфліктності, як наслідок порушення міжособистісного спілкування і соціальної адаптації.

У сучасних реаліях соціальної кризи, що пов'язана із війною в Україні психологічна допомога сім'ї, що виховує дитину з ООП передбачає надання комплексної допомоги: по-перше, психологічної діагностики дітей (первинне діагностування з метою вивчення сильних і слабких сторін розвитку особистості, виявлення і вирішення проблем, що виникають у процесі соціалізації, інтеграції, проведення діагностичних мінімумів з метою вивчення динаміки її розвитку та подолання можливих труднощів, зокрема таких, що пов'язані з наслідками війни та воєнного стану) [6], [2]; по-друге, надання членам сім'ї інформації щодо можливих напрямків роботи із дитиною, особливостей ментального стану дитини, та вплив його на психофізичний розвиток; по-третє, психологічної підтримки членам сім'ї та психокорекцію сімейних дисфункцій сімейної системи на трьох рівнях: шлюбному, батьківському, сиблінговому [1], [7]. Завдання психологічної допомоги родинам, які мають дітей з особливими освітніми

потребами за умов війни передбачають реалізацію таких аспектів: дослідження проблем особистісного розвитку і виховання дитини; виявлення порушень емоційно-вольової сфери в залежності від стосунків із членами сім'ї та взаємодії сім'ї єдиної як системи; допомога (сприяння) дитині та членам сім'ї у вирішенні актуальних завдань виховання і соціалізації: розвиток психологічної компетентності (культури) батьків та інших членів сім'ї; покращення системи сімейного функціонування. Процесуальне здійснення психологічної допомоги передбачає наявність та реалізацію трьох компонент: психологічну діагностику, психологічну корекцію та психологічну терапію дитини та осіб, що її виховують [10].

Ефективна та результативна психологічна допомога сім'ям дітей з особливими освітніми потребами забезпечуються дотриманням у процесі практичної реалізації наступних умов:

- системність та цілеспрямованість психологічної підтримки; полісуб'єктності та особистісного орієнтування у ситуації розвитку дитини з ООП;
- органічна єдність психологічного супроводу психічного розвитку дитини водночас із підтримкою психічного стану батьків або тих осіб, що виховують дитину;
- практична спрямованість корекційного процесу (при цьому особлива увага надається стану сформованості функціональних навичок: навчання, адаптації, самообслуговування, комунікації);
- єдиність, довготривалість та послідовність корекційної роботи: на усіх вікових етапах;
- спеціалізованість супроводу (фахівці, які працюють з дітьми та їх родинами, повинні мати спеціальну підготовку, працювати та бути обізнаними з особливостями становлення особистості з ООП);
- комплексність надання допомоги: єдність медичної, педагогічної, психологічної допомоги (реалізується через забезпечення взаємозв'язків зі спеціалістами, допомоги яких потребують суб'єкти

супроводу в тій чи іншій сфері з метою вирішення нагальних та актуальних проблем розвитку особистості дитини за умов війни та воєнного стану);

– диференційованість допомоги: система допомоги дітям від народження до дорослого віку та їхнім родинам має задовольняти потреби великої кількості суб'єктів, які отримують послуги, незалежно від віку, рівня інтелектуального та загального розвитку, матеріальних можливостей та місця проживання (єдине, що поєднує всіх одержувачів послуг – це наявність в них певних особливостей розвитку).

Система психологічної допомоги має враховувати:

1) індивідуальні особливості кожної дитини та стану сім'ї за умов війни, місця проживання (віддаленість та наближеність до зони бойових дій; наявність серед померлих/живих членів родини тощо), сприяючи розвитку особистості дитини, максимально зменшуючи рівень стигматизації;

2) консолідацію рівнів допомоги та сімейного виховання;

3) інтегративну спрямованість психокорекційного процесу у поєднанні зі спеціалізованим характером допомоги, що надається;

4) визначальну роль індивідуальних особливостей дитини, специфіки сімейного функціонування та етапу психокорекційної роботи при виборі методів роботи (особистісно орієнтований підхід у наданні допомоги).

Від так, можна виокремити основні складові ефективної психологічної допомоги родинам, що виховують дітей з ООП за умов соціальної кризи в Україні: вчасна психологічна діагностика; мультимодальний підхід до надання супроводу (залучення та співпраця з фахівцями інших галузей, допомога яких необхідна для обстежуваної дитини чи сім'ї); консультування членів сім'ї на етапі прийняття рішення та складання плану подолання проблем (складання корекційної програми); активне залучення в систему корекційної роботи батьків або осіб, що їх

замінюють та інших значущих членів сім'ї; незалежність та автономність спеціаліста щодо додержання принципів послідовності та наступності в роботі з дитиною та родиною [3], [5], [8].

Психологічна допомога родинам є багатоаспектним поєднанням різних методів діагностичної, корекційної та терапевтичної роботи з дітьми, батьками чи іншими особами, що беруть участь у вихованні; комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги дитині та сім'ї у вирішенні завдань особистісного розвитку, міжособистісної взаємодії, виховання, соціалізації на тлі війни, соціальних перетворень та нестабільності. Безперечно, за умови адекватного функціонування сімейного та суспільного соціуму кожна дитина, що має певні особливості розвитку (слуху, зору, когнітивної функції тощо) в міру своїх можливостей, може самостійно вирішувати поточні проблеми або за допомогою батьків. Однак, в ситуаціях дисфункції сім'ї для вирішення низки завдань стає для дитини певною перешкодою. За таких умов дитина потребує спеціальної допомоги, що надається через психологічну допомогу, яка призначена аналізувати найближче оточення дитини, діагностувати рівні її особистісного розвитку і виховання, використовувати групові методи, індивідуальну роботу як з дітьми так і з батьками [6], [9].

Метою роботи із сім'ями, які виховують дитину з ООП, є надання батькам кваліфікованої допомоги. Результатами такої роботи є те, що батьки можуть переконатися, що навколо них є сім'ї подібні до них, що вони не одні в державі і є організації, фахівці, що можуть допомогти [6]. Як наслідок у родин формується активна батьківська позиція, адекватна самооцінка, зростає мотивація. Батьків дітей з особливими освітніми потребами необхідно:

- навчати краще розуміти власний внутрішній стан, розумітися на власних потребах, інтересах та реалізовувати свої наміри й бажання у цих напрямках;

- вміти оцінювати потреби своєї дитини, родини та забезпечити надання освітніх, соціальних та інших послуг своїй дитині з особливими потребами;

- спонукати до розвитку активної громадянської позиції, сприяти створенню батьківських організацій.

Фактори на які важливо звертати увагу, спілкуючись із батьками дитини з ООП:

I. Психологічні ознаки: внутрішнє занепокоєння, підвищена невротична реакція на найдрібніші подразники, спустошеність, відчуття самотності неврівноваженість, агресія в поведінці, якої раніше не спостерігалось, дратівливість.

II. Поведінкові симптоми: нічні жахіття, складність у прийнятті рішень, порушена концентрація уваги (особливо, що стосується буденних чи звичних речей, справ), «порожнеча» в голові (хочеться не думати про проблеми і їх вирішення), небажання працювати і щось робити, депресія, стрес.

Серед основних методів роботи із батьками можна виокремити наступні:

1. Робота з тривогами, турбота про фізичне здоров'я, особливо про сон, зниження тривожності, неврозів, медитації, самопереконавання чи самонавіювання (використання методів з афірмаціями) тощо.

2. Чіткий розподіл свого часу (тайм менеджмент), планування робочого часу та аналіз його успішності (виконаності та невиконаності цілей, задач, знаходження причин позитивних результатів та негативних).

3. Визначення пріоритетів (життєвих, робочих, теперішніх та майбутніх).

4. Планування, з метою уникнення тривожності (важливо навчити родини не планувати на далекі перспективи, оскільки життя під час війни мінливе та швидко змінне). Це допомагатиме уникати зневіри, знизить рівень тривожності.

Для того, щоб максимізувати позитивні впливи та мінімізувати негативні ролі сімейного виховання та вплив на формування особистості дитини з ООП необхідно пам'ятати внутрішньо сімейні психологічні чинники, що мають вагоме значення [2]:

- активна участь у житті родини двох батьків;
- обов'язковий час, щоб говорити з дитиною (про труднощі в її житті, нові вміння та відкриття, таланти, проблеми, негаразди тощо);
- відсутність щодо дитини ніякого тиску, допомагаючи таким чином самостійно приймати рішення;
- розуміння та/або консультації з педагогами/психологами про вікові кризи дитячого/підліткового віку;
- повага до права дитини на власну думку;
- формування навички щодо контролю та стримування власних інстинктів, ставлення до дитини як до рівноправного партнера, який просто поки що володіє меншим життєвим досвідом.

У практичній діяльності психологу корисним та цікавими будуть наступні вправи у роботі з батьками.

Техніка релаксації для роботи з батьками

Влаштовуйтесь, будь ласка, зручніше і спробуйте розслабитися так, як начебто вам хотілося трішки поспати. Відчуйте, як все ваше тіло стискається з поверхнею, на якій ви знаходитесь. Відрегулюйте дихання. Почніть розслаблятися з м'язів плечей. Відчуйте тепло у верхній частині рук. Відчуйте, як воно переходить у лікті та кисті рук. Долоні стають важкими і теплими. Долоні важкі і теплі... Руки повністю розслабилися, провисли аж до самих кінчиків пальців. А тепер зверніть увагу на своє дихання. Вам дихається легко та вільно. Відчуйте тепло в грудній клітці, тепло у сонячному у сплетінні, тепло в животі. Ваш живіт м'який і теплий. А тепер відчуйте, як тепло опускається в ноги. Розслаблюється верхня частина ніг, розслаблюються коліна, гомілки, розслаблюються

стопи. Стопи стають важкими і теплими. Стопи важкі і теплі. Ваші ноги повністю розслабилися... А тепер спробуйте розслабити вашу спину. Відчуйте, як розслабляється попереk, хребет, розслаблюються лопатки, середина спини між лопатками. Розслабляється шия і голова. Розслабляється потилиця і чоло. Відчуйте, як розслабляється ваше обличчя. Розслаблюються щоки, губи, підборіддя. Язик стає розслабленим і теплим... Відчуйте, як розслаблюються очі. Повіки стають важкими і теплими. Повіки важкі і теплі... Все ваше тіло розслаблене

Терапевтична вправа-приклад, яку можна проводити із батьками

Зараз я попрошу Вас влаштуватися і налаштуватися на відчуття власного тіла. Відпустіть будь-яке напруження. Ви можете сконцентрувати увагу на своєму диханні. Відчувайте, як ви робите вдих і м'який повільний видих. Постарайтесь повністю розслабити тіло. І зараз ви можете подумати по те, що в різні, часи, в різних країнах, у різних народів існували різні способи, які допомагали вирішувати проблеми, досягати своїх цілей. І один із таких способів, який із давна практикується на сході полягає у тому, щоб звернутись до старшого і мудрішого, до вчителя. А вчитель зазвичай живе далеко від людей. Часто – у горах. А щоб вирушити до вчителя, треба на деякий час залишити позаду всі свої повсякденні справи, турботи і вирушити у дорогу. І коли ти підходиш до підніжжя гори і починаєш підйом, ти опиняєшся у лісі, який росте в нижній частині гори. І можна просуватися поступово, піднімаючись і бачити все, що тебе оточує: дерева, кущі, траву. І чути звуки цього місця. Можливо хрускіт гілки під ногою, можливо шерхіт ящірки, що прошмигнула у траву і відчувати. Іноді тепло сонячних промінів на своїй шкірі обличчя, іноді прохолоду тіні. Можливо відчувати запах. І до тіла можуть приходити специфічні відчуття, які відчуваєш під час підйому вгору. І коли закінчується ліс, починаються гірські луки. І твій шлях лежить серед усього цього різнобарв'ю, різноманіття форм і

фарб під високим високим небом з якого долинає пташиний спів. І можна просуватися далі, у своєму власному темпі, піднімаючись все вище і вище. І коли закінчуються луки. Там на межі луків і скель, живе вчитель. І ти звертаєшся до нього із своїм проханням.

І він вислуховує тебе і каже, що може тобі допомогти. Він каже, що для того, щоб допомогти тобі, він навчить тебе особливій техніці медитації. І він веде тебе у затишне місце серед скель. І розстеляє на землі килимок, сплетений із гілок очерету і пропонує сісти на нього в особливу позу для медитації. І коли ти сідаєш – ти бачиш, що стебла очерету, з яких сплетений килимок – утворюють певний візерунок. І вчитель пропонує закрити очі і розслабитись. Він пропонує тобі почати дихати особливим чином. Всією поверхнею тіла. Кожною клітинкою свого тіла. З кожним вдихом вдихаючи чисту енергію, яка спрямовується до тебе із всього космосу, всесвіту. Із кожним видихом видихається все зайве, все непотрібне, усе те що заважає. Вдих і видих. Вдих і видих. Вдих і видих. Всією поверхнею тіла, кожною клітинкою і можуть відбуватись цікаві зміни. Може виникати відчуття тепла. Можуть змінюватися межі тіла. Тіло може розчинятися і ти можеш відчувати себе одним цілим із всім всесвітом. Космосом і це може повністю змінити твою увагу. І ти не слухаєш, що говорить учитель.

А він розповідає історію про те, як Господь створив світ, і створив людину, і вирішив приховати від людини найголовнішу таємницю. Таємницю того, як влаштований світ і сама людина. І він звернувся до своїх помічників за порадою. «Де заховати найголовнішу таємницю»? І один помічник сказав: «Давайте ми сховаємо її на вершині найвищої гори».

«Ні», - сказав Господь. Людина допитлива і наполеглива, вона підніметься на вершину найвищої гори і відкриє таємницю.

Тоді, сказав інший помічник: «Сховаємо її в глибині найглибшого моря».

«Ні», - сказав Господь. Людина допитлива і наполеглива, вона опуститься в глибину найглибшого моря і відкриє таємницю.

Ми сховаємо її там, де їй ніколи не спаде на думку шукати її. Ми сховаємо її в середині неї самої. І це не важливо. І вчитель раптом пропонує змінити спосіб твого дихання.

Ти всім тілом вдихаєш чистоту, свіжу енергію. А на видиху ти ніби закриваєш пори і видихаєш в середину тіла. Ти ніби накопичуєш енергію. З кожним вдихом і видихом. З кожним вдихом і видихом. З кожним вдихом і видихом. Накопичується дедалі більше енергії, яка дасть змогу вирішувати проблеми, вирішувати труднощі і боротися з неприємностями.

І вчитель каже тобі, що ти можеш використовувати це особливе дихання, коли тобі це буде необхідно. Коли тобі треба буде знову зарядитися енергією. І коли енергіє накопичилось достатньо – медитація закінчується. І сидячи на плетеному килимку з очерету в тихому затишному місці серед скель ти відкриваєш очі і бачиш, що візерунок на килимку змінився. Ти дякуєш вчителю і прощаєшся з ним. І йдеш у зворотній шлях. І твій шлях лежить серед гірських лугів, серед цього різнобарв'я форм і фарб під високим, високим небом, з якого долинає пташиний спів. І ти просуваєшся у своєму власному темпі. І можна помітити, що кольори стали яскравішими і небо вище, чистіше. Пташиний спів доноситься голосніше, дихати стало легше.

Тілесно-релаксаційна вправа для зняття напруги для дорослих і дітей «Цифри» (можна використати і для літер)

Вправа сприяє зниженню тривожності, психофізичної напруги, підвищенню зосередженості. Психолог пропонує написати цифри у незвичайний спосіб. Цифру 1 – написати носом, цифру 2 – підборіддям, цифру 3 – правим плечем, цифру 4 – лівим плечем, цифру 5 – правим ліктем,

цифру 6 – лівим ліктем, цифру 7 – правим коліном, цифру 8 – лівим коліном, цифру 9 – «хвостиком».

Література до пункту «Психотерапевтична робота з сім'ями, що виховують дитину з ООП в кризових ситуаціях»:

1. Бугера Ю. Методи і форми соціально-реабілітаційної роботи з батьками, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2021. Вип. 17. С. 25-35.

2. Гуламирян І. Сім'я, яка захищає: Психологічна просвіта батьків *Психолог*. 2020. № 9-10. С. 28-37.

3. Деркачук О., Борщ Е. Допомога батькам дітей з ООП в умовах воєнного стану. Острог: На урок, 2022. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-dopomoga-batkam-ditey-z-ooop-v-umovah-vo-nnogo-stanu-297839.html>

4. Корольов О. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: навчальний посібник. Київ: Фірма «ІНКОС», 2022. 272 с.

5. Олексюк Н. Соціальна підтримка батьків дітей з особливими потребами як актуальна проблеми. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2019. Вип. 2 (10). Ч. 2. С. 63-66.

6. Остролуцька Л. Соціально-педагогічні компетенції спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю та їх сім'ями. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2017. № 1 (1). С. 57-63.

7. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум / упорядники Т. Браніцька, Л. Матохнюк, О. Шпортун. 2022. Вінниця. 131 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-uHPcX-fqz9XyyRBzMvJP-EwrUNsfUS/view>

8. Продан Є. Організація психологічної допомоги батькам дітей з особливими освітніми потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. № 2. С. 14-20.

9. Терлецька Л. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології: навчальний посібник. Київ: ВД Слово, 2016. 128 с.

10. Ярош Л. Чинники батьківського стресу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2023. Т. 2. С. 67-74.

6. Формування саногенного мислення у дітей та дорослих за умов війни

Г. Сельє наголошував, що будь-який стресор в житті людини, незалежно від його ступеня чи вектору впливу спричинює однакові фізіологічні зміни в організмі людини (голод, спека, біль, сум, щастя чи війна) [5]. Наукові дослідження констатують, що організм реагує стереотипово, однаковими біохімічними змінами на стрес-фактори будь-якого генезу. Механізми, які активуються в організмі людини за умов стресу мають назву «загальний адаптаційний синдром» або «стрес реакція».

Основні фізіологічні механізми стрес реакцій у осіб із особливими освітніми потребами такі ж, як і у осіб без особливих освітніх потреб, але характеризуються більшою динамікою прояву. Так, основними компонентами механізму загальної адаптації до стресових явищ є: мобілізація енергетичних ресурсів організму для енергетичного забезпечення функцій життєдіяльності; мобілізація резерву організму і посилення адаптаційних функцій; мобілізація захисних здібностей організму [2, с. 248].

Експериментальні дослідження дають змогу виявити три основні зміни, що розвиваються в організмі людини з особливими потребами під

час стрес реакцій та адаптації до стресу [4]: адаптивне збільшення потенційної потужності стрес-реалізуючих систем; зниження ступеня включення таких систем, тобто зменшення стрес-реакції через повторення стресових ситуацій; зниження реактивності нервових центрів і виконавських органів до медіаторів і гормонів стресу, їх своєрідна десенситизація.

Зважаючи на характер і специфіку виникнення стресу у осіб з особливими освітніми потребами умовно можна виокремити дві великі групи: біолого-психологічні і соціально-виробничі стреси. До біолого-психологічних факторів належать спадково-конституційні, які визначаються особливостями стану ендокринно-гуморальної системи. У разі схильності особистості до певного захворювання, яке активується за умов стресу. Так, знаючи цю схильність, можна передбачити засоби профілактики і заходи захисту в умовах дії стрес-фактора. Психологічні фактори частіше виникають в осіб з порушеннями слуху, яким характерні риси характеру, що сприяють виникненню/формуванню нервового напруження (конфліктність, нетерпіння, апатичність, непорозуміння між близькими людьми, зневіра в собі, агресивність, хронічна тривожність, внутрішня напруженість, інтимно-особистісні проблеми тощо). До соціально-виробничих факторів ризику виникнення стану стресу належать соціальні зміни (розлучення, смерть близьких, вимушена зміна місця проживання, катастрофи різних походжень та локацій), життєві труднощі, тривале емоційне перенапруження, постійне відчуття нестачі часу, хронічне стомлення, порушення режиму праці і відпочинку, втрата особистого престижу, тривале очікування в процесі роботи, відсутність взаємодопомоги і взаєморозуміння між співробітниками, хронічна гіпокінезія тощо.

Субсиндром стресу – це фази розвитку стресу, які супроводжуються відповідними формами адаптаційної активності. За умов. коли стрес триває досить довго, субсиндроми можуть чергуватися або діяти паралельно.

Першим виявляється емоційно-поведінковий субсиндром [3, с. 83]. Людина починає сильно плакати, кричати, звинувачувати себе або тих, хто поруч. Істерики, нецензурні лайки, трощіння меблів, бійки – типові прояви цього синдрому. Інколи людина не може подавити свої неусвідомлювані імпульси – втекти з місця події, зробити щось протиправне, порушити моральні норми. Крім такої активної форми реагування, спрямованої на знищення стресора агресивним шляхом, існує також пасивна форма. За такої форми особистість, навпаки, завмирає, впадає в апатію, ніби перестаючи реагувати на те, що відбувається. Вона не здійснює супротив екстремальним чинникам, що викликав стрес, а намагається перечекаати небезпеку. Усі ці захисні реакції спрямовані на суб'єктивне зменшення дії стресора. Завдяки їм людина тимчасово перестає сприймати зайві деталі, її свідомість звужується заради економії адаптаційних ресурсів. Водночас, гострі стресові реакції інколи стають дуже небезпечними, наприклад, коли у стані рухового збудження людина стрибає з вікна палаючого будинку. Пасивна поведінка також може бути небезпечною. Наприклад, коли, попри пожежу, вибухи людина лягає на диван і пробує заснути, не бажає покидати власну домівку тощо.

Інколи активні фази реагування змінюються пасивними, і таку пасивність називають вторинною. Якщо стресор діє дуже довго або дуже інтенсивно. Так, до прикладу, українці за умов війни перейшли до пасивного реагування, не маючи сил на інші способи опанування себе.

Окрім емоційно-поведінкового субсиндрому варто згадати вегетативний, який ще має назву синдром превентивно-захисної вегетативної активності. Під час дії цього синдрому активізуються всі фізіологічні системи, що сприяє загальній мобілізації. Завдяки загостренню уваги зростає активність людини, спрямована на адаптацію до дії стресора. Навантаження, навіть часті, на цьому етапі загального адаптаційного синдрому приводять до тренування організму – і загальна стресостійкість збільшується.

Наступні два субсиндроми (когнітивний і соціально-психологічний) зумовлені насамперед індивідуально-психологічними рисами особистості, особистісними характеристиками, а не функціональними можливостями організму. Такі форми адаптації є ієрархічно більш складними і мобілізуються тоді, коли без них подолати дію стресора є складно.

Когнітивний субсиндром характеризується певними змінами пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення). Розширюється сфера переробки інформації, яку людина готова сприйняти для пошуку виходу із травмівної ситуації. Так, активізуються різні види мислення – дискусійне, декомпозиційне, інсайтне – для оперативного і нестандартного вирішення завдань, що виникають під час стресу. Активізується також самоусвідомлення, відбуваються зміни Я-образу, самооцінки, посилюється самоконтроль. Іноді когнітивна активність фіксується на суб'єктивному зниженні шкідливого впливу стрес-чинника за рахунок, наприклад, штучного переключення уваги людини на інші сфери життя, хобі. Людина справді заспокоюється, але зовнішня небезпечна ситуація при цьому ніяк не зникає, не розв'язується.

Характерним проявом соціально-психологічного субсиндрому є перегляд особистістю значущого оточення. Людина по-новому оцінює тих, кому може довіряти, і тих, від кого не варто очікувати підтримки і допомоги. Відповідно до нових пріоритетів, зазвичай, змінюється тип спілкування у соціальній групі.

Більшість стресових реакцій, на думку Дж. Еверлі і Р. Розенфельда, створюється самими людьми і тривають стільки, скільки їм дозволять. Зовнішні і внутрішні подразники перетворюються на стресори, якщо таку оцінку в певний час дає сама людина тим чи іншим стимулам. Від так, якщо подразник не інтерпретується як загрозливий, то стресова реакція взагалі не виникає; за умов, коли людина не переживає напруження, тривоги, страху, не прогнозує катастрофічного розвитку подій, її адаптаційні

механізми, спрямовані на пошук виходу із ситуації, не активізуються [4, с. 150].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що особам з особливими потребами та тих, хто їх виховує (батькам, опікунам), які постійно живуть з великим психологічним та фізіологічним напруженням, необхідні знання про психофізіологічні механізми стресу для того, щоб ефективно управляти своїми станами, особливо за умов перебування України у стані війни.

Література до пункту «Формування саногенного мислення у дітей та дорослих за умов війни»:

1. Гільман А. Саногенне мислення в процесі збереження психологічної стійкості особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 30. С. 43–50.

2. Лазоренко Б. Психокорекція стресових станів у осіб, що пережили соціальні кризи. *Вісник Харківського державного університету. Серія: Психологія, політологія*. 2020. №17(23). С. 241–253.

3. Носенко Е. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.

4. Титаренко Т. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді: науково-методичний посібник. Київ: Міленіум, 2016. 202 с.

5. Ярош Н. Практика саногенної рефлексії як умова ефективної стресодолаючої поведінки особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. №61. С. 39–44.

6. Selye H. *The Stress of Life*. N.Y., 1956. 216 p.

СПЕЦІАЛЬНЕ ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

(пропозиції до документу «Типовий перелік допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти»)

Валентина Жук, Світлана Литовченко

Жук, В.В., & Литовченко, С.В. (2025). Спеціальне обладнання для навчання дітей з порушеннями слуху. Особлива дитина: навчання і виховання, 3(119), 40-61. <https://doi.org/10.33189/ectu.v119i3.265>

Обладнання для навчання та корекційно-розвиткової роботи – важлива складова освітнього процесу, що відіграє суттєву роль для створення адаптивного, розвивального, безпечного та комфортного середовища. Воно має добиратися з врахуванням санітарно-гігієнічних, психолого-педагогічних, естетичних, техніко-ергономічних, безпекових характеристик.

Дітям з порушеннями слуху держава гарантує рівний доступ до освіти та створення умови для задоволення їхніх особливих потреб, зокрема через матеріально-технічне та методичне забезпечення. Допоміжні засоби сприяють опануванню освітньої програми, формуванню предметних і життєвих компетентностей. Механізм забезпечення допоміжними засобами унормовано «Порядком забезпечення

допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти» (2020).

Як визначено у «Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти» (2020), допоміжні засоби для навчання – це пристрої, обладнання, засоби та технології, що використовуються з технічною, дидактичною, методичною, функціональною, навчально-розвивальною, ігровою, комунікативною метою для покращення навчальної діяльності, розвитку навичок комунікації та забезпечення надання особам з особливими освітніми потребами підтримки в освітньому процесі.

Допоміжні засоби для навчання особи з особливими освітніми потребами зазначаються у висновку інклюзивно-ресурсного центру про психолого-педагогічну оцінку розвитку та її індивідуальній програмі розвитку.

В закладах освіти з інклюзивним навчанням забезпечення допоміжними засобами для навчання здійснюється відповідно до індивідуальних освітніх потреб дітей. За наявності у закладі кількох дітей з особливими освітніми потребами з однаковими категоріями особливих освітніх потреб (труднощів) за погодженням з їхніми батьками (іншими законними представниками) можлива закупівля додаткових засобів для навчання та корекційно-розвиткової роботи для спільного користування. Допоміжні засоби використовуються у навчальних приміщеннях, ресурсній кімнаті та інших приміщеннях закладу.

Забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у спеціальних закладах освіти здійснюється комплексно. Відповідно до положень про такі заклади облаштовуються спеціальні відділення корекційно-розвиткової роботи (кабінети, кімнати, класи, майстерні тощо), обладнані з урахуванням особливих освітніх потреб здобувачів освіти.

Забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, коштів засновників таких закладів, інших джерел.

Аналіз *«Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти»* (2018), розділу *«IV. Обладнання для осіб з функціональними сенсорними труднощами, що передбачають обмеження слухової функції»* засвідчив, що даний перелік потребує оновлення. Важливими вважаємо такі аспекти:

1. Додати *Обладнання для забезпечення безбар'єрності* (світлова індикація початку та кінця уроку в класах, коридорах, їдальнях, бібліотеці тощо; світлова індикація інформаційного характеру; пожежна сигналізація, сигнал «Повітряна тривога» із світловою індикацією та ін.). Для безпеки та комфорту дітей та дорослих потрібно враховувати, що учасники освітнього процесу з порушеннями слуху спираються на візуальну інформацію. Навчальні кімнати мають бути захищені від стороннього шуму, бути добре освітленими. Важливо забезпечити технічну можливість для відео зв'язку з жестомовними батьками учнів.

2. Діти з порушеннями слуху потребують візуалізації навчального матеріалу, тому класні кімнати мають бути обладнані сучасними технічними (комп'ютерними) засобами для демонстрації навчальної інформації (інтерактивні панелі тощо). Таке обладнання стрімко удосконалюється і на час створення документу у багатьох позицій не існувало.

3. Недоречним у переліку є застаріле обладнання та назви приладів конкретних виробників (деякі з вказаних продуктів і виробників вже не існують, з'являються нові, більш технологічні), тому пропонуємо вказувати тип обладнання та його функціональні особливості.

4. Вважаємо доречним у переліку вказувати обладнання не за кабінетним принципом, а за основними напрямками корекційно-розвиткової роботи та соціально-комунікативного розвитку дітей.

5. Зміст кількох пунктів доповнено описом засобів/обладнання із врахуванням потреб дітей з порушеннями слуху, сучасних підходів до організації навчання, корекційно-розвиткової роботи.

Доцільним є обговорення пропозицій у експертних колах та вивчення зарубіжного досвіду. Зокрема, додаткового вивчення потребує питання наявності діагностичної апаратури у закладі освіти з огляду на те, що для діагностування необхідні фахові знання із сурдології, якими в достатньому обсязі не володіють педагоги.

Пропозиції щодо осучаснення переліку допоміжних засобів/обладнання для навчання осіб з порушеннями слуху у закладах освіти представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Примірний (орієнтовний) перелік допоміжних засобів/обладнання для навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти

Чинний документ		Пропозиції		Обґрунтування
Типовий перелік допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти		Примірний (орієнтовний) перелік допоміжних засобів/обладнання для навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти		Перелік є орієнтовним. Вирішальним для обрання засобів/обладнання є потреби здобувачів освіти закладу

Чинний документ		Пропозиції		
Назва засобу/обладнання	Опис засобу/обладнання	Назва засобу/обладнання	Опис засобу/обладнання	Обґрунтування
1	2	1	2	3
IV. Обладнання для осіб з функціональними сенсорними труднощами, що передбачають обмеження слухової функції		IV. Обладнання для осіб з функціональними сенсорними труднощами, зумовленими порушенням слухової функції		не дотримано правильного причинно-наслідкового зв'язку (порушення слуху є причинною труднощів, а не навпаки)
4.1. Комп'ютерна техніка	4.1.1. Програмно-апаратний комплекс для корекційно-розвиткової роботи призначення — забезпечення комплексної роботи з особами з порушеннями слуху, звуковимови,	4.1. Комп'ютерна техніка	4.1.1. Програмно-комп'ютерні комплекси для індивідуальної та групової корекційно-розвиткової роботи призначення – розвиток слухового сприймання, удосконалення сенсомоторних мовленнєвих навичок, робота над голосом, формування звуковимови	програмно-комп'ютерні комплекси, які виконують зазначені функції, можуть мати дещо різні

	голосоутворення, з порушеннями сенсомоторних функцій мовлення; розвиток слухового сприймання, формування та корекція звуковимови; вимоги: можливість розвитку слухового сприймання, формування та корекції звуковимови, розвитку мовлення у осіб від 2-х років; візуалізація, запис, вимірювання та зберігання спектрів фонем: частотний діапазон — від 250–10000 Hz; динамічний діапазон — від 5 dB-80 dB; кількість звукових модулів за середовищами (з 10 звуками) — 10 одиниць; аналіз характеристик голосу (нижня форманта): діапазон — від 70–980 Hz.		<i>вимоги:</i> відповідність віковим особливостям, візуалізація, запис, аналіз характеристик голосу, врахування спектрів фонем (частотний діапазон, динамічний діапазон та ін.)	характеристики
4.2. Спеціальні програми	4.2.1. Комп'ютерний тренажер для вивчення української жестової мови призначення — забезпечення вивчення жестів української жестової мови; вимоги: можливість індивідуальної самостійної роботи з вивчення та відпрацювання жестів; можливість колективного	4.2. Спеціальні комп'ютерні програми, аудіо та відео матеріали	4.2.1. Комп'ютерні тренажери, програми, ігри для розвитку слухового сприймання, мовлення призначення – формування слухових навичок, звуковимови, навичок володіння голосом, граматичної будови мовлення, розвиток фонематичних процесів, слухової, вербальної пам'яті, зв'язного мовлення, збагачення словникового запасу, комунікативних навичок <i>вимоги:</i> відповідність віковим особливостям, візуалізація, технологічність, широкий частотний діапазон, можливість суттєвого звукопідсилення,	додано пункт з огляду на нагальну потребу

	навчання в закладі освіти.		зручність користування	
			4.2.2. Комп'ютерні тренажери, програми, ігри для розвитку пізнавальних процесів та функцій призначення – розвиток образного та словесно-логічного мислення, всіх видів пам'яті, мимовільної та довільної уваги, просторового орієнтування; <i>вимоги:</i> відповідність віковим особливостям, візуалізація, технологічність, широкий частотний діапазон, можливість суттєвого звукопідсилення, зручність користування	додано пункт з огляду на нагальну потребу
			4.2.3. Комп'ютерні тренажери, програми, ігри за навчальними темами <i>призначення</i> – формування предметних та життєвих компетентностей; <i>вимоги:</i> відповідність віковим особливостям, візуалізація, технологічність, широкий частотний діапазон, можливість суттєвого звукопідсилення, зручність користування	додано пункт з огляду на нагальну потребу
			4.2.4. Комп'ютерні тренажери, програми, ігри для вивчення української жестової мови <i>призначення</i> – вивчення української жестової мови; <i>вимоги:</i> можливість індивідуальної та колективної роботи; роботи під керівництвом дорослого та самостійної роботи	потребувало редакційного доопрацювання
	4.2.2. Відеожестівники для розвитку пізнання, форм мовлення <i>призначення</i> — забезпечення доступного і зрозумілого зв'язку між наставником і дитиною; <i>вимоги й тематика:</i> можливість доступу до якісної інформації різними формами		4.2.5. Відеожестівники для вивчення української жестової мови <i>призначення</i> – вивчення української жестової мови дітьми, батьками, педагогами; <i>вимоги:</i> відповідність віковим особливостям, відповідність рівню володіння жестовою мовою; широке охоплення різних семантико-тематичних груп (соціально-побутова, навчальна тематика за освітніми галузями, навчальними предметами, темами тощо)	уточнення змісту, редакційне доопрацювання

	мовлення, доступними для дитини; тематичні жестівники (дозвілля, побут, самотійні навички та інше); жестівники для батьків; жестівники для початкового навчання.			
	4.2.3. Комплекс комп'ютерної програми «Живий звук».		вилучити	вказувати виробника та продукт недоречно (можуть бути різні на вибір); вказано у п. 4.1.1.
			4.2.6. Аудіозаписи з відео супроводом <i>призначення</i> – ознайомлення із звуками довкілля, збагачення слухового досвіду, визначення джерел звучання, характеристик звуків <i>вимоги</i> : висока якість відтворення аудіо сигналу, представленість різних звучань за тематикою, технічними характеристиками <i>орієнтовна тематика</i> : звуки природи; голоси людей; голоси тварин; голоси птахів; побутові звуки; звуки транспорту; звуки музичних інструментів тощо	п. 4.2.6. перенесено з 4.4.8. доповнено
			4.2.7. Відеоматеріали для роботи над звуковимовою відеоматеріали для постановки, диференціації, автоматизації звуків та корекції звуковимови, наприклад: відеозаписи правильної артикуляції звуків (голосних та приголосних); артикуляційних, дихальних, голосових вправ тощо <i>призначення</i> – формування мовленнєвого дихання, навичок голосоутворення, правильної звуковимови; <i>вимоги</i> : висока якість, функціональність	п. 4.2.7. перенесено з 4.4.9. доповнено зміст
4.3. Спеціальне	4.3.1. Обладнання слухового	4.3. Спеціальне	4.3.1. Спеціальне обладнання для формування	у всіх навчальних

обладнання	кабінету Апаратура, прилади, матеріали: комплект стаціонарної (дротової або бездротової) звукопідсилювальної апаратури колективного використання; діагностична апаратура (аудіометр, калібровані музичні іграшки тощо); прилади видимого мовлення; аудіовізуальні засоби навчання; наочні дидактичні матеріали; набір предметів, що звучать, музичні іграшки та інструменти; стіл вчителя з пультом керування (з підсилювачем звуку та комутатором); столи учнів з індивідуальними пультами.	обладнання	предметних компетентностей допоміжні технічні засоби для оптимізації акустичного середовища: бездротова система з приймачем та виносним мікрофоном; мікрофони для індивідуального використання; обладнання real-time captioning (комп'ютерне ведення нотаток/субтитрів в режимі реального часу) та ін. <i>призначення</i> – стабілізація звукового сигналу, оптимізація співвідношення сигнал/шум; зниження впливу шуму, реверберації, відстані; підвищення розбірливості сприймання мовлення в ускладнених умовах, зокрема полілогу <i>вимоги</i>: синхронізація з слуховими апаратами, висока технологічність, можливість використання у різних приміщеннях закладу освіти (навчальний клас, спортивна зала та ін.), з'єднання з необмеженою кількістю слухових апаратів, під'єднання до комп'ютера, старт-дошки, планшета; тривалість використання заряду акумулятора, інтуїтивність використання	приміщеннях закладу має бути створене оптимальне акустичне середовище
			4.3.2. Спеціальне обладнання для занять з розвитку слухового сприймання та формування мовлення (для кабінету корекційно-розвиткових занять) допоміжні технічні засоби для оптимізації акустичного середовища; засоби звукоізоляції та шумопоглинання (для стін, стелі, меблів тощо); програмно-комп'ютерні комплекси для індивідуальної та групової корекційно-розвиткової роботи; аудіовізуальні засоби навчання (аудіозаписи з відео супроводом та ін.); відеоматеріали для роботи	із переліку вилучено діагностичну апаратуру (аудіометр), оскільки діагностику слухового сприймання з допомогою аудіометра мають

			над звуковимовою; комп'ютерна техніка для вчителя та учнів (ноутбуки, принтер, сканер, ксерокс), інтерактивна панель; ламінатор, біндер; дзеркала настільні, дзеркало настінне; наочні дидактичні матеріали; дошка для демонстрації дидактичних матеріалів (магнітна дошка, фланелеграф тощо); набір предметів, що звучать, музичні іграшки та інструменти; набір для вироблення умовно-рефлекторної реакції на звук; набори для діагностики слухомовленнєвого розвитку (фонематичного тесту АМСУШ та інших методик обстеження слуху та мовлення); засоби для розвитку немовленнєвого та мовленнєвого дихання, ознайомлення з органами артикуляції; набір логопедичних зондів; набори для розвитку слухових відчуттів (немовленнєві та мовленнєві звучання), ритміко-інтонаційних особливостей мовлення; набір артикуляційних муляжів та профілів звуковимови; батарейні тестери, обладнання для просушування та дезінфекції індивідуальних засобів слухопротезування; універсальний музичний електроорган для розвитку слухового сприймання, розрізнення звуків за тривалістю, висотою, гучністю та іншими характеристиками; методична література <i>призначення</i> – виявлення рівня слухомовленнєвого розвитку; проведення індивідуальних та групових занять з розвитку слухового сприймання, формування навичок орієнтування в акустичному середовищі, розвиток мовлення (розвиток навичок усвідомленого сприймання зверненого мовлення,	здійснювати лікарі-аудіологи (сурдологи); педагоги не мають достатньої фахової підготовки; перелік поповнено сучасними засобами, вилучено застарілі

			робота над тембром, висотою та іншими характеристиками голосу, інтонацією, звуковимовою, ритмом, формуванням діалогічного та монологічного мовлення) <i>вимоги:</i> безпечність, широка функціональність, відповідність віковим, індивідуальним слуховим та мовленнєвим можливостям; широке охоплення різних семантико-тематичних груп, представлення різних звукових характеристик (частота, гучність, характер звучання тощо)	
	4.3.2. Комплект обладнання для лінгафонного класу призначення — забезпечення якісного двостороннього голосового зв'язку; вимоги: відношення сигналу до шуму — до 70 dB; наявність пристроїв для якісного звучання: аудіопанель вчителя; аудіопанель учня; звукова карта; мережева плата; блок зберігання інформації.		вилучити	не сучасно, нині у закладах освіти використовуються інші засоби
	4.3.3. Мікрофони для індивідуального використання дітьми під час групових занять		перенесено до п. 4.3.1	не доречно виділяти окремим пунктом
			4.3.3. Спеціальне обладнання для занять з ритміки (для кабінету ритміки) комп'ютерна техніка (ноутбук, принтер, сканер, ксерокс); інтерактивна панель; ламінатор; музичний центр/ комп'ютер (ноутбук) з акустичною системою та бібліотекою акустичних сигналів, відео- та музичних файлів; апаратура для звукопідсилення та оптимізації сприймання акустичних сигналів;	додано розділ, в якому представлено спеціальне обладнання для кабінету ритміки

			музичні інструменти, музичні та звукові іграшки; інвентар для рухових вправ, інсценувань, іграшки; картки, таблички із ілюстративним, словесним (буквеним, дактильним), жестовим мовленнєвим матеріалом та інші дидактичні матеріали <i>призначення</i> – формування слухомовленнєвих навичок, засвоєння ритмічної структури мовлення; розвиток координації; узгодження слухового сприймання, рухів тіла та мовлення <i>вимоги</i> : безпечність, відповідність віковим, індивідуальним слуховим та мовленнєвим можливостям; представлення різних звукових характеристик (частота, гучність, характер звучання тощо)	
			4.3.4. Спеціальне обладнання для вивчення української жестової мови (для кабінету української жестової мови) спеціальні комп'ютерні програми, відео та наочні дидактичні матеріали для вивчення дактилю, української жестової мови, історії та культури спільноти людей з порушеннями слуху, усвідомлення ролі української жестової мови <i>призначення</i> – вивчення української жестової мови, формування ідентичності представника спільноти осіб з глухотою; <i>вимоги</i> : широка тематика, що відповідає програмним вимогам, забезпечує комунікацію та формування соціальних навичок засобами жестової мови	тематику вилучено оскільки вона визначається програмними вимогами, немає необхідності її дублювати
4.4. Дидактичні матеріали та розвивальні ігри	4.4.1. Таблиці для розвитку мовлення призначення — забезпечення формування вимови та розвитку мовлення; вимоги до тематики:	4.4. Дидактичні матеріали та розвивальні ігри	4.4.1. Дидактичні матеріали та розвивальні ігри для розвитку словесного мовлення, вивчення жестової мови, дактилю, пізнавального розвитку, формування соціально-комунікативних навичок, предметних компетентностей таблиці з ілюстраціями та підписами словесною	дидактичні матеріали та розвивальні ігри узагальнено та об'єднано в один підпункт з огляду

	привітання: слова/жести ввічливості; таблиці жестовою мовою: абетка дактильна розкладна, абетка українська словесна, абетка української жестової мови; середовище життєдіяльності: одиниці вимірювання, пори року, рослинний і тваринний світ, побут і транспорт; мовне середовище: мова в житті людини, роль української жестової мови, роль звуків у змістовному значенні слова, голосні звуки у творенні складу, слова з прямим та переносним значеннями, синоніми, антоніми, омоніми; слова іншомовного походження: інтернаціональне значення, загальновживані, діалектні та професійні слова, слово головне і залежне в словосполученні, типи зв'язку та типи словосполучень, ознаки та роль речення в мові, роль інтонаційного виділення слова у вислові, види речень за метою висловлювання думки, смислова та інтонаційна завершеність речення, визначення теми тексту;		та/або жестовою мовами, які відповідають програмній тематиці; таблиці жестовою мовою (абетка дактильна розкладна, абетка українська словесно-жестова, абетка української жестової мови; таблиці з лексичних тем та ін.); картки з ілюстраціями та підписами словесною та жестовою мовами за темами, що вивчаються (предметні, сюжетні); кубики з ілюстраціями та буквеною, дактильною абеткою; розрізні картки (букви, дактилеми, слова, словосполучення, речення, текст словесною та/або жестовою мовою); набори та серії малюнків (визначення послідовності, робота з текстом, узагальнення, порівняння, класифікація за різними ознаками тощо); макети, муляжі навчальні; альбоми з розвитку мовлення, вивчення жестової мови; логопедичні альбоми; дитячі ілюстровані книжки (з предметними малюнками, оповідання, казки та ін.), книжки-саморобки, книжки з наліпками та ін.; лепбуки (за лексичних тем, сюжетні, казки тощо); набір відеоматеріалів з жестовим представленням та ілюстративним супроводом (казки, оповідання, навчальні тексти жестовою мовою тощо); набори для інсценувань та лялькового театру; дидактичні ігри (лото, доміно та ін.); дидактичні ігри для розвитку слухового сприймання та фонематичного слуху (наприклад, «Звукові коробочки», «Вгадай, хто це був?», «Впізнай за звуком», «Що звучало?», «Домашній оркестр» та ін.);	на велике розмаїття товарів для освіти; додано низку позицій – ефективний інструментарій засвоєння структури мовленнєвих одиниць дидактичний матеріал для вивчення словесної і жестової мов може бути спільний або відрізнятися

	частини мови: іменник, дієслово, прикметник, числівник, прийменники, сполучники, частки, велика літера в назвах предметів, присвійні іменники, прикметники, особові, вказівні, присвійні займенники; предметні та сюжетні малюнки до змісту окремих слів, речень та частин тексту: пори року з ілюстраціями фактору життя людей, тварин тощо, школа та навчання в поетичній творчості, особи та відносини в школі.		інтерактивні альбоми, панелі (пласкі, об'ємні; на картонній, дерев'яній, пластиковій основі; з можливістю переміщення елементів, відтворення звуків); <i>призначення</i> – розвиток словесного мовлення, вивчення жестової мови, дактилю, пізнавальний розвиток, формування соціально-комунікативних навичок, предметних компетентностей; <i>вимоги</i>: відповідність віковим особливостям, індивідуальним можливостям; широка тематика, що відповідає програмним вимогам; безпечність	
	4.4.2. Картки з ілюстраціями словесною та жестовою мовами для розвитку мовлення			включено до 4.4.1
	4.4.3. Альбоми для розвитку мовлення			
	4.4.4. Лепбуки по лексичних темам			
	4.4.5. Дидактичні ігри для розвитку мовлення			
	4.4.6. Казки, оповідання жестовою мовою для розвитку двомовності			
	4.4.7. Дидактичні ігри для розвитку слухових процесів та фонематичного слуху			

	4.4.8. Аудіозаписи з відеосупроводом різних звуків			п. 4.4.8. перенесено в 4.2.3. доповнено
	4.4.9. Відеоматеріали практичного спрямування			п. 4.4.9. перенесено в 4.2.4. доповнено
	4.4.10. Інтерактивний альбом з відтворенням звуків для розвитку слухового відчуття			включено до 4.4.1
		4.6. Обладнання для забезпечення безбар'єрності	4.6.1. Обладнання для забезпечення безбар'єрності світлова індикація початку та кінця уроку в класах, коридорах, їдальнях, бібліотеці, тощо; візуальна індикація сигналів повітряної тривоги; світлова індикація інформаційного характеру (наприклад, «зайнято» в туалетній кімнаті); пожежна сигналізація з світловою індикацією; смартфон з програмним забезпеченням відеозв'язку, субтитрування та словесно-жестового перекладу, доступом до Інтернету для зв'язку з жестомовними батьками, членами родини, іншими співрозмовниками; екрани (телевізор, монітор тощо) великого розміру із можливістю звукопідсилення (колонки) для оперативного та поточного візуального інформування учасників освітнього процесу (у холі, коридорах, залах, їдальні тощо); засоби звукопоглинання та попередження реверберації <i>призначення:</i> забезпечення в закладі освіти безбар'єрного аудіовізуального середовища з урахуванням потреб осіб з порушеннями слуху <i>вимоги:</i> функціональність, безпечність, аудіовізуальна доступність	додано розділ з огляду на необхідність забезпечення в закладі освіти комфортного, безпечного, інклюзивного середовища

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Пропонуємо посібники для педагогів та батьків, підготовлені співробітниками відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Дошкільна освіта

Застосування безбар'єрності освітніх послуг в закладах дошкільної та загальної середньої освіти : аналітичні матеріали для МОН України / за заг. ред. *Л.І. Прохоренко, В.В. Засенка, Н.А. Ярмоли*. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 77 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=12614>

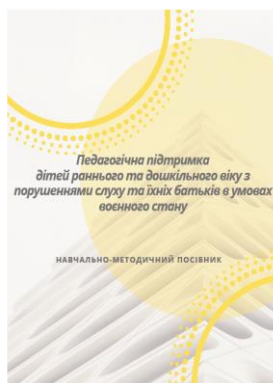
Жук В., Литовченко С., Новосад В., Ремажевська В. Як організувати освітній процес для дітей з порушеннями слуху та зору в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти: навчально-методичний посібник. Київ: ЮНІСЕФ, 2024.

<http://irc.osvitatrb.org.ua/posibnyk-dlya-pedagogiv-yak-organizuvaty-osvitnij-proches-dlya-ditej-z-porushennyamy-sluhu-ta-zoru-v-inklyuzyvnyh-grupah-zakladiv-doshkilnoyi-osvity/>

Жук В.В., Литвинова В.В., Литовченко С.В.
Чути і спілкуватись. Крок за кроком з батьками. Методичний супровід та психологічна підтримка: навчально-методичний посібник для педагогів та батьків. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 57 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11486>

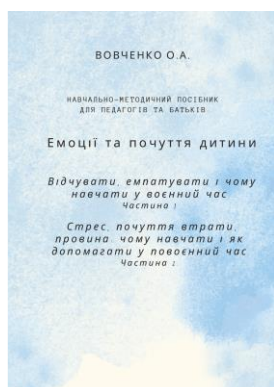
Жук В.В., Литвинова В.В., Литовченко С.В. Педагогічна підтримка дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху та їхніх батьків в умовах воєнного стану: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 123 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11482>

Жук В.В., Литвинова В.В., Литовченко С.В., Вовченко О.А. Серія навчальних посібників за сферами розвитку для дітей дошкільного віку з порушенням слуху «Сходінки. Підтримаємо та допоможемо» (3 посібника). Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 258 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11438>

Вовченко О.А. Емоції та почуття дитини: навчально-методичний посібник для педагогів та батьків: в 2 част. Ч. 1: Відчувати, емпатувати і чому навчати у воєнний час. Ч. 2: Стрес, почуття втрати, провина: чому навчати і як допомагати у повоєнний час. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 31 с. (Ч.1). 22 с. (Ч. 2).

<https://ispukr.org.ua/?p=11575>

Вовченко О.А. Психологічна підтримка дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху під час війни: навчально-методичний посібник для педагогів та батьків в 2 частинах. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 96 с. (Ч.1). 84 с. (Ч. 2).

<https://ispukr.org.ua/?p=11578>

Вовченко О.А. Програма психологічної діагностики та корекції емоційного інтелекту дітей раннього та дошкільного віку. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023.

<https://ispukr.org.ua/?p=11569>

Новий формат освітнього середовища: діти з порушеннями слуху у дошкільлі: навч.-метод. посіб. / *С.В. Литовченко, В.В. Жук, В.В. Литвинова*. К.: ФОП Симоненко О.І., 2019. 279 с. <https://lib.iitta.gov.ua/729747/>

Дитина з порушенням слуху: навігація для батьків / *В. В. Жук, В. В. Литвинова, С. В. Литовченко, Н. В. Піканова, О. М. Таранченко*. Київ, Медичний центр слухової реабілітації «АВРОРА», Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2018. 47 с. <https://lib.iitta.gov.ua/715811/1/>

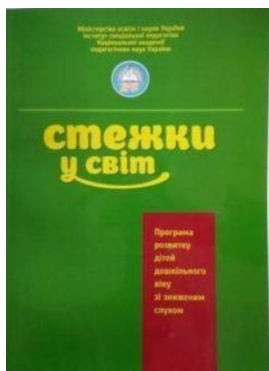
Дитина з порушенням слуху / *С.В. Литовченко, В.В. Жук, О.М. Таранченко*. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с. (Інклюзивне навчання за нозологіями).

<http://lib.iitta.gov.ua/714037/1/>

Програма розвитку дітей
раннього та дошкільного
віку з порушеннями слуху

Стежки у світ : навч.-наоч. посіб. для роботи з дошкільниками з порушеннями слуху : (у 3 кн.) / [В. В. Жук та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т спец. педагогіки. Кіровоград : Імекс, 2014. 177 с. : кольор. іл.

<https://lib.iitta.gov.ua/7800/7>

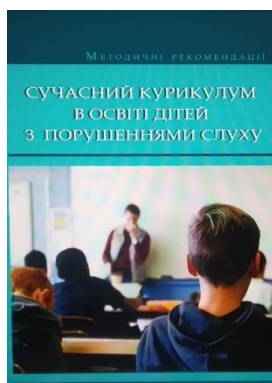
Жук В.В., Литвинова В.В., Литовченко С.В.
Програма розвитку дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 188 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11479>

СТЕЖКИ У СВІТ : програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом / Жук В.В., Литовченко С.В., Максименко Н.Л. [та ін.]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 248 с.

<https://lib.iitta.gov.ua/7733/1>

Початкова школа

Сучасний курикулум в освіті дітей з порушеннями слуху : методичні рекомендації / С.В Литовченко, О.М. Таранченко, В.В. Жук, В.М. Шевченко, В.В. Литвинова, О.Ф. Федоренко. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 321 с.

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731776>

Учні початкових класів із порушеннями слуху: навчання та розвиток : навч.-метод. посіб. / С. В. Кульбіда, С. В. Литовченко, В. В. Жук, В. В. Литвинова. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.

<http://lib.iitta.gov.ua/724437/>

Новий формат освітнього середовища: діти з порушеннями слуху у початковій школі / О.М. Таранченко, О.Ф. Федоренко. Київ, 2020. <https://lib.iitta.gov.ua/730669/>

Навчання дітей із порушеннями слуху : навч.-метод. посіб. / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко, В. В. Жук, В. В. Литвинова, С. В. Литовченко, С. В. Кульбіда. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 216 с.

<http://lib.iitta.gov.ua/719471/>

Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / Л. І. Прохоренко, Н. А. Ярмола та ін. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2021.

https://ispukr.org.ua/?page_id=8429#.Yrcvy3ZBxPY

Колупасєва А.А., Таранченко О.М.

Інклюзивна освіта: покроково для педагогів: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 232 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11563>

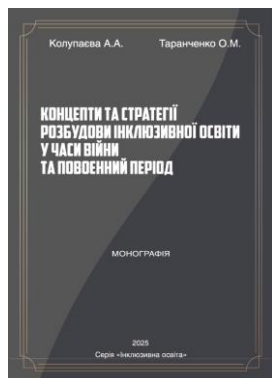

Колупаєва А.А., Таранченко О.М.

Діти з особливими освітніми потребами: навчання та супровід у період повоєнної відбудови: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 192 с.

<https://ispukr.org.ua/?p=11566>

Колупаєва А.А., Таранченко О.М.

Концепти та стратегії розбудови інклюзивної освіти у часи війни та повоєнний період: монографія. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. 450 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747577/>

Жук В.В. Слухомовленнєвий розвиток дітей з кохлеарними імплантами: монографія. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. 176 с.

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747364>

Програми з корекційно-розвиткової роботи

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi/programi-z-korekcijno-rozvitkovoyi-roboti-dlya-ditej-z-porushennyami-sluhu>

Підручники для дітей глухих, зі зниженим слухом

<https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/1-klas/15-pdruchniki-dlya-osb-z-osoblimi-osvtnmi-potrebami-1-klas/>

КОРИСНІ РЕСУРСИ

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

<https://ispukr.org.ua>

<https://www.facebook.com/ispukr>

Відділ освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку

https://ispukr.org.ua/?page_id=11815

<https://www.facebook.com/groups/268693925325131/>

https://t.me/surdo_ISPP_NAPN

https://instagram.com/widdil_surdo?igshid=YmMyMTA2M2Y=

Відділ української жестової мови

https://ispukr.org.ua/?page_id=621

Електронна бібліотека Національної академії педагогічних наук України, де можна ознайомитися з напрацюваннями науковців Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/ins=5Fspe=5Fped/> (сторінка Інституту)

з 2024:

[Відділ освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку](#)

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/decsdd/> (сторінка Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку)

2018-2023:

[Відділ освіти дітей з порушеннями слуху](#)

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/dechd/> (сторінка Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку (у 2018-2023 рр. – Відділ освіти дітей з порушеннями слуху))

до 2018:

[Лабораторія сурдопедагогіки](#)

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/dechd/> (сторінка Відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку (до 2018 р. – Лабораторія сурдопедагогіки))

з 2018:

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/dslt/> (сторінка Відділу української жестової мови)

до 2018:

<https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/lgm/> (сторінка Відділу української жестової мови)

Психологічний консультативно-тренінговий центр Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України – консультативна та методична допомога для педагогів та батьки

<https://ispukr.org.ua/?p=6083>

Фахові періодичні видання Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

журнал «Особлива дитина: навчання і виховання»

https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child

науково-методичний збірник «Освіта осіб з особливими освітніми потребами: шляхи розбудови»

<https://spp.org.ua/index.php/journal>

Курси підвищення кваліфікації педагогів Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

https://ispukr.org.ua/?page_id=344

Електронна бібліотека Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

bit.ly/36SHZg7 (підручники і посібники)

ВІДДІЛ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ

DEPARTMENT OF EDUCATION OF CHILDREN WITH SENSORY
DEVELOPMENT DISORDERS

https://ispukr.org.ua/?page_id=11815

<https://www.facebook.com/groups/268693925325131/>

https://t.me/surdo_ISPP_NAPN

https://instagram.com/widdil_surdo?igshid=YmMyMTA2M2Y=

Відділ освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку – науковий підрозділ Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, основною метою діяльності якого є проведення фундаментальних і прикладних досліджень з проблем навчання дітей з порушеннями сенсорного розвитку (слуху, зору), визначення стратегій удосконалення освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку у контексті євроінтеграційних та національних освітніх реформ.

Відділ створено в 2024 році на базі відділу освіти дітей з порушеннями слуху (1993 р.) та відділу освіти дітей з порушеннями зору (1993 р.).

Основні напрями діяльності відділу:

- теоретичне обґрунтування та науково-методичне забезпечення освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку (слуху, зору) в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»;
- обґрунтування та розроблення сучасних технологій корекційно-розвивального супроводу дітей з порушеннями сенсорного розвитку в

спеціальних закладах освіти, інклюзивних групах та класах, інклюзивно-ресурсних центрах;

- вивчення та упровадження прогресивного національного та міжнародного досвіду навчання та супроводу дітей з порушеннями сенсорного розвитку;
- підготовка наукових кадрів, надання освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників за сучасними освітньо-професійними програмами;
- організація та проведення науково-практичних заходів (форумів, конференцій, семінарів, тренінгів тощо) з актуальних проблем освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку, реалізація освітніх проектів, підготовка та експертиза навчально-методичної літератури.

Співробітники відділу готові надавати методичну та консультативну підтримку з організації освітнього процесу в умовах воєнного стану

ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

DEPARTMENT OF UKRAINIAN SIGN LANGUAGE

https://ispukr.org.ua/?page_id=621

Відділ української жестової мови – науковий підрозділ Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, основною метою діяльності якого є вивчення лінгвістичних особливостей української жестової мови (УЖМ), розроблення лінгводидактичного забезпечення викладання жестової мови, визначення теоретико-методичних засад використання національної жестової мови в умовах жестової двомовності освітнього процесу.

Відділ створено у 2006 році за підтримки Українського товариства глухих, Канадсько-Українського і Українсько-Канадського Альянсу для глухих і слабкочуючих осіб (2006 – 2017 – лабораторія жестової мови, 2018 – 2022 – відділ навчання жестової мови, з 2023 року — відділ української жестової мови).

Основні напрями діяльності відділу:

- розроблення теоретико-методологічних засад вивчення національної жестової мови;
- вивчення мовознавчих особливостей української жестової мови;
- розроблення теоретико-методичних засад використання жестової мови як засобу комунікації та навчання в освітньому процесі глухих здобувачів;

- розроблення та впровадження науково-методичного, лінгводидактичного, програмного та навчально-методичного забезпечення навчального предмету «Українська жестова мова»;
- аналіз сучасних тенденцій функціонування та розвитку української жестової мови на теренах України.

Співробітники відділу готові надавати методичну та консультативну підтримку з організації освітнього процесу в умовах воєнного стану

Спеціальні заклади дошкільної освіти для дітей з порушеннями слуху

<https://utog.org/osvita/doshkilna-osvita>

Вінницька область

Обласна спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів з дошкільним відділенням для дітей з порушеннями слуху

м. Вінниця

Директор: Т. Фоміна

oblinternat@ukr.net

Кисляцька спеціальна загальноосвітня школа Гайсинського району Вінницької обласної ради з дошкільним відділенням

Вінницька обл., Гайсинський р-н, с. Кисляк

Директор: В. Порохнявий

kisliyk-specscool@ukr.net

Піщанська спеціальна загальноосвітня школа з дошкільним відділенням

Вінницька обл., Піщанський р-н, смт. Піщанка

Директор: О. Ацеховська

pisch_school@ukr.net

Волинська область

Дошкільний навчальний заклад №28 компенсуючого типу (спеціальний)

м. Луцьк

Директор: О. Марковець

Дніпропетровська область

Комунальний заклад освіти Навчально-реабілітаційний центр «Веселка» Дніпропетровської обласної ради

м. Дніпро

Директор: Т. Шара

www.centri-veselka.in.ua

Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 264 комбінованого типу» Криворізької міської ради

м. Кривий Ріг

Директор: Н. Колодиста

kkdnz264@ukr.net

dnz264.dnepredu.com

Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №238 комбінованого типу» Криворізької міської ради

м. Кривий Ріг

Директор: М. Бичкова

kkndz238@ukr.net

kkdnz238.dnepredu.com

Житомирська область

Дошкільний навчальний заклад №33

м. Житомир

Директор: С. Тишковська

dnz-33@ukr.net33.sadok.zt.ua**Комунальний навчальний заклад «Житомирська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №2» Житомирської обласної ради (дошкільна група)**

м. Житомир

Директор: М. Міняйло

interforgluh@i.ua*Закарпатська***Ужгородська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Закарпатської обласної ради (дошкільні групи)**

м. Ужгород

Директор: Н. Бушко

specdeef@ukr.netwww.specdeef.uz.ua**Хустська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Закарпатської обласної ради (дошкільні групи)**

Закарпатська обл., м. Хуст

Директор: Б. Геленко

khust.spetsshkola@gmail.comwww.khust-specinternat.com.ua*Запорізька область***Комунальний заклад «Кам'янська загальноосвітня школа» Запорізької обласної ради (дошкільні групи)**

Запорізька обл., с. Кам'янське

Директор: Г. Панченко

kam-internat@ukr.net**Комунальний заклад «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа «Джерело» Запорізької обласної ради (дошкільні групи)**

м. Запоріжжя

Директор: О. Ніщенко

zsdjerelo@gmail.com*Київська область***Білоцерківська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІ ступенів (дошкільні групи)**

Київська обл., м. Біла Церква

Директор: О. Верзун

bc_spec-int_p90@ukr.net**Дошкільний навчальний заклад №582 для дітей з порушеннями слуху**

м. Київ

Директор: К. Скуйбіда

dnz582@i.ua*Кіровоградська область*

Комунальний заклад «Навчально-виховне об'єднання №3 «Спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів - дитячий садок» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області»

м. Кропивницький
Директор: В. Фундова
nvo_kirov@ukr.net
www.facebook.com/groups/577919695903505

Львівська область

Дошкільний навчальний заклад компенсуючого типу №35 Львівської міської ради Сихівського району

м. Львів
Директор: Г. Заславська
lviv35.lvivedu.com

Комунальний заклад Львівської обласної ради «Підкамінська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів з поглибленою професійною підготовкою» (дошкільні групи)

Львівська обл., Бродівський р-н, смт. Підкамінь
Директор: Б. Українець
pidkaminspec@ukr.net

Миколаївська область

Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №6 Миколаївської обласної ради (дошкільні групи)

м. Миколаїв
Директор: С. Митько
mykolaivska.szoshi6@gmail.com
www.internat6.mk.sch.in.ua

Одеська область

Одеський спеціальний садок-ясла №113

м. Одеса
Директор: А. Міліховська
syper-sadik113@ukr.net

Комунальний заклад «Болградська спеціальна загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів з дошкільними групами корекційного та реабілітаційного спрямування»

Болградський р-н, м. Болград
Директор: Л. Аврамова
bolgradinternat45@ukr.net
www.facebook.com/profile.php?id=100015876468625

Полтавська область

Полтавський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) комбінованого типу №59 «Малютко» Центру ранньої соціальної адаптації дітей з інвалідністю Полтавської міської ради

м. Полтава
Директор: Л. Січкарь
nvk.pok@meta.ua
www.internat6.mk.sch.in.ua

**Дошкільний навчальний заклад «Ясла-садок» комбінованого типу №32
Кременчуцької міської ради Полтавської області**

м. Кременчук
Директор: Л. Малікова
krdnz32@ukr.net

Сумська область

Навчальний дошкільний заклад (ясла-садок) № 21 «Волошка»

м. Суми
Директор: В. Супрун
dnz@gmail.com

Тернопільська область

Тернопільський дитячий дошкільний навчальний заклад для дітей з порушеннями слуху

м. Тернопіль
Директор: Н. Безкоровайка

Харківська область

Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №240 комбінованого типу» Харківської міської ради

м. Харків
Директор: О. Рибалко
dnz240@kharkivosvita.net.ua
www.dnz240.edu.kh.ua

Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа №5» Харківської обласної ради (дошкільні групи)

м. Харків
Директор: О. Мірошник
gluh@internatkh.org.ua
internat-gluh.ptu.org.ua

Херсонська область

Херсонська спеціальна загальноосвітня школа-садок I ступеня №29 Херсонської міської ради

м. Херсон
Директор: Т. Яковлєва
khersonnvk29@ukr.net
nvk29.ucoz.ua

Херсонська спеціальна загальноосвітня школа I-III ступенів Херсонської обласної Ради (дошкільні групи)

м. Херсон
Директор: В. Меренков
schoolgluhih@ukr.net

Хмельницька область

Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа № 33 (дошкільні групи)

м. Хмельницький
Директор: Г. Воробель

Новоушицька школа для глухих дітей (дошкільні групи)

Хмельницька обл., смт. Нова Душиця

Директор: С. Чорноконь

*Черкаська область***Комунальний заклад «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра» Черкаської обласної ради» (дошкільні групи)**

м. Черкаси

Директор: І. Зганяйко

school37@i.uawww.facebook.com/krainadobra1997**Комунальний заклад «Уманський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради» (дошкільні групи)**

м. Умань

Директор: В. Майдан юк

detdom_um@ukr.netumandet-dom.ucoz.ua*Чернівецька область***Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр №1 (дошкільне відділення)**

м. Чернівці

Директор: О. Савчук

cvnrc.comwww.facebook.com/cvnrc**Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа №2 (дошкільне відділення)**

м. Чернівці

Директор: Н. Ткачук

specschoo2.at.ua*Чернігівська область***Сосницька школа для дітей з порушеннями слуху (дошкільні групи)**

Чернігівська обл., смт. Сосниця

Директор: Л. Саприкіна

sinternat@ukrpost.ua**Комунальний заклад «Чернігівський навчально-реабілітаційний центр №1» Чернігівської міської ради Чернігівської області (дошкільні групи)**

м. Чернігів

Директор: А. Коломієць

nrc1@os.chernigiv-rada.gov.uawww.facebook.com/ЧНРЦ1-Чернігівський-навчально-реабілітаційний-центр-1-1894620267522058

Спеціальні школи та навчально-реабілітаційні центри для дітей з порушеннями слуху (загальна середня освіта)

2025 р.

<https://utog.org/osvita/zagalna-osvita>

Вінницька область

Комунальний заклад «Вінницька спеціальна школа» Вінницької обласної ради
21001, Вінниця, вул. пр. Юності, 53а, [\(0432\) 46-16-38](tel:0432461638), oblinternat@ukr.net

ФОМІНА Тетяна Михайлівна, директор

СТАВНІЧУК Наталія Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи

ГУБАЛЬ Тетяна Олександрівна, заступник директора з виховної роботи

<https://vinnvk.at.ua>

Комунальний заклад «Кисляцька спеціальна школа» Вінницької обласної ради

23726, Вінницька обл., Гайсинський район, с. Кисляк, вул. Жовтнева, 55, kisliyk-specscool@ukr.net, (04334)26263

ПОРОХНЯВИЙ Дмитро Володимирович, директор

КУРАКІНА Людмила Василівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

<https://ksc.gnedu.vn.ua/>

Комунальний заклад «Піщанський навчально-реабілітаційний центр» Вінницької обласної Ради

24700, Вінницька обл., Піщанський р-н, смт. Піщанка, вул. Шкільна, буд. 79, pisch_school@ukr.net

АЦЕХОВСЬКА Олена Вікторівна, директор

СЛОБОДЯНИК Валентина Йосипівна, заступник директора з навчальної роботи

<https://www.pischnrc.com/>

Волинська область

Волинська спеціальна школа Волинської обласної ради

Володимир-Волинський р-н, Володимир-Волинський, вул. Луцька, 146-Г, <https://vol-specialschool.eddy.school>, (03342) 2-79-86
 МАЗУРУК Тамара Василівна, в.о. директора
 ЛІЩУК Лілія Михайлівна, заступник директора з навчальної роботи
<https://vol-special-school.eddy.school/>

Дніпропетровська область

Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа №10» Дніпропетровської обласної ради

49006, Дніпро, вул. Філософська, 22, oblinternat@ukr.net, deafschool.dp@meta.ua, +38056-375-73-40

ГАРНЮК Лариса Григорівна, директор
 ЗАГОРУЙКО Тамара Іванівна, заступник директора
<https://dnrc10.deafschool.dp.ua/>

Комунальний заклад освіти «Навчально-реабілітаційний центр «Зоряний» Дніпропетровської обласної ради»

49005, Дніпро, вул. Ляшко-Попеля, 1, bnrc@online.ua, (067)7230436
 РОДИМЕНКО Ірина Миколаївна, директор
 МИХАЙЛОВА Ганна Олексіївна, заступник директора
<https://bnrrmckrin.dnepredu.com/>

Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради»

50031, Кривий Ріг, вул. Едуарда Фукса, 9, shcg@ukr.net, (0564)073070
 ЕСЬКО Юлія Володимирівна, директор
 КАСЕЦЬКА Ольга Василівна, заступник директора

*Житомирська область***Житомирська спеціальна школа № 2 Житомирської обласної ради**10007, Житомир, проїзд професора Арциховського, 8, interforgluh@i.ua, (0412)429507

МІНЯЙЛО Микола Степанович, в.о. директора

КОСТРІКІНА Галина Володимирівна, заступник директора з виховної роботи

<http://www.interfordeaf.zt.sch.in.ua/>**Березівська спеціальна школа Житомирської обласної ради**12411, Житомирська обл., Житомирський р-н, с. Березівка, вул. Бушуєва, 6, kzbnrc@ukr.net, (067)8848812

ТАРАСЮК Світлана Анатоліївна, директор

КОВАЛИК Катерина Володимирівна, заступник директора з виховної роботи

<http://berezivka-zhyt-internat.edukit.zt.ua/>*Закарпатська область***Ужгородська спеціальна школа I-III ступенів Закарпатської обласної ради**88017, Ужгород, вул. Щедрина, 34, specdeef@ukr.net, +38 (0312) 64-15-24, (050)4321803

БУШКО Наталія Іванівна, директор

ДУДАШ Надія Іванівна, заступник директора з навчальної роботи

ЧЕЙПЕШ Іван Яношович, заступник директора з виховної роботи

<http://specdeef.uz.ua/>**Хустська спеціальна школа I-III ступенів Закарпатської обласної ради**90400, Хуст, вул. Карпатської Січі, 48, (03142) 4-43-66, 5-11-52, khust.spetsshkola@gmail.com

МИКИТЮК Жанна Миколаївна, директор

ЄЛІНСЬКА Яна Володимирівна, заступник директора

<https://khust-specshkola.com.ua/>

*Івано-Франківська область***Калуська спеціальна школа Івано-Франківської обласної ради**

77300, Івано-Франківська обл., Калуш, вул. Львівська, 23, +380 (3472) 6-32-08, +38 (050)-875-47-26, internat2008@meta.ua
 ДЗУНДЗА Світлана Петрівна, директор
 МИКИТИН Світлана Ярославівна, заступник директора з навчальної роботи
<https://internat1.com.ua/>

*Київська область***Комунальний загальноосвітній навчальний заклад І-ІІІ ступенів «Навчально-реабілітаційний центр № 6» м. Києва**

04123, Київ, вул. Свободи 7 (Світлицького, 31/7), [+38\(044\)298-25-40](tel:+380442982540), definternat6@ukr.net

РОЗБИЦЬКА Ірина Валеріївна, директор

ЧМІЛЬ Людмила Іванівна, заступник директора з навчально-виховної роботи початкової школи

КОРОСТЕЛЬОВА Марія Василівна, заступник директора з навчально-виховної роботи початкової школи, з корекційної роботи

ЖУЛАЙ Тетяна Вікторівна, заступник директора з навчально-виховної роботи старшої школи

<https://kievnrc6.org.ua/>

Спеціальна школа № 9 м. Києва

03127, Київ, вул. Зої Бутенко, 9, internat9kyiv@gmail.com

ЛИТВИНЕНКО Дарія Сергіївна, директор, (044) 257 50 15

ГЕРІЙ Оксана Леонідівна, заступник директора з навчально-виховної роботи (044) 257 23 71

МОСКАЛЕНКО Тетяна Іванівна, заступник директора з навчально-виховної роботи (044) 257 42 62

https://specialschool9.kyiv.ua/?page_id=9

Спеціальна школа № 18 Дніпровського району м. Києва

02125, Київ, просп. Воскресенський, 23, 063-319-85-46, internat18@i.ua,
18i.school@kyivcity.gov.ua

ФЕДОСЄЄВА Наталія Юріївна, директор

АВТОНОМОВА Ірина Валентинівна, заступник директора з навчально-виховної роботи
 (початкова школа)

МАРЧЕНКО Ганна Анатоліївна, заступник директора з навчально-виховної роботи
 (старша школа)

ПАЛІЙ Лілія Валеріївна, заступник директора з виховної роботи

<http://school18.kiev.sch.in.ua/>

Комунальний заклад Київської обласної ради «Білоцерківський багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр»

09100, Біла-Церква, бульвар Олександрійський, 90, (04563) 6-15-13(04563) 6-13-32,
bc_spec-int_p90@ukr.net

ВЕРЗУН Ольга Іванівна, директор

ІВАНОВА Людмила Ігорівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

<https://bcnrc.kyiv.ua/>

Кіровоградська область

Комунальний заклад «Кропивницький навчально-реабілітаційний центр Кропивницької обласної ради»

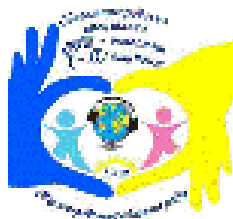
25006, м. Кропивницький, вул. Куроп'ятникова, 19, nvo_kirov@ukr.net, (0522) 33-93-27

ФУНДОВА Валентина Іванівна, директор

ДУБІНІНА Вікторія Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи

РЯБЕЦЬ Єлизавета Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи

<http://specialschool3.edukit.kr.ua/>

Комунальний заклад «Новомиргородська спеціальна школа Кіровоградської обласної ради»

26000, Новомиргород, вул. Маяковського, 20, internat_nm@ukr.net, (05256) 4-19-10

ШОДА Ірина Олександрівна, директор

ПОДОЛЯН Ірина Костянтинівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

СТЕПАНОВА Юлія Ігорівна, заступник директора з виховної роботи

<http://novomyrgorod-specschool.edukit.kr.ua/>

Львівська область

Комунальний заклад Львівської обласної ради «Львівська спеціальна школа імені Марії Покрови»

79010, Львів, вул. Личаківська, 35, sotnyk101@meta.ua, skolamariipokrovy@gmail.com, (032) 275-52-84

МОСТОВИЙ Любомир Петрович, директор

МЕЛЬНИК Леся Михайлівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

<https://www.lvivskaspecialnaskolamariipokrovi5.com/>

Комунальний заклад Львівської обласної ради «Жовківський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр «Злагода»

80300, Львівська обл., Жовква, вул. Є.Коновальця, 3, zhspecszkola@ukr.net, (03252) 21-689

РУДЬКО Галина Михайлівна, директор

МАВДРИК Марія Петрівна, заступник директора з навчальної роботи

КУФАЛЬСЬКА Галина Михайлівна, заступник директора з виховної роботи

<https://sites.google.com/view/kzlornrczlagoda/>

Комунальний заклад Львівської обласної ради «Підкамінська спеціальна школа з поглибленою професійною підготовкою»

80670, Львівська обл., Бродівський р-н, смт. Підкамінь, вул. Незалежності, 53, pidkaminspec@ukr.net, (03266) 31-3-73

УКРАЇНЕЦЬ Богдан Михайлович, директор

МАРТИНЮК Марія Володимирівна, заступник директора з навчальної роботи

РОМАНІВ Олеся Романівна, заступниця директорки з виховної роботи

<http://pidkamin-szosh.lviv.sch.in.ua/>

Миколаївська область

Комунальний заклад «Миколаївська спеціальна школа № 6» Миколаївської обласної ради

54049, Миколаїв, вул. Рибна, 95, mykolaivska.szoshi6@gmail.com, (0512) 58-93-11

СЕЛІВАНОВА-ЗЕРКАЛЬ Ірина Олександрівна, директор
 ДОМБРОВСЬКА Алла Володимирівна, заступник директора з навчальної роботи
 КУРЗІНА Маргарита Олександрівна, заступник директора з виховної роботи
<http://www.internat6.mk.sch.in.ua/>

Одеська область

Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Чути серцем» Одеської обласної ради»

65037, Одеса, Київський р-н, вул. 411 Батереї, 2, internat97@ukr.net, (0482) 36-05-43
 КУКУРУЗЕНКО Світлана Степанівна, директор
 КОЄВА Юлія Геннадіївна, заступник директора з навчально-виховної роботи
 ЛИСЕНКО Лідія Іванівна, заступник директора з виховної роботи

Комунальний заклад «Одеська спеціальна школа № 91 Одеської обласної ради»

65016, Одеса, вул. Рєпіна, 1, internat91-odessa@ukr.net, (0482) 63-02-42
 ЄПУР Ілона Павлівна, директор
 БЕЛІНСЬКА Наталія Василівна, заступник директора з навчально-виховної роботи
 ЧУКОВА Зінаїда Володимирівна, заступниця директорки з виховної роботи
<https://school91.odessaedu.net/>

Комунальний заклад «Болградська спеціальна школа Одеської обласної ради»

Болградський р-н, Болград, вул. Малевінського, 187, bolgradinternat45@ukr.net, (04846) 4-32-23

АВРАМОВА Лариса Вікторівна, директор
 ЧЕРНІГОВА Аліна Семенівна, заступник директора з навчальної роботи
<https://intbolgrdokoreab.odessaedu.net/>

Полтавська область

Полтавська спеціальна школа Полтавської обласної ради

36000, Полтава, вул. Дмитра Пругла, 6, spec_internat@meta.ua, spec_internatgl@ukr.net, (0532) 58-35-00, (0532)589385, (0532)596584
 ЯКОВЕНКО Олена Миколаївна, директор
<http://www.poltava-sp-scoo.ucoz.ua/>

Миргородська спеціальна школа Полтавської обласної ради

337600, Миргород, вул. Старосвітська, 52/15, internatbz@ukr.net, (05355) 5-23-51
 ПОХНО Євген Євгенович, директор
 АРШИНОВА Світлана Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи
<https://myrgorodspetsschool.eddy.school/>

*Рівненська область***«Спеціальна школа в м. Острог» Рівненської обласної ради**

Острог, вул. І. Вишенського, 42, ostroh_school@i.ua, (03654) 2-39-40

БЕРНАЦЬКА Галина Миколаївна, директор

ДАВИДЮК Наталія Володимирівна, заступник директора з навчальної роботи

ПОЛІЩУК Світлана Василівна, заступник директора з виховної роботи

<http://shkola-internat.rv.ua/>

*Сумська область***Комунальний заклад Сумської обласної ради «Косівщинська спеціальна школа»**

Сумський р-н, с. Косівщина, вул. Шкільна, 6, kosivshchina@ukr.net, (0542)69-82-78, (0542)698275

ШЕВЧЕНКО Юрій Миколайович, директор

ЧЕРНИШЕВА Ольга Миколаївна, заступник директора з виховної роботи

<https://kosivshchinskaszosh.jimdofree.com/>

*Тернопільська область***Тернопільська спеціальна школа Тернопільської обласної ради**

46011, Тернопіль, вул. Л.Українки, 9-А, ter.spec.school@gmail.com, (0352) 24-30-62

РУДИК Оксана Василівна, директор

ГУК Ігор Володимирович, заступник директора з навчальної роботи

МАЦЕЙКІВ Ольга Антонівна, заступник директора з виховної роботи

<http://school-internat.in.ua>

*Харківська область***Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа № 5» Харківської обласної ради**

61174 Харків, вул. Архітекторів, 36-А, gluh@internatkh.org.ua, shola_5@nzo.org.ua, (057) 338-70-60

МІРОШНИК Олена В'ячеславівна, директор

ЛАВРИКОВА Юлія Сергіївна, заступник директора з виховної роботи

КОРСУН Сергій Олександрович, заступник директора з навчальної роботи

<https://shkola5-dosh.org.ua/>

Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа № 6» Харківської обласної ради

61089, м. Харків, вул. Франтішка Крала, 49, dir.spetshkola6@internatkh.org.ua, (0572) 93-50-98

АЛЬОШИЧЕВА Тетяна Борисівна, директор

КУШНІРЕНКО Оксана В'ячеславівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

БЕЗКРОВНА Дар'я Дмитрівна, заступник директора з виховної роботи

<http://schoolfordeaf.kh.ua/>

Херсонська область

Херсонська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів для дітей з порушеннями слуху Херсонської обласної ради

73025, Херсон, вул. Петренко, 77, (0552) 49-50-60

Хмельницька область

Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа № 33

29013, Хмельницький, вул. Завадського, 8/1, khmznvz@ukr.net, (0382) 65-05-47

ВОРОБЕЛЬ Галина Миколаївна, директор

МОРОЗ Людмила Вікторівна, заступник директора з навчальної роботи

ГЕРИШ Наталія Іванівна, заступник директора з виховної роботи

Кам'янець-Подільський навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради

32300, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський, вул. Суворова, 22, kpnrcs@gmail.com, (03849) 7-44-86

ГАНУШКЕВИЧ Інна Борисівна, директор

ТАРНАВСЬКА Марина Леонідівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

Новоушицька спеціальна школа Хмельницької обласної ради

326000, Хмельницька обл., смт. Нова Ушиця, вул. Івана Франка, 2, spetsshkola_nu@ukr.net, (03847) 3-00-96

ЧОРНОКОНЬ Світлана Василівна, директор

ГУДЗЕНКО Надія Григорівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

БІЛОГАШ Ольга Федорів, заступник директора з виховної роботи

Черкаська область

Комунальний заклад «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради»

18030, Черкаси, вул. Подолінського 11/1, krainadobra.ck@gmail.com, 73-20-03

ЗГАНЯЙКО Ірина Францівна, директор

ГРИЦИК Людмила Миколаївна, заступниця директорки з навчально-виховної роботи

*Чернівецька область***Комунальний заклад «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр №1»**

58022, Чернівці, вул. Василя Аксєніна, 6, specschoool_2@ukr.net, (0372) 53-62-65

МАЛА Надія Іванівна, директор

МИКОСЯНЧИК Юлія Миколаївна, заступника директора

Комунальний заклад «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр «Родина»

58000, Чернівці, вул. Гете, 1, specschoool_2@ukr.net, (0372) 52-67-36

ТКАЧУК Наталія Василівна, директор

ФУСТІЙ Родіка Петрівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

СКУБАК Ніна Григорівна, заступник директора з корекційно-відновлювальної роботи

ЧЕРНЕЛЮК Тетяна Володимирівна, заступник директора

*Чернігівська область***Чернігівська спеціальна школа № 1 Чернігівської обласної ради**

14005, Чернігів, вул. П'ятницька, буд. 69-а, nmc1.gluh@gmail.com, (0462) 72-37-10,
[посилання на офіційну сторінку у Facebook](#)

КОСТЮК Катерина Миколаївна, директор

БОЙКО Андрій Анатолійович, заступник директора з навчально-виховної роботи

ДРОБОТ Олена Анатоліївна, заступник директора

Комунальний заклад «Сосницький навчально-реабілітаційний центр» Чернігівської обласної ради

16100, смт. Сосниця, вул. Покровська, 1, sinternat2020@gmail.com, (04655) 2-16-72

САПРИКІНА Лілія Василівна, директор

СТУПА Тамара Миколаївна, заступниця директорки з навчальної роботи

СМОРГУНОВА Ірина Миколаївна, заступниця директора

<http://www.sosnitsanrts.in.ua/>

Заклади професійної, фахової передвищої та вищої освіти, в яких створено умови для осіб з порушеннями слуху

2025 р.

<https://utog.org/osvita/dlya-abiturientiv/perelik-vichih-navchalnih-zakladiv-dlia-vstupu-u-2025>

Дніпропетровська область

Дніпровський фаховий коледж технологій та дизайну

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр

Термін навчання:

на базі базової середньої освіти (10 класів): 3 роки 10 місяців

на базі повної загальної середньої освіти (12 класів): 2 роки 10 місяців

Напрями підготовки (спеціальність):

G11 Машинобудування за спеціалізацією:

G11.03 Технологічні машини та обладнання (обслуговування та ремонт побутової, холодильної техніки та обладнання легкої промисловості)

G15 Технології легкої промисловості за освітньо-професійними програмами:

швейне виробництво (технолог швейного виробництва);

моделювання та конструювання промислових виробів (модельєр-конструктор одягу).

B2 Дизайн за освітньо-професійною програмою:

дизайн одягу (взуття).

Умови вступу:

з Правилами прийому можна ознайомитися за посиланням: <https://surl.li/zefjlb>

Для вступу на спеціальності G11.03 Технологічні машини та обладнання та G15 Технології легкої промисловості треба скласти вступне випробування у вигляді співбесіди з української мови та математики

Для вступу на спеціальність B2 Дизайн складається творчий конкурс (натюрморт з натури у простих олівцях на форматі A3)

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): у коледжі працюють перекладачі жестової мови, які перекладають навчальний матеріал для здобувачів освіти з порушеннями слуху; у Гугл класах дублюється весь навчальний матеріал у вигляді тексту, презентацій із чіткими інструкціями щодо виконання завдань.

Форма здобуття освіти: денна форма навчання за регіональним замовленням (безоплатно)

Стипендія: здобувачі освіти, які увійшли в рейтинг за результатами складання вступних випробувань та/або за результатами семестру, отримують академічну або соціальну стипендію

Гуртожиток: у коледжі є два гуртожитки (орієнтовна вартість проживання 700 грн на місяць).

Адреса: Дніпро, провулок Ушинського, 3

Контакти: тел. 066-247-58-85, Мітеніна Ольга Володимирівна, заступник директора з виховної роботи, заступник голови приймальної комісії

Сайт: <https://www.dktd.dp.ua/>

Український державний університет науки і технологій

Освітній рівень: бакалавр, магістр

Термін навчання: 3 роки 10 міс., 1 рік 5 міс.

Напрями підготовки (спеціальність): всі (обмеження лише за станом здоров'я). Перспективними спеціальностями для осіб з порушеннями слуху є 126, 122, 131. Набір з супроводом перекладача здійснюється при комплектації групи не менше 5 осіб.

Умови вступу: повна загальна середня освіта чи молодший бакалавр

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): супровід перекладача жестової мови у групах; за зверненням особи з інвалідністю надаємо безбар'єрний доступ до навчання.

Форма здобуття освіти: денна, заочна

Стипендія: так (соціальна чи академічна), а також надбавки для осіб з порушеннями слуху

Гуртожиток: так (1020 грн станом на 01.03.2025 р., ціна може змінюватися)

Адреса: 49600, Дніпро, вул. Лазаряна, 2

Контакти: тел. 0504531782, 0682939549, Голуб Ірина Валеріївна, завідувачий відділом

Сайт: <https://nmetau.edu.ua/ua/mfac/i2060/>

Івано-Франківська область

Вище професійне училище №21

Освітній рівень: повна загальна середня освіта

Термін навчання:

на базі повної загальної середньої освіти (після 11 кл.) – 1 рік чи 1,5 роки;

на базі базової середньої освіти (після 9 кл.) – 3 роки (із здобуттям повної загальної середньої освіти)

Напрями підготовки (спеціальність):

на базі 9 кл.

- Верстатник широкого профілю. Оператор верстатів з програмним керуванням (токар, фрезерувальник, шліфувальник, свердлувальник)
- Зварник
- Слюсар з механоскладальних робіт. Електрозварник ручного зварювання
- Виробник художніх виробів з металу. Коваль ручного кування. Зварник

- Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення (з поглибленим вивченням мови Java)
- Обліковець з реєстрації бухгалтерських даних на базі 11 кл.
- Оператор верстатів з програмним керуванням
- Зварник
- Електрогазозварник. Коваль ручного кування
- Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення

Умови вступу: зарахування проводиться за співбесідою без подання сертифікатів незалежного оцінювання. Без ЗНО/НТМ

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): супровід перекладача жестової мови у групах; за зверненням особи з інвалідністю надаємо безбар'єрний доступ до навчання

Форма здобуття освіти: денна, заочна; безкоштовно.

Стипендія: так

Гуртожиток: так (проживання безкоштовно)

Адреса: 76492, Івано-Франківськ, вул. Тисменицька, 248

Контакти: тел.: (0342) 55-48-64, 55-47-28

Сайт: <https://vpu21.if.ua>

E-mail: vpu21-if@ukr.net

Відокремлений структурний підрозділ «Івано-Франківський фаховий коледж ресторанного сервісу і туризму Національного університету харчових технологій»

Освітній рівень: ОКР «Кваліфікований робітник»

Термін навчання: 10 місяців

Напрями підготовки (спеціальність): професія «Агент з постачання»

Умови вступу: прийом до закладу освіти проводиться шляхом конкурсного відбору вступників на навчання:

- за рейтинговим списком вступників;
- за результатами співбесіди;
- за результатами середнього балу відповідного документа про повну загальну середню освіту

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): відсутні

Форма здобуття освіти: денна; безкоштовно.

Стипендія: так

Гуртожиток: немає

Адреса: 76014, Івано-Франківськ, вул. О. Сорохтея, 43

Контакти: тел.: +38 050 587 16 71, Олександра ХРАБАТИН

Сайт: <https://rst.if.ua/>

Київська область

Київський фаховий коледж прикладних наук

182 Технології легкої промисловості (Технології фешн-бізнесу)

Освітній рівень: бакалавр з технологій легкої промисловості (вступ на основі 12 класів)

182 Технології легкої промисловості (Швейні вироби; Трикотажні вироби; Взуття та Аксесуари; Технології кутюрної вишивки, Обслуговування виробництва)

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр з технології легкої промисловості (вступи на основі 10 класів і 12 класів)

022 Дизайн (Дизайн одягу та Трикотажних виробів, Дизайн взуття та аксесуарів, Графічний дизайн)

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр з дизайну (вступи на основі 10 класів і 12 класів)

071 Облік і оподаткування (Облік і оподаткування; Фінанси та кредит)

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр з обліку і оподаткування (вступи на основі 10 класів і 12 класів)

023 Соціальна робота (для дітей CODA) (Соціальна робота та консультування, Перекладач жестової мови)

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр з соціальної роботи (вступи на основі 9-10 класів і 11 класів)

Форма здобуття освіти: денна

Гуртожиток: ні

Стипендія: є, соціальна або академічна

[Умови вступу: за посиланням](#)

Приймальна комісія (Viber, Telegram, Signal):

+38 066 376 96 42 – Вікторія КОВАЛЬ, відповідальний секретар Приймальної комісії

+38 099 191 18 17 – Оксана ТЕРЕЩЕНКО, перекладач української жестової мови

E-mail: pkvstup.kcas@kyivcity.gov.ua

Більш детально на сайті: https://kcas.com.ua/vstup_s_porusennyamy_sluhu.html

Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр, бакалавр, магістр

Термін навчання:

- Фаховий молодший бакалавр – 2 р. 10 м.
- бакалавр - 4 роки, магістр – 1 р. 6 м.

Напрями підготовки (спеціальність):

- G1 Хімічні технології та інженерія;

- G3 Електрична інженерія;
- G13 Харчові технології;
- J2 Готельно-ресторанна справа та кейтерінг;
- G8 Автомобільний транспорт;
- A4 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини);
- E1 Біологія та біохімія;
- D1 Облік і оподаткування;
- D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- D3 Менеджмент;
- D4 Публічне управління та адміністрування;
- D5 Маркетинг;
- F2 Інженерія програмного забезпечення;
- F3 Комп'ютерні науки;
- F7 Комп'ютерна інженерія;
- G7 Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка;
- C2 Політологія;
- C3 Міжнародні відносини;
- D8 Право;
- A6 Спеціальна освіта;
- C4 Психологія;
- I7 Терапія та реабілітація;
- I10 Соціальна робота та консультування;
- B2 Дизайн;
- B11 Філологія;
- B13 Бібліотечна, інформаційна та архівна справа;
- C7 Журналістика;
- J3 Туризм та рекреація;
- D6 Секретарська та офісна справа.

Умови вступу: вступ за результатами:

- фаховий молодший бакалавр – співбесіда з української мови;
- бакалавр – НМТ 2022-2024 років;
- магістр – ЄВІ (2023-2025 рік) та
- фаховий іспит (ЄФВВ – 2025),

або створення спеціальних умов участі у конкурсному відборі на навчання для здобуття вищої освіти на основі ПЗСО або НРК5 у вигляді участі у конкурсному відборі на навчання за результатами співбесіди замість результатів НМТ або співбесіди замість результатів НМТ та творчого конкурсу.

Про спеціальні умови участі у конкурсному відборі читайте на сайті ВМУРОЛ: <https://ab.uu.edu.ua/features-of-the-admission-of-people-with-disabilities>

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): наявність пандусів та перекладача жестової мови (за умови формування групи з мінімум 3 студентів з порушенням слуху на одній спеціальності)

Форма здобуття освіти: денна, заочна форми навчання (є можливість навчання дистанційно). Можлива оплата за рахунок фонду захисту осіб з інвалідністю. Є можливість вступу за державним замовленням та за рахунок грантів (за умови отримання відповідних балів НМТ)

Стипендія: ні

Гуртожиток: від 2500 в місяць

Адреса: Київ, вул. Львівська, 23

Контакти: Приймальна комісія +380674065392, Веденєєва Ольга Анатоліївна +380675049956

Сайт: <https://uu.edu.ua/>

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Освітній рівень:

- перший ступінь вищої освіти – бакалавр
- другий ступінь вищої освіти – магістр
- третій ступінь вищої освіти – доктор філософії

Термін навчання:

- Перший ступінь вищої освіти (бакалавр) – 3 р. 10 міс. (за скороченим терміном навчання 2 р.10 міс.; 1 р. 10 міс.)
- другий ступінь вищої освіти (магістр) – 1 р. 4 міс.; 1 р. 9 міс.; 1 р. 10 міс.
- третій ступінь (доктор філософії) – 4 роки.

Напрями підготовки (спеціальність): напрями підготовки перелічені та затверджені в додатку 2 до правил прийому, який розміщений на офіційному веб-сайті університету <https://vstup.udu.edu.ua/>

Умови вступу: умови вступу врегульовані правилами прийому, які розміщені на офіційному веб-сайті університету <https://vstup.udu.edu.ua/>

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): <https://fsio.udu.edu.ua/component/spagebuilder/?view=page&id=142>

Форма здобуття освіти: денна, заочна, вечірня.

Форма фінансування: кошти Державного бюджету, кошти фізичних та юридичних осіб; ваучери; гранти.

Стипендія: так

Гуртожиток: гуртожитки та вільні місця в наявності (вартість проживання – 800 грн на місяць).

Адреса: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9

Контакти: тел.: (044) 235-82-36, (044) 239-30-17

E-mail: pk@udu.edu.ua

Сайт: <https://udu.edu.ua/>

Миколаївська область

Миколаївський професійний промисловий ліцей

Термін навчання: на базі 9 класів - 2 роки

Напрямок підготовки (спеціальність): кондитер

Форма здобуття освіти: очна навчання, безкоштовне

Умови вступу: для вступу необхідно надати документи:

- заява
- документ про освіту (оригінал);
- медичну довідку (оригінал ф.086-у з зазначенням придатності до даної професії);
- 6 фотокарток розміром 3x4 см;
- довідка МСЕК;
- індивідуальна програма реабілітації (ІПР);

- пенсійне посвідчення;
- військово-обліковий документ (для хлопців);
- паспорт громадянина України

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): є перекладач жестової мови

Гуртожиток: немає

Стипендія: є

Адреси: 054028, Миколаїв, вул. Вінграновського (Енгельса), 62 та вул. Маршала Василевського 40/6

Контакти: (0512) 30-36-40

E-mail: mik4447098@ukr.net

Сайт: <https://mppl.mk.ua/>

- [Facebook](#)
- [TikTok](#)
- [Instagram](#)

Львівська область

Львівський професійний коледж прикладного мистецтва та дизайну

Освітній рівень: професійна освіта

Термін навчання:

- Реставратор декоративно-художніх фарбувань, маляр (термін навчання - 1,5 року)
- Вітражник (термін навчання - 1,5 року)
- Флорист (термін навчання - 10 місяців)
- Фотограф (термін навчання - 10 місяців)

Напрями підготовки (спеціальність):

- Будівельний
- Художній

Умови вступу: співбесіда

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): перекладач жестової мови

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Гуртожиток: так

Адреса: 79052, Львів, вул. Широка, 79

Контакти: +38 097 974 56 18, +38 032 267 56 31

+38 067 170 22 21, Луб Надія Іванівна, заступник директора з навчально-виховної роботи

E-mail: lppl@ukr.net

Сайт: <https://lvphu.org.ua>

<https://lvphu.org.ua/abituriientu/>

Львівська медична академія імені Андрея Крупинського

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр

Термін навчання: 2,5 років

Напрями підготовки (спеціальність): лабораторна діагностика

Умови вступу: тестове опитування

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): перекладач жестової мови

Форма здобуття освіти: денна (онлайн); платно, безплатно

Стипендія: так

Гуртожиток: немає

Адреса: Львів, вул. П. Дорошенка 70

Контакти: тел.: (032) 244-57-52 - приймальня ректора, (032) 261-50-48 - канцелярія

E-mail: ldmk@ukr.net

Сайт: <https://lma.edu.ua/>

<https://lma.edu.ua/abituriyentu/>

Одеська область

Державний професійно-технічний навчальний заклад «Одеський професійний ліцей технології та дизайну»

Освітній рівень: 9 кл., 12 кл.

Термін навчання: після 9 кл. – 3 роки, після 12 кл. – 1,5 роки

Напрями підготовки (спеціальність):

на базі 9 класу:

- кравець
- оператор комп'ютерного набору
- фотограф, фотороботи

На базі 12 класу:

- кравець-закрійник

Умови вступу: без ЗНО, при наявності повного пакету документів

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): наявність перекладача жестової мови

Форма здобуття освіти: змішана

Стипендія: соціальна стипендія, стипендія

Гуртожиток: немає

Адреса: Україна, 65 088, Одеса, вул. Сергія Шелухіна (О. Невського), 39 (5 ст. Люстдорфської дороги)

Контакти: тел./факс +38 (0482) 366 - 996, 359 - 700, 328 - 551, +38063-220-51-55

E-mail: nlacey@ukr.net

Сайт: http://www.nlacey.com.ua/den_vdkritix_dve/

Одеський центр професійно-технічної освіти

Освітній рівень: 9 кл.

Термін навчання: 3 роки

Напрями підготовки (спеціальність):

- сантехнік
- штукатур
- перукар
- кухар на базі 9 та 12 кл

Умови вступу: без ЗНО

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): наявність перекладача жестової мови

Форма здобуття освіти: денна

Стипендія: так

Гуртожиток: немає

Адреса: Україна, Одеса, Одеська обл., смт. Овідіополь, вул. Ак. Заболотного 9, вул. Паустовського 12а, вул. Театральна, буд. 3

Контакти: +380 (94) 996-06-49, +380 (48) 758-18-96, +380 (66) 556-37-29

E-mail: ptu_odessa@ukr.net

Сайт: <http://profosvita.od.ua>

Whatsapp: <http://chat.whatsapp.com/KN41J7POh45CWh4SF6FAVW>

Полтавська область

Полтавський інститут економіки і права Полтавський фаховий коледж Університету «Україна»

Освітній рівень:

- Вища освіта (бакалавр, магістр);
- На базі 9-11 кл.: фаховий молодший бакалавр (без ЗНО /НМТ);
- Кваліфікований робітник

Напрями підготовки (спеціальності):

- Соціальна робота
- Спеціальна освіта
- Соціальний робітник

Термін навчання:

- 4-6 років;
- 4 роки;
- 1 рік;

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): забезпечення наявності перекладача жестової мови за умови укомплектування групи

Форма здобуття освіти: заочна, платно (відшкодування через Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю)

Умови вступу: без ЗНО /НМТ через Полтавський фаховий коледж

Гуртожиток: відсутній

Стипендія: ні

Адреса: Полтава, вул. Монастирська, 6

Контакти: +38 050 404 28 04 - Тетяна Губарь

Сайт: <https://pl.uu.edu.ua/>

Державний навчальний заклад ДНЗ ПВМ ПУ «Полтавське вище міжрегіональне професійне училище»

Освітній рівень: середній спеціальний

Напрями підготовки (спеціальності):

- лицювальник-плиточник;
- монтажник гіпсокартонних конструкцій;
- кухар-кондитер

Термін навчання:

- на базі 10 кл. – 2 роки 10 міс.;
- на базі 12 кл. – 1 рік 6 міс.

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: наявність перекладача жестової мови в кожній групі.

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Умови вступу: без ЗНО / НМТ

Гуртожиток: у наявності, безкоштовно

Стипендія: так, у студентів з порушенням слуху підвищена

Адреса: Полтава, вул. Решетилівська, 64а

Контакти: тел.: +38 099 548 36 61 - Світлана Кріднева

Сайт: <https://pvmpv.poltava.ua>

Рівненська область

Рівненський інститут Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Освітній рівень: бакалавр

Термін навчання: 4 роки

Напрями підготовки (спеціальність): економіка

Умови вступу: іспит

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Гуртожиток: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, вул. Котляревського, 1в

Контакти: тел.: 0(362) 63-80-09, 63-48-89

Сайт: <https://rv.uu.edu.ua/>

Національний університет водного господарства та природокористування

Освітній рівень: бакалавр

Термін навчання: 4 роки

Напрями підготовки (спеціальність): економіка

Умови вступу: іспит

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Наявність гуртожитку: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, вул. Соборна, 11

Контакти: тел.: 0 (362) 63 32 22

Сайт: <https://nuwm.edu.ua/>

ДПТНЗ Рівненський центр професійно-технічної освіти сервісу та дизайну

Освітній рівень: кваліфікований робітник

Термін навчання: 3 роки

Напрями підготовки (спеціальність):

- Кравець-закрійник
- Майстер з пошиття одягу

Умови вступу: конкурс середніх балів свідоцтв про здобуття базової середньої освіти

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Наявність гуртожитку: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, проспект Генерала Безручка, 3

Контакти: тел.: +38 096 541 85 57 - приймальня комісія

Сайт: <https://rcptosd.rv.ua/>

Рівненський фаховий коледж університету Україна

Освітній рівень: молодший бакалавр

Термін навчання: 2 роки

Напрями підготовки (спеціальність): Фінанси, банківська справа та страхування

Умови вступу: іспит

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Наявність гуртожитку: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, вул. Котляревського, 1в

Контакти: тел.: (0362) 63 76 75

Сайт: <https://rv-coll.uu.edu.ua>

Вище професійне училище № 1

Освітній рівень: кваліфікований робітник

Термін навчання: 3 роки

Напрями підготовки (спеціальність):

- будівництво (деревообробник будівельний, муляр, пічник, штукатур)
- комп'ютерні науки (оператор електронно-обчислювальних та обчислювальних машин, обліковець з реєстрації бухгалтерських даних)

Умови вступу: іспит

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Наявність гуртожитку: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, вул. С. Бандери, 69

Контакти: тел.: (0362) 63-51-76, (0362) 63-69-85

Сайт: <https://vpu1.inf.ua/>

Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський технічний фаховий коледж НУВГП»

Освітній рівень:

- Кваліфікований робітник
- Бакалавр

Термін навчання: 2,5 років, 3 роки

Напрями підготовки (спеціальність):

- архітектура та будівництво
- облік і оподаткування
- комп'ютерні науки

Умови вступу: іспит

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: перекладач жестової мови надається, створені всі умови доступності

Форма здобуття освіти: денна, безоплатно

Стипендія: так

Наявність гуртожитку: гуртожиток надається

Адреса: Рівне, вул. Вишиванка, 35

Контакти: тел.: (0362) 64-34-03

Сайт: <https://tehcollege.rv.ua>

Харківська область

Державний навчальний заклад «Регіональний центр професійної освіти будівельних технологій Харківської області»

Освітній рівень: другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти

Напрями підготовки (спеціальності):

- 7141 Маляр,
- 7129 Монтажник гіпсокартонних конструкцій,
- 5140 Перукар (перукар-модельєр),
- 5141 Манікюрник,
- 5141 Візажист

Термін навчання: 1 рік 10 місяців

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): заняття проходять за участі перекладача жестової мови, заклад обладнаний пандусом, кнопкою-викликом, спеціальними туалетними кімнатами; у гуртожитку є ліфт.

Форма здобуття освіти: форма здобуття освіти денна, безоплатно.

Умови вступу: приймаємо на навчання вступників на базі 9/11 кл. (без отримання ПЗСО), без вікових обмежень, чоловікам обов'язково мати оновлені військово-облікові документи, всім: документи підтверджуючі що особа має інвалідність або рішення медичної комісії що їй потрібні особливі освітні умови для навчання.

Гуртожиток: гуртожиток в наявності, проживання безоплатне

Стипендія: стипендією здобувачам освіти першого курсу до першого семестрового контролю призначається всім учням, далі – за результатами навчальних досягнень та в межах фінансування

Адреса: Харків, вул. Владислава Зубенка, 39

Контакти: +380977814251, +380630598769, +380669629409 Лавренко Світлана Анатоліївна

Сайт: <http://cpto2.com.ua/>

<http://cpto2.com.ua/index.php/about/fotografiji>

Державний навчальний заклад «Харківський регіональний центр професійної освіти поліграфічних медіа технологій та машинобудування»

Освітній рівень: II освітній рівень підготовки

Напрямок підготовки (спеціальність): професії для всіх галузей виробництва

Термін навчання: 2 роки

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: є перекладач жестової мови; у закладі освіти створено ресурсну кімнату.

Форма здобуття освіти: денна, безоплатна

Умови вступу: повна середня освіта

Гуртожиток: заклад освіти орендує ліжко-місця у закладах освіти системи професійно-технічної освіти Харківщини.

Стипендія: здобувачі освіти отримують стипендію відповідно до Постанови КМУ та 500/о за наявності довідки МСЕК

Адреса: Харків, вул. Івана Камишева, 37

Контакти: (068) 620-54-98, Моїсеєнко Світлана Вікторівна, заступниця директора

Сайт: www.dnzpoligraf.com.ua

Херсонська область

Комунальний заклад «Херсонський базовий медичний фаховий коледж» Херсонської обласної ради

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр

Напрями підготовки (спеціальності):

- галузь знань: 1 Охорона здоров'я та соціальне забезпечення;
- спеціальність: 11 Стоматологія ОПП «Стоматологія ортопедична» (для осіб з порушенням слуху).

Після підготовки за даною освітньо-професійною програмою фахівець здатний виконувати професійну роботу техника зубного.

Термін навчання:

- на основі базової середньої освіти (10 класів) – 3 роки 10 місяців
- на основі повної загальної середньої освіти (12 класів) – 2 роки 10 місяців

Обмеження по віку відсутні.

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: 4 штатних перекладача жестової мови

(перекладачі-сурдопедагоги), які забезпечують ефективний освітній процес. Здобувачі освіти з порушенням слуху вивчають загальноосвітні і фахові дисципліни у логічній послідовності з удосконаленням навичок професійної мови в усному та жестовому різновидах.

Форма здобуття освіти: денна форма навчання за регіональним замовленням (безоплатно)

Умови вступу: з Правилами прийому можна ознайомитися за посиланням: <https://medcollege.ks.ua/>

Для вступу на спеціальність 11 Стоматологія абітурієнту необхідно скласти вступне випробування у формі Творчого конкурсу «Рисунок» (у дистанційному форматі).

Проводяться БЕЗКОШТОВІ курси з підготовки до вступного випробування.

Гуртожиток: у коледжі є гуртожиток

Стипендія: стипендія обов'язкова (здобувачі освіти, які увійшли в рейтинг за результатами семестру отримують академічну стипендію, студенти поза рейтингом отримують соціальну стипендію).

Адреса: Херсон, 73036, вул. Перекопська, 164А

Контакти: +38 (0552) 35-49-48; +38 050 610 41 25 - Борискіна Людмила Юзефівна, заступник директора з виховної роботи, відповідальний секретар Приймальної комісії

E-mail: xbmfk@ukr.net, xbmk@ukr.net, xbmfk_vstup@ukr.net

Сайт: <https://medcollege.ks.ua/>

Навчальний заклад у соціальних мережах: [Facebook](#), [Instagram](#)

Хмельницька область

Відокремлений структурний підрозділ Кам'янець-Подільський фаховий коледж Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Освітній рівень: фаховий молодший бакалавр

Напрями підготовки (спеціальності):

- А5 Професійна освіта (Цифрові технології)
- А7 Фізична культура і спорт
- D1 Облік і оподаткування
- D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
- D3 Менеджмент
- 110 Соціальна робота та консультування

Термін навчання:

- на базі 9 кл. – 2 роки 10 місяців
- на базі 11 кл. – /КР – 1 рік 10 місяців

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): <https://kpd.edu.ua/suprovid-osib-z-porushennyam-sluhu>

Форма здобуття освіти: денна

Умови вступу: співбесіда з української мови та історії України та мотиваційний лист

Гуртожиток: так

Стипендія: так

Адреса: 32300, Україна, Хмельницька область, Кам'янець-Подільський, вул. Годованця,

13

Контакти: тел.: +38 068 176 96 17 - Пещанюк Надія Олексіївна

Сайт: <https://kpdi.edu.ua/vstupnyku-2024-koledzh>

<https://kpdi.edu.ua/tsentr-pidtrymky>

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Освітній рівень: бакалавр/магістр

Напрями підготовки (спеціальності):

- ОС БАКАЛАВР
- А5. Професійна освіта (Цифрові технології)
- В9. Історія та археологія
- С1. Економіка та міжнародні економічні відносини
- С4. Психологія
- D1. Облік і оподаткування
- D2. Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
- D3. Менеджмент
- 110. Соціальна робота та консультування ОС МАГІСТР
- В9. Історія та археологія
- С1. Економіка та міжнародні економічні відносини (Економіка та соціальна психологія)

- С4. Психологія (Реабілітаційна психологія)
- D4. Публічне управління та адміністрування

Термін навчання: ОС БАКАЛАВР

- на базі 11 кл. – 3 роки 10 місяців
- на базі МС/ФМБ/2 роки 10 місяців
- ОС МАГІСТР - 1 рік 6 місяців

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): <https://kpdi.edu.ua/suprovid-osib-z-porushennyam-sluhu>

Форма здобуття освіти: денна

Умови вступу: НМТ, для вступників з інвалідністю, які мають звільнення від НМТ - внутрішній іспит

Гуртожиток: та

Стипендія: так

Адреса: 32300, Україна, Хмельницька область, Кам'янець-Подільський, вул. Годованця,

13

Контакти: тел.: +38 098 602 57 50

Сайт: <https://kpdi.edu.ua/vstupnyku/vstupnyku>

<https://kpdi.edu.ua/tsentr-pidtrymky>

Чернівецька область

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Освітній рівень: четвертий рівень

Напрями підготовки (спеціальності):

- Факультет фізичної культури, спорту та реабілітації
- Факультет психології

Термін навчання:

- 4 роки – молодий спеціаліст, бакалавр
- 5 років – спеціаліст, магістр

Умови забезпечення доступності, наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю: у разі комплектування групи не менше 6 осіб

Форма здобуття освіти: денна, заочна.

Умови вступу: ПЗСО (11 клас), НМТ

Гуртожиток: є

Стипендія: соціальна стипендія

Адреса: 58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Контакти: (0372) 58-48-11, 58-48-10

Сайт: <https://www.chnu.edu.ua/>

Професійно-технічне училище №8

Освітній рівень: професійно-технічна освіта

Напрями підготовки (спеціальності):

- кравець
- кухар

Термін навчання:

- 3 роки – (на базі 9 класів)
- 1,5 років – (на базі 11 класів)

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): є перекладач жестової мови

Форма здобуття освіти: денна; безплатно.

Умови вступу: неповна середня освіта

Гуртожиток: є гуртожиток, умови середні

Стипендія: соціальна стипендія

Адреса: 58002, Чернівці, вул. Руська, 198

Контакти: (0372) 50-61-38, 50-61-46, +38 099 281 98 29

E-mail: ptu8_@ukr.net

Сайт: <https://ptu8.cv.ua/>

[Facebook](#)

Чернівецьке вище професійне училище радіоелектроніки

Освітній рівень: професійно-технічна освіта

Напрями підготовки (спеціальності):

- електротехніка та електромеханіка,
- монтаж і експлуатація електроустаткування,
- фотограф

Термін навчання: 2 роки – (на базі 9 класів)

Умови забезпечення доступності (наявність перекладача жестової мови, інші шляхи створення умов навчання для осіб з інвалідністю): є перекладач жестової мови

Форма здобуття освіти: денна, безплатно.

Умови вступу: неповна середня освіта

Гуртожиток: є гуртожиток, умови середні

Стипендія: соціальна стипендія

Адреса: 58002, Чернівці, вул. Південно-Кільцева, 8

Контакти: +38 (0372) 55–84-18

E-mail: vpur@ukr.net

Сайт: <https://cvpur.cv.ua/>

[Facebook](#)

SUVAG. Міський медичний центр проблем слуху та мовлення «СУВАГ»

<http://www.suvag.hr/en/kontakt/>

Міський медичний центр проблем слуху та мовлення «СУВАГ» вже понад 20 років працює у Києві.

Основне завдання Центру – забезпечення дітей та дорослих кваліфікованою консультативно-діагностичною та корекційно-педагогічною допомогою при порушеннях слуху та мовлення
<http://www.suvag.kyiv.ua/about.html>

В основі роботи – верботональний метод Петара Губеріна і Младена Ловріча (Загреб, Хорватія), спрямований на пізнавальний та мовленнєвий розвиток дітей з порушеннями слуху.

Важливими умовами реалізації методу та забезпечення хороших результатів є міждисциплінарний підхід до реабілітації та супроводу дітей з порушеннями слуху, поєднання послуг лікарів, фахівців зі слухопротезування, педагогів та психологів.

Сутність методу полягає у розвитку слухового сприймання навіть при тяжких порушеннях слуху та формування мовлення через вплив на всі відчуття.

Дитина вчиться відчувати звуки, сприймати за допомогою різних органів чуття – вестибулярний апарат, зір, слух, дотик; для цього використовується спеціальне обладнання та апаратура. Особлива увага звертається на розвиток моторики тіла засобами фонетичної ритміки, музичних занять.

Сьогодні це світові стандарти надання послуг дітям при порушеннях слуху: комплексний підхід та супровід міждисциплінарної команди фахівців, залучення батьків, інформаційна підтримка та навчання батьків щодо розвитку дитини вдома в природньому середовищі, починаючи з раннього віку; розвиток пізнавальних процесів дитини – мислення, уваги, пам'яті у комплексі з розвитком мовлення, знову ж таки перевага – природньому шляху, проходження всіх етапів розвитку мовлення (як у дітей за відсутності порушення слуху).

Відтак, у центрі СУВАГ можна отримати консультації отоларинголога, лікаря-невропатолога, лікаря-психіатра, лікаря-сурдолога, пройти повне обстеження слуху з використанням суб'єктивних та об'єктивних методів на сучасному обладнанні для всіх вікових груп.

Психолого-педагогічний супровід здійснюється колективом педагогів-дефектологів (сурдопедагогів, логопедів, психологів, музичних реабілітологів).

У центрі працюють досвідчені фахівці, які підвищують свій фаховий рівень, проходять навчання з реабілітації дітей з порушенням слуху та мовлення за Верботональною системою SUVAG Загреб, враховують індивідуальні потреби кожної дитини, комплексно підходять до розвитку та навчання своїх учнів.

Свідченням хороших результатів є численні відгуки батьків, досягнення діток, історії успіху, які починалися із занять у київському Центрі СУВАГ.

На сьогодні у Центрі можна пройти Програму слухо-мовленнєвої реабілітації дітей Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю за постановою КМ України № 309 (це комплекс медичних, психологічних та педагогічних заходів). На виконання бюджетної програми за законом України «Реабілітація дітей з інвалідністю».

На сайті розписаний алгоритм для батьків для замовлення такої послуги

<http://www.suvag.kyiv.ua/about.html>

<https://www.facebook.com/suvagkiev.i.ua>

Програма реабілітації для кожної дитини визначається індивідуально, фінансується державними коштами.

У відділенні діагностики дітей з порушеннями слуху та мовлення команда висококваліфікованих фахівців надає послуги:

- Консультація отоларинголога
- Консультація сурдолога
- Консультація дитячого психіатра
- Аудіометричне обстеження

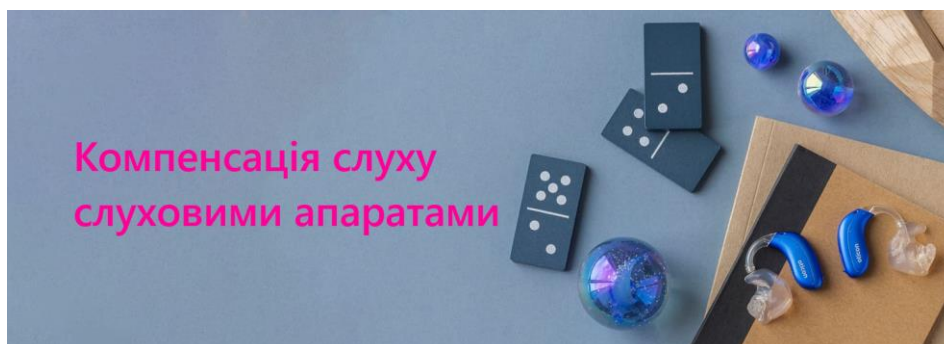
У відділенні навчання та соціальної реабілітації дітей з порушеннями слуху та мовлення, міждисциплінарна команда висококваліфікованих фахівців надає послуги за напрямками:

- Комплексна психолого-педагогічна діагностика та реабілітація дитини з порушеннями слуху та мовлення (ЗМР, ЗПР, ЗПМР)
- Психологічна корекція
- Сурдопедагогічна корекція
- Логопедична корекція
- Дефектологічна корекція
- Нейрокорекція (сенсорна інтеграція)

Очолює відділення навчання та соціальної реабілітації дітей з порушеннями слуху та мовлення С. Глазунова – кандидат педагогічних наук, яка проводила і захищала своє дослідження у відділі освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Медичний центр слухової реабілітації «АВРОРА»

<https://medcentre-aurora.com.ua>

Місія Медичного центру слухової реабілітації «АВРОРА» – надання ефективної слухової допомоги дітям і дорослим з порушеннями слуху з метою створення рівних можливостей для інтелектуального розвитку, спілкування, освіти, роботи та поліпшення якості життя.

Послуги центру для дітей:

Консультація лікаря-сурдолога. Лікар-сурдолог здійснює повну діагностику слуху та на підставі отриманої інформації розробляє індивідуальну програму слухової допомоги дітям, якщо для цього є показання.

Якщо є медичні показання для проведення слухопротезування, дитині в індивідуальному порядку підбираються і налаштовуються слухові апарати, які підходять під втрату слуху або системи кохлеарної імплантації (КІ) і забезпечуються реабілітаційні заходи.

Відеоотоскопія – візуальна високотехнологічна діагностика вуха для дітей. Для точної постановки діагнозу при скаргах на захворювання вуха та інші проблеми поряд з іншими методами досліджень проводиться детальне візуальне обстеження – відеоотоскопія. Простий, доступний, безболісний і

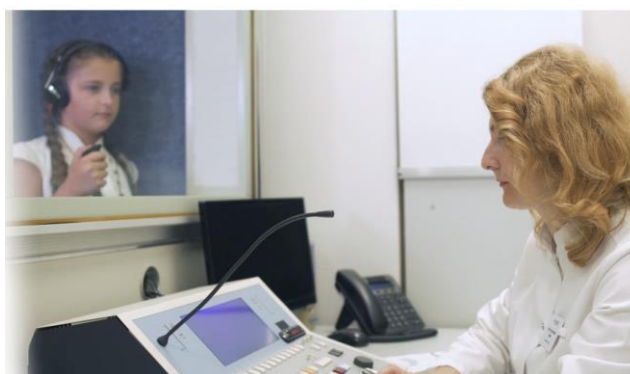
інформативний метод діагностики, який не потребує складної або тривалої підготовки пацієнта. Лікар використовує спеціальний прилад – отоскоп, об'єднаний з відеокамерою і комп'ютером.

Консультація дитячого отоларинголога. Дитячий отоларинголог – висококваліфікований спеціаліст з великим досвідом роботи, який використовує сучасні діагностичні методи та нові методи терапії дитячих ЛОР-захворювань. Терміново звернутися до фахівця необхідно при скаргах на біль у вухах і / або горлі, виділень з носа, вух та схильності до хронічних інфекцій ЛОР-органів. Якщо виникла підозра на порушення слуху, відвідування лікаря повинно бути екстреним.

Суб'єктивна аудіометрія для дітей. Комплексне обстеження слуху у дітей, що включає ряд методів перевірки слуху: аналіз слухового аналізатора за допомогою визначення суб'єктивних порогів чутності (повітряно та кістковопроведені звуки) та порогів слухового дискомфорту, а також мовну аудіометрію та камертональні тести.

Обстеження охоплює перевірку стану органу слуху на всіх рівнях, виявляє вид і ступінь порушення слуху та допомагає розробити індивідуальну програму слухової реабілітації в разі виявлення порушення слуху.

Суб'єктивна аудіометрія показана дітям, починаючи з п'яти-семирічного віку. Обстеження передбачає участь пацієнта, тому що висновок лікаря базується на його відповідях. Поведінковою реакцією (жест, натискання на кнопку або деякі інші дії) пацієнт демонструє свою реакцію на звук.

Тональна порогова аудіометрія для дітей – метод перевірки слуху для дітей з визначенням порогів слуху на певних звукових частотах. Тональна порогова аудіометрія зазвичай не призначається дітям до п'яти-шести років через високий ризик отримання непевних результатів. Протипоказанням також є значне відставання в розвитку.

Імпедансна аудіометрія для дітей. Імпедансометрію (імпедансну аудіометрію) відносять до об'єктивного методу обстеження слуху у дітей різного віку. В ході обстеження визначають локалізацію та види слухових порушень, стан середнього вуха, слухової труби, завитки, слухових і лицьових нервів.

Умовно-рефлекторна аудіометрія для дітей. Суб'єктивне дослідження слуху, що проводиться на різних звукових частотах з метою виявлення порогів чутності повітрянопроведених звуків. Забезпечується суто в умовах спеціалізованого медичного закладу.

Дитяча ігрова аудіометрія. Суб'єктивне обстеження слуху, що проводиться з дитиною в ігровій формі. Призначається дітям віком від трьох-чотирьох років. Під час процедури звуки подаються через колонки або телефон повітряної провідності. Результатом дослідження є зафіксована умовно-рефлекторна рухова реакція дитини на звуки.

Реєстрація отоакустичної емісії (ОАЕ). Являє собою високоточну діагностику, проведену на базі спеціалізованого медичного центру. Особливості аудіологічного скринінгу – висока інформативність, безпека і відсутність протипоказань, дискомфорту або болю. Показання до проведення скринінгу: перевірка слуху у всіх, без винятку, новонароджених; скринінг слуху у дітей до 6 років без супутньої патології. Проведення ОАЕ рекомендується для своєчасного виявлення слухових порушень у дітей різного віку, включаючи новонароджених. На особливу увагу заслуговують пацієнти з підозрою на сенсоневральну приглухуватість з ураженням завиткових структур, а також

діти, які зазнали лікування ототоксичними ліками. Такі пацієнти належать до групи ризику й потребують регулярного контролю та обстежень.

Скринінг слуху методом реєстрації КСВП у дітей. Реєстрація коротколатентних слухових викликаних потенціалів (КСВП) – це сучасний і надійний метод діагностики слуху у новонароджених і дітей молодшого віку. Проводиться в умовах спеціального медичного закладу. Під час процедури спеціаліст проводить якісну діагностику слуху та надає оцінку порогів чутності дитини.

Показання до проведення скринінгу: новонародженим та дітям молодшого віку, які при проходженні первинного скринінгу слуху у пологовому будинку отримали результат «Не пройшов»; всім дітям, які передчасно народилися; з малою вагою при народженні (менше ніж 1500 г); які перебували в реанімації або відділенні патологій новонароджених; перинатальна асфіксія або ускладнення під час пологів; гіпербілірубінемія (жовтяниця); черепно-лицьова патологія; наявність спадкових порушень слуху в родині; наявність неврологічних розладів; гіпотирозидизм (клінічний синдром, що виникає при недостатності гормонів щитоподібної залози внаслідок зниження або повного випадіння функції щитоподібної залози); застосування ототоксичних препаратів (лікарські засоби, що мають побічний ефект у вигляді негативного впливу на слухову систему); менінгіт; діабет у матері; незадовільний перинатальний догляд тощо.

Комп'ютерна об'єктивна аудіометрія (КСВП) проводиться з метою обстеження слуху у дітей раннього віку та визначення локалізації порушень слуху.

Комплексне аудіологічне обстеження Діагностичні комплексні обстеження, що проводяться з метою постановки діагнозу, визначення типу порушення слуху, ступеню порушення слуху. Отримана на підставі досліджень аудіограма використовується для професійного слухопротезування – підбору відповідних слухових рішень (слухових апаратів або системи кохлеарної імплантації) і їх індивідуального комп'ютерного програмування.

Сурдопедагогічні послуги. Консультація сурдопедагога, сурдопедагогічне обстеження, заняття з розвитку слухового сприймання, формування та розвитку мовлення, семінари для батьків дітей з порушеннями слуху.

Компенсація слуху слуховими апаратами. Підбір слухових апаратів, комп'ютерне програмування слухових апаратів, верифікація налаштувань слухового апарату, слухопротезування.

Компенсація слуху системами кохлеарної імплантації. Планова сесія комплексної реабілітації. Початкова сесія комплексної реабілітації з підключенням мовного процесора. Огляд та перевірка роботи мовного процесора. Налаштування мовного процесора системи кохлеарної імплантації. Підключення мовного процесора системи кохлеарної імплантації (SKI).

*Державна установа «Інститут отоларингології ім. проф.
О.С. Коломійченка Національної академії медичних наук України»*

<https://www.iol.com.ua/>

Дитяче консультативно-поліклінічне відділення ДУ «Інститут отоларингології ім. проф.О.С. Коломійченка НАМН України»

У підрозділі надається консультативна та реабілітаційна допомога дітям з сенсоневральною приглухуватістю та глухотою, кондуктивною приглухуватістю, змішаними формами зниження слуху, а також з іншою ЛОР-патологією, включаючи онкологічні захворювання.

Кожному пацієнту видається консультативний висновок, де вказується діагноз, результати обстежень, проведених в Інституті і подальші лікувально-діагностичні рекомендації. Проводиться обстеження, відбір пацієнтів та підготовка для лікування в умовах дитячої клініки Інституту.

Для звернення на консультацію потрібні: направлення від лікарів-спеціалістів лікувально-профілактичних закладів дільничного, районного та обласного рівня, АМНУ, МОЗ України із зазначенням мети консультації (госпіталізації) та виписки із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого, з відображенням діагнозу (попереднього діагнозу), результатів

проведеного лікування та обстеження, відповідно до затвердженого цим наказом Переліку обсягу обстежень пацієнтів дитячого віку.

Батьки дитини-пацієнта можуть звернутися до Інституту без направлення лікаря, самостійно за умови необхідності в наданні консультативної або медичної допомоги.

Пацієнти дитячого віку, які потребують стаціонарного лікування, госпіталізуються як в порядку невідкладної допомоги, так і в плановому порядку після спільного з консультантами огляду.

З метою діагностики отоларингологами широко використовуються сучасні методи: суб'єктивна (рефлекторна, ігрова, тональна та мовна) аудіометрія; об'єктивні методи дослідження слуху (реєстрація КСВП, ОАЕ, динамічна імпедансометрія); рентгенодіагностика, комп'ютерна томографія, МРТ; імунологічні, бактеріологічні, ультразвукові дослідження; ендоскопія порожнини носу, для чого лікарі поліклініки активно співпрацюють із науковими відділами і лабораторіями Інституту.

Сурдопедагоги відділення проводять педагогічне обстеження дітей, диференційну діагностику порушень мовлення, слуху, інтелектуального розвитку дітей, проводять заняття з розвитку слуху та мовлення, здійснюють підбір слухових апаратів та проводять реабілітаційно-адаптаційні заняття до них.

Навчально-методичне видання**Вовченко Ольга Анатоліївна****Засенко В'ячеслав Васильович****Литвинова Віра Володимирівна****Литовченко Світлана Віталіївна****СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ****Навчально-методичний посібник**